

**I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
HABEŞİSTAN VE HABEŞİSTAN'A YÖNELİK
TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Esra ALTUN

Kütahya – 2020

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HABEŞİSTAN VE
HABEŞİSTAN'A YÖNELİK TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ**

Danışman:
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Hazırlayan:
Esra ALTUN

Kütahya-2020

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

Üye

Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT (Danışman)

Üye

Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “I. Dünya Savaşı Yıllarında Habeşistan ve Habeşistan’a Yönelik Türk-Alman Faaliyetleri” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

..... / ..... /2020

Esra ALTUN

ÖZET

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HABEŞİSTAN VE HABEŞİSTAN'A YÖNELİK TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ

ALTUN, Esra

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT
Ağustos, 2020, 173 sayfa

I. Dünya Savaşı'nda Habeşistan'ın konumu hem merkezi kuvvetler hem de müttefikler için oldukça önemlidir. Müttefik Devletlerin özellikle de İngiltere'nin Arap Yarımadası'ndaki çıkarları Kızıldeniz'in karşı sahillerinden gelecek herhangi bir tehditle zarar görebilirdi. Savaş döneminde Habeşistan tarafsız ve Doğu Afrika'daki tek bağımsız Afrika ülkesidir. Kızıldeniz sahillerinde toprağı olmayan bu ülke Avrupalı sömürge yönetimleriyle sınırlarını paylaşıyordu. 1911 ve 1916 yılları arasında Habeşistan tahtında hükümdar Lij Iyasu bulunmaktadır. Iyasu'nun siyasi hedefleri bu dönemde belirgin olarak Müttefiklerin çıkarlarıyla uyumsuz görünmektedir. Bu noktada savaş sırasında ülkeye yönelik yabancı devletlerin nüfuz girişimlerinin de yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Lij Iyasu'nun Merkezi kuvvetlere olan yakın politikası Türk-Alman faaliyetlerinden olan elçilikler ve çeşitli istihbarat hedefleri güden misyonlar ve siyasi ajanlar tarafından teşvik edildiği yönünde bir yaklaşımla karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Türk-Alman faaliyetlerinin bir örneğı olan Leo Frobenius misyonu incelenmektedir. Aynı zamanda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın savaş öncesi, sırası ve sonrasında Habeşistan üzerinde kontrolü sağlama çabaları çeşitli anlaşmazlıklar da ön plana çıkarılarak irdelenmektedir. Somali'de sömürge karşıtı direnişin lideri olan Seyyid Muhammed Abdullah bin Hasan'ın Lij Iyasu'dan aldığı destek Habeşistan'ın politikalarını anlamak açısından önemli görülmüştür. Savaş boyunca Habeşistan'da yaşana gelişmeler 1916 Hükümet darbesi ile son bulmuş ve bu ülkenin savaş sonunda karşılaşıacağı sorunların da temelini oluşturmuştur. Müttefiklerin Habeşistan'a silah ambargosu girişimleri bu noktada etkili olan önemli bir eylem olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Habeşistan, Lij Iyasu, 1916 Hükümet Darbesi, Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Seyyid Muhammed bin Abdullah Hasan.

ABSTRACT**TURKISH-GERMAN ACTIVITIES FOR ABYSSINIA AND ABYSSINIA
DURING THE FIRST WORLD WAR****ALTUN, Esra****Master Thesis, History of Master Science
Supervisor: Assoc. Prof. Ü. Gülsüm POLAT
August, 2020, 173 pages**

The position of Abyssinia in the first World War is highly important to both the Central Powers and the Allied States. The interests of the allied states, especially Britain's on the Arabian Peninsula, could be damaged by any threat from the opposite coast of the Red Sea. During the war period, Abyssinia was neutral and the only independent African country in East Africa. This country, which had no land on the Red Sea coast, shared its borders with the European colonial governments. The ruler Lij Iyasu was on the throne of Abyssinia between 1911 and 1916. Iyasu's political goals during this period seem distinctly incompatible with the interests of the Allies. At this point it is understood that attempts by foreign states to influence the country during the war have also intensified. Lij Iyasu's close policy towards the central forces is alleged to have been encouraged by embassies from Turkish-German activities and missions and political agents with various intelligence objectives. In this regard, the Leo Frobenius mission, an example of Turkish-German activities, is examined. At the same time, the efforts of Britain, France and Italy to gain control over Abyssinia before, during and after the war are also highlighted and examined. The support from Lij Iyasu that Muhammad Abdullah bin Hassan received, the leader of the anti-colonial resistance in Somalia, was seen as important in Understanding Abyssinia's policies. The developments in Abyssinia during the war ended with the government coup of 1916 and formed the basis of the problems that this country would face at the end of the war. The allies' attempts to impose an arms embargo on Abyssinia are viewed as an important action that is effective at this point.

Keywords: World War I, Abyssinia, Lij Iyasu, 1916 Government Coup d'Etat, Ottoman Empires, Germany, Britain, France, Italy, Sayyid Muhammad bin Abdullah Hassan.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE OSMANLI HABEŞİSTAN MÜNASEBETLERİ VE I. DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE HABEŞİSTAN

1.1. HABEŞ EYALETİ	11
1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABEŞİSTAN'A NÜFUZ GİRİŞİMLERİ: DEYR-US SULTAN MANASTIRI VE HEYETLERİN KARŞILIKLI ZİYARETLERİ	13
1.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN HARAR 'DA BAŞKONSOLOSLUĞUNUN AÇILMASI	17
1.4. HABEŞİSTAN'IN DAHİLİ SİYASİ DURUMU VE YABANCI DEVLETLERİN NÜFUZ GİRİŞİMLERİ.....	19
1.5. MODERNLEŞME ADIMLARI VE AVRUPALI DEVLETLERE VERİLEN İMTİYAZLAR	23

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE HABEŞİSTAN

2.1. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN HABEŞİSTAN'A ETKİLERİ.....	29
2.2. OSMANLI BAŞKONSOLOSU MAZHAR BEY VE HABEŞİSTAN HÜKÜMDARI LİJ İYASU'NUN YAKIN İLİŞKİLERİ	37
2.3. ALMANYA'NIN HABEŞİSTAN SİYASETİ VE MAZHAR BEY'İN YÜRÜTTÜĞÜ POLİTİKAYA ETKİLERİ.....	57
2.4. LİJ İYASU'NUN SOMALİ MOLLASI SEYYİD MUHAMMED ABDULLAH'A SİLAH VE CEPHANE DESTEĞİ.....	67
2.5. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABERLEŞME SORUNU	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HABEŞİSTAN'A TÜRK-ALMAN MİSYONU

3.1. LEO FROBENIUS/ABDÜL KERİM PAŞA MİSYONUNUN OLUŞUMU VE DOĞU AFRİKA'YA YÖNELİK BENZER TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ	81
3.2. FROBENIUS MİSYONUNUN ÖNEMİ.....	84
3.3. GRUBUN YOLA ÇIKIŞI VE KIZILDENİZ'DEN GEÇİŞ	87
3.4. MİSYONUN MASAVVA'DAKİ FAALİYETLERİ VE ADDİS ABABA'YA GİRMELERİNİN ENGELLENMESİ	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HABEŞİSTAN'DA 27 EYLÜL 1916 TARİHLİ HÜKÜMET DARBESİ VE ARKA PLANINA DAİR TESPİTLER

4.1. DARBİYİ HAZIRLAYAN SÜREÇ NEYDİ?	107
4.2. DARBE VE SONRASINDA HABEŞİSTAN'DAKİ DURUM	126
SONUÇ.....	146
EKLER.....	149
KAYNAKÇA	163
DİZİN	171

TABLolar LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 2.1: Bahsi Geçen Ermenilerin İsimleri	43
Tablo 2.2: Bahsi Geçen Ermenilerin İsimleri	43

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 1.1: Mazhar Bey Alman İmparatoru'nun Doğum Günü Tebrik Konuşmasında 1914 Addis Ababa Alman Sefareti.....	18
Resim 2.1: Lij Iyasu ve babası Ras Mikael	40
Resim 3.1: Misyonun Başladığı Noktadan Kızıldeniz'i Geçiş Güzergâhı ve Afrika'dan Çıkışları.....	82
Resim 3.2: Misyon Üyelerinin Arap Coğrafyasında Karşılaştıkları Türk Askerleri.....	87
Resim 3.3: Misyon Üyeleri Şam'da Konaklarken Çekilen Bir Fotoğraf	89
Resim 3.4: Develeri Trene Yükladıkları Anı Gösteren Fotoğraf	90
Resim 3.5: Bili Bedevilerin Şeyhi Süleyman Rifada	92
Resim 3.6: Choising Vapuru ve Gemi Kaptanıyla Frobenius'un Fotoğrafı 1915.....	94
Resim 3.7: Misyon Üyelerinin Gemide Saklandıkları Yerden Çekilen Fotoğraf, Fransız Gemisi.....	97
Resim 3.8: Frobenius ve Misyon Üyeleri Kızıldeniz'de İlerlerken 1915	97
Resim 3.9: Frobenius ve Misyon Üyeleri, Kızıldeniz	98
Resim 3.10: Frobenius'un Sefer Sırasında Asmara ve Zazega'ya Yaptığı Bilimsel Gezi	103

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BEO.	Babıâli Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
CAB.	Cabinet Paper
Çev.	Çeviren
DH.	Dâhiliye Nezareti
DH.EUM.KLU.	Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Kalemi Umumi
DH.EUM.MH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
DH.EUM.2.ŞB.	D.H. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube
DH.EUM.4.ŞB.	D.H. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube
DH.EUM.5.ŞB.	D.H. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube
DH.EUM.7.ŞB.	D.H. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube
DH.KMS.	Dâhiliye Nezâreti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.SN..THR.	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FO.	Foreign Office
H.	Hicri
İ..BH..	İrade Bahriye
R.	Rumi
TNA.	The National Archives
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
Vol.	Volume
Yay.	Yayımları

TEZ METNİ

GİRİŞ

1. Amaç ve Kapsam

Yakın tarihin en önemli olaylarından biri kabul edilen I. Dünya Savaşı'nı anlamak için "neden başladı, nasıl başladı, ne ile sonuçlandı ve neleri tetikledi" sorularına sayısız araştırmacı yanıtlar aradı ve halen aramaktadır. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyada milyonlarca insanın hayatını etkileyen bu büyük savaşın araştırmacılarının birçoğunun bugün mensup oldukları ülkeleri, irsî bağları olduğu milletleri bilfiil bu savaşa dahil olmuştu. Peki tarafsız ülkeleri bu savaş nereye yönlendirmiş ve ne derecede etkilemişti? I. Dünya Savaşı'nı yeterince anlayabilmek noktasında bu ülkelerin de savaş sırasında ve sonrasında edinmek zorunda kaldıkları tecrübelerini ve ödenen bedelleri iyi okumak gerekmektedir. Habeşistan bunların en önemlilerindedir. Habeşistan'ın I. Dünya Savaşı'nda üstlendiği rolü anlamak noktasında bu çalışmada İngiliz belgeleri, Osmanlı arşiv kayıtları bir bütün olarak kullanılmaya gayret edilmiş ve daha önce Türkçe bir araştırmaya konu olmayan Leo Frobenius misyonu ile ilgili bir bölüm açılarak Osmanlı arşivi belgeleri ve misyona dahil olduğuna dair sınırlı bir bilgiye ulaşabildiğimiz bir Türk subayının Afrika konulu farklı bir dönemi kapsayan hatıratından yararlanılmıştır. Ayrıca misyonun lideri Frobenius ve ekibi tarafından 1914-1915'te ilerledikleri güzergâh boyunca kayda aldıkları fotoğraflara Frobenius Enstitü internet arşivinden ulaşılarak çalışmaya eklenmesi konunun Türkçe bir araştırmada yer alması noktasında önemli görülmektedir. Tez, Habeşistan üzerindeki her iki bloğun da hedeflerine odaklanmak yanında ayrıca Habeşistan'ın dahili vaziyetini de aktarmaya çalışmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın bir tarafı olmayan bu ülkede diplomatik temsil, siyasî, ticarî ve askerî nüfuz girişimleri savaş boyunca yoğun bir şekilde sürmüştür. Savaş dışı kalan bu bağımsız Afrika ülkesinde huzurlu ve sakin bir yaşamın hüküm sürdüğü de söylenememektedir. Bilfiil savaşılan cephelelerden yayılan dalgalar dünya üzerindeki tüm diğer ülkeler gibi Habeşistan'a da ulaşmıştır. Doğu Afrika'da Kızıldeniz'e olan stratejik konumu, sömürge yönetimleriyle paylaştığı sınırları Habeşistan'ın önemini hem Müttefikler hem de Merkezi kuvvetler için birkaç kat arttırmıştır. Bu önem savaş sırasında bu ülkeye yönelik istihbarat, propaganda ve casusluk faaliyetlerini beraberinde getirirken bir taraftan da diplomatik kanallarla bazı kazanımları elde etme yarışını da hızlandırmaktaydı. I. Dünya Savaşı'nın tarafsız bir ülke için ifade edebileceği anlam

Habeşistan için yalnızca bu kadarla sınırlı değildi. 1914- 1916 yılları arasında Habeşistan tahtının sahibi Lij Iyasu [1897(!)-1935] iç ve dış siyasette radikal bir yol izlemiştir. Bu durum çeşitli ve farklı unsurlarla da desteklenince savaş boyunca ciddi yansımaları olan olayları da meydana getirdi. Genel anlamda, Habeşistan'ın yaşadığı bu serüven literatür kısmında bahsi geçen çalışmalara fazlasıyla konu olmuştur. Bu çalışmada öne çıkarılan unsur ise Habeşistan'ın Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti nazarında tarihsel ilişkilerini ekonomik ve yönetsel anlamda hatırlatmak ve bu unsurları savaş sırasında yaşananlarla bağlantılı olarak incelemektir. Bunlara paralel olarak savaş sırasında ülkeye yönelik çeşitli misyonları ortaya çıkarmakla beraber Müttefiklerin Habeşistan söz konusu olduğunda yaşadıkları anlaşmazlıkların savaş sonu politikaları da dahil olmak üzere Habeşistan'ın geleceğine nasıl etki ettiğini ortaya koymak da çalışmanın amaçlarındandır.

Buradan hareketle çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin Habeşistan ile siyasi ilişkilerinde bir temel oluşturan tarihsel arka plana değinilerek Habeş Eyaleti'nin kurulması ve sahildeki toprakların kaybedilmesiyle eyaletin son bulması incelenmiştir. Bundan başka 1900'lü yıllarda Habeşistan Hükümdarı II. Menelik ile Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han arasında yakın resmi ilişkilerin tesis edilmesi ve Deyr-us Sultan Manastırı'nın konumu açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde son olarak, 1913 yılında Harar'da daimî Başkonsolosluk açılması ile birlikte I. Dünya Savaşı'nda Habeşistan'da Osmanlı Devleti'nin konumunu belirleyen bu siyasi girişime yer verilmiştir.

II. Bölüm Habeşistan üzerinde Avrupalı devletlerin nüfuz girişimleri üzerinedir. Burada Habeşistan'ın I. Dünya Savaşı'ndan önce dahili meseleleri ön plana çıkarılarak bu meseleleri çözme noktasında Habeşistan'ın yenileşme adımlarında Avrupalı devletlerin etkisine değinilmektedir. Habeşistan Ulusal Bankası'nın kurulması, posta telefon telgraf sistemi ve demir yolu ulaşımı gibi yenilikçi faaliyetlerde İngiltere, İtalya ve Fransa gibi Avrupalı devletlere verilen imtiyazlar savaş döneminde bu devletlerin elini bir hayli güçlendirmiş olması nedeniyle önemli görülmektedir.

III. Bölüm I. Dünya Savaşı'nda Habeşistan'da Türk ve Alman elçiliklerin faaliyetlerine ayrılmıştır. Savaş boyunca izole olan Alman Doğu Afrika kolonilerine haberleşme, nakit aktarımı gibi çeşitli yardımlarla ulaşmaya çalışan Almanya'nın Lij Iyasu'yu ikna etmek ve savaşa Habeşistan'ı dahil ederek bu ve bunun gibi pek çok

hedefine erişme girişimleri Osmanlı arşiv vesikaları da kullanılarak incelenmiştir. Burada Türk-Alma ittifakının etkisi de sorgulanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Başkonsolosu Mazhar Bey'in son derece etkili faaliyetleri ve Lij Iyasu ile kurduğu yakın dostluğun savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz kıyılarında ve Mısır harekâtı noktasında da izlediği politikalara ne derece ve nasıl etki ettiği sorularına yanıt aranmaktadır. Burada Somali Molla'sı Seyyid Muhammed bin Abdullah Hasan'ın sömürge karşıtı direniş hareketine Osmanlı Devleti temsilcisinin de teşviki ve Iyasu'nun takip ettiği dış siyasetin bir sonucu olarak verilen silah desteği oldukça önemli görülmektedir. Son olarak bu bölümde Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerinin bir netice alması noktasında ciddi bir sorun olan haberleşme meselesine değinilmiştir.

IV. Bölüm Türk Alman ittifakının Habeşistan'a yönelik istihbarat ve propaganda faaliyetleri üzerine kurgulanmıştır. Alman bilim insanı Leo Frobenius Abdülkerim Paşa takma adıyla Habeşistan'a ve oradan Sudan'a ilerlemek amacıyla oluşturulan misyonun başında yer almıştır. Türk ve Alman yetkililerin ortak onayıyla gerçekleşen bu misyon bilimsel görünümlü siyasi bir istihbarat ve propaganda faaliyetidir. Habeşistan'a girmesi dahi Müttefiklerce engellenen Frobenius ve ekibi Masavva limanında bir süre kalmışlar bu süre zarfında Kızıldeniz'in Arap sahillerine gıda desteği sağlama noktasında Türk yetkililerle ortak olarak girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Bu noktada misyonun yürüttüğü bu faaliyetler Arap Yarımadasında Türk hakimiyetine karşı oluşacak bir isyanı önleyebilmek adına önemli görülmüştür.

V. Bölüm 1916 Habeşistan hükümet darbesini konu edinmektedir. Savaş boyunca yaşanan gelişmelere bağlı olarak ülkedeki Iyasu karşıtı seçkin grubun ayaklanması onun saltanatına son verirken Habeşistan'da Müttefiklerin lehine olacak siyasi atmosferin de önünü açmış görünmektedir. Lij Iyasu'nun devrilmesinden sonra Habeşistan için durumun pek de parlak ilerlemediği anlaşılmakta ve silah ambargosu ve Avrupalı kuvvetlerin siyasi ve ticari nüfuz girişimleri ile birlikte savaş yıllarında yaşanan gelişmelerin savaş sonu atmosferde Habeşliler için hangi neticelere sebebiyet verdiğine değinilmektedir.

2. Literatür Hakkında Değerlendirme

Türkiye'de Afrika üzerine yapılan sosyal bilimler dalındaki çalışmalar genel itibariyle Türk-Afrika ilişkileri ve İslam-Afrika temelinde ortaya çıkan gelişmelerle ilgili

ve ilintili olmaktadır. Bu çalışmalar içinde tarih bilim dalında tabii olarak Osmanlı Devleti'nin kıtada hakimiyet kurduğu eyaletler ve bu eyaletleri çevreleyen sınır ülkeleri incelenmektedir. Yine aynı bilim dalında Afrika'da Türk kökenleri, Müslümanlığın Afrika'da etkisi ve spesifik bazı konular bölgeyi çalışan araştırmacıların ele aldığı konuların başında gelmektedir. Kapsamlı bu tür çalışmaların yanında belirli sınırlar çizerek incelenen konular da bütüne katkı sağlamaktadır. Fakat günümüzde Türkiye'de Afrika üzerine yapılan çalışmaların nitelik ve nicelik bağlamında yeterli seviyeye henüz ulaşamadığı bölgeyi inceleyen uzmanlar tarafından dile getirilmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri geçmiş birkaç değerli çalışmanın ve onlardan sonra ortaya konan az sayıdaki önemli araştırmanın yanında aynı niteliklerle veya bunların üzerinde çalışmaların bir silsile halinde devam eden bir kültür oluşturulmaması gibi görünmektedir. Afrika üzerine çalışan bir araştırmacının, burada sınırı 19. Yüzyıl ve sonrası olarak çizersek, çeşitli becerilere aynı zamanda sahip olması gerekli görünmektedir. Öyle ki Afrika'da herhangi bir ülkeyi incelerken bir taraftan da farklı aktörlerin bu kıtada yarattığı sömürgecilik dönemi arşiv kayıtlarını ve kıtaya bir şekilde iletişim halinde olmuş olan devletlerin arşivlerini incelemesi gerekir. Bunu yapabilmek için İngiliz, İtalyan, Fransız, Rus, Avusturya, Alman ve Türk arşivlerinin bir bütün olarak sunduğu bilgi ağından yararlanmak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çalışılan bölge ve ülke doğrultusunda ulusal arşivlerde çalışmak ve kaynak eserlerden yararlanmak elzemdir, konuşulan yerli lisanı da bilmek çalışmayı değerli kılacaktır. Etiyopya için ise resmî lisan olan Amharca gereklidir. Uluslararası literatüre baktığımızda birçok detayı barındıran telif eser ağı mevcut. Ancak Türkçe literatür bahsedildiği gibi sınırlı bir çerçevede çizmektedir. Habeşistan ve Osmanlı Devleti ilişkileri üzerine hazırlanan bu çalışmada konuya kaynaklık eden literatürü gözden geçirmekte fayda vardır.

Türkçe literatüre baktığımızda Habeşistan ile ilgili karşımıza çıkan ilk ve en önemli eser Cengiz Orhonlu'nun kaleme aldığı Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkan *Osmanlı'nın Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* isimli kitabıdır. Kitap; Osmanlı'nın Mısır'ın fethiyle başlayan bölgeye teması ve bu temas sonucu güneye doğru inen Osmanlı hakimiyetinin kapsamlı bir incelemesidir. Habeş Eyaleti'nin kurulma süreci ve bundan sonra yaşanan gelişmeler I. Dünya Savaşı'nın dört yıllık süreci dahil olarak eserde bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Habeşistan ve Türk-Habeş ilişkileri açısından Türkiye'de yapılan az sayıdaki çalışmalar arasında kapsamı ve niteliği bakımından

değerli görülmektedir. Fakat tezimizin konusu olan I. Dünya Savaşı'nda Türklerin Habeşistan'daki faaliyetleri noktasında kitaptan edinebileceğimiz bilgiler önemli olmakla beraber sınırlıdır. Eserin son bölümünde değinilen konu bir temel oluştursa da ayrıntıları tam manasıyla araştırmacıya sunmaz.

Habeşistan konulu çalışmalara dair Türk-Habeş ilişkilerini geniş tarihsel sınırları ele alarak inceleyen çalışmalar arasında bir doktora tezi bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan tez *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine* başlığını taşımaktadır. Yazar Abdu Muhammed Ali çalışmasında Hint Okyanusu'nda Osmanlı Portekiz mücadelelerinden başlayıp Habeşistan Eyaleti'nin oluşması 17. ve 18. yüzyılda yaşanan gelişmeleri, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Habeş münasebetlerini ve son olarak güncel dönem Etiyopya-Türkiye ilişkilerini detaylandırarak ele almaktadır. İlgili eserde Etiyopya Arşiv kaynaklarından yararlanılmış olması konumuz açısından önemlidir. Yine de Osmanlı arşivlerinden yararlanılması ve konunun derinlemesine incelenmesi noktasında bazı eksikleri bulunmaktadır. Diğer bir çalışma Ocak 2020'de Tuğrul Oğuzhan Yılmaz tarafından hazırlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın Faaliyetleri başlıklı yüksek lisans tezi savaş dönemi Doğu Afrika'sı ile ilgili yapılan çalışmalardan biridir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Habeşistan'daki faaliyetlerine dair yazılan bir makale konumuz açısından belki de en kritik çalışmadır. Büyükelçi Kenan Tepedelen tarafından yazılan bu makale Bellethen'de (Cilt LXXI, Sayı 261) 2007 yılı ağustos ayında yayımlanmıştır. Başkonsolos Mazhar Bey ve Habeşistan İmparatoru Lij Iyasu arasındaki yakın ilişkiyi, bu ilişkinin sonucunda Osmanlı makamlarının elde etmeye çalıştığı kazanımları ve de dönemin dikkat çeken ihtilaflarını referanslarıyla birlikte aktarmaktadır. Türkçe ve İngilizce yayımlanan çalışma yaklaşık onar sayfadan oluşmaktadır

Bölge çalışırken araştırmacıya bilgi sağlayan önemli kaynaklar arasında seyahatnameler ve hatıratlar da bulunmaktadır. Habeşistan hakkında izlenimlerin ve belki de başka bir çalışmada bulunamayacak olan yaşama ve ülkeye dair önemli bilgilerin sunulduğu bir seyahatnameye değinmek gerekir. Sultan II. Abdülhamid tarafından Habeşistan'a gönderilen Sadık el-Müeyyed Paşa'ya ait olan Habeş Seyahatnamesi

yararlandığımız önemli kaynaklar arasındadır. Ülkedeki Müslümanların durumunu ve Osmanlı'ya ilgilerini gözlemleriyle birlikte anlatan yazarın 1900'lü yıllarda geliştirilen ilişkileri anlama noktasında sunduğu bilgiler kıymetlidir.

Türkiye'de yapılan çalışmaları incelediğimizde; genel anlamda Afrika'yı anlama ve Türk Afrika ilişkilerini çözümlene noktasında başvurduğumuz ana kaynaklar da bulunmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak araştırmacıya rehberlik eden tek bibliyografya çalışmasından bahsederek başlamak gerekir. *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası* Zekeriya Kurşun editörlüğünde Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan ve Birol Ülker tarafından hazırlanmıştır. Ahmet Kavas tarafından kaleme alınan *Osmanlı Afrika İlişkileri* ve *Geçmişten Günümüze Afrika* isimli kitaplar Afrika çalışan araştırmacılar için yararlanılması gereken kaynaklardandır. Türkkaya Ataöv'e ait *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri* ve *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü* isimli eserler alana temel oluşturur. Numan Hazar tarafından yazılan *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri* de Türkçe kaynak eserler arasındadır.

Lij Iyasu'nun hükümdarlığına dair yazılan bir makale konumuz açısından oldukça önemlidir. *İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916) The Price of the Conversion to Islam: The Case of Iyasu, the King of Ethiopia* başlıklı makale Lij Iyasu'nun İslam'a dönme meselesi ve iddiasını sözlü ve yazılı kaynaklara dayanarak incelemektedir. Çalışma Ibsa Ahmed Hassen ile Seyfettin Erşahin tarafından kaleme alınmış ve Ibsa Ahmed Hassen'in doktora tezinden üretilmiştir.

Türkçe literatür arasında tezimizin bir bölümünü oluşturan Leo Frobenius'un ekibiyle birlikte Habeşistan'a gerçekleştirdiği Türk-Alman ortak misyonuna dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak heyetin bir üyesi olarak bahsedebileceğimiz bir Türk subayına ait Afrika seyahatnamesi tam olarak seferin ayrıntılarını ihtiva etmese de kitabın son kısmında konuya değinir. Sami Çölgeçen tarafından 1928'de Milliyet Gazetesi'nde 7 Nisan'dan 6 Temmuz'a kadar tefrik edilen bu yazı dizisi Ömer Hakan Özalp tarafından hazırlanarak Ark Kitapları tarafından da basımı yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan bazı arşiv belgelerine ilgili arşivlerin internet adreslerinden online olarak erişilmiştir. Bunlar; The National Archives; Cabinet Papers, Durham University Archives; Sir Reginald Wingate Files ve Quatar Archives'dır. Arab Bülteni

nüshalarına ve Foreign Office 371 ön numaralı dosyalara tez danışmanı Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT'ın katkısı ile erişilmiştir. Aynı zamanda konu seçiminde doğrudan etkisi olan ve çalışma boyunca manevi desteğini her zaman hissettiren saygıdeğer hocama teşekkürlerimi sunarım.

3. Karşılaşılan Güçlükler ve Problemler

Genel olarak Afrika tarihi çalışmalarında araştırmacıların yönelmesi gereken kaynaklar uluslararası literatür ve Afrika dillerinde kaleme alınmış çalışmalar ve Afrika ve kıta ile bir şekilde bağlantısı olan yabancı devletlerin arşivleri olmaktadır. Burada iki önemli problem bu çalışmaların eksik kalmasına yol açmaktadır ve kısa sürede çözülecek bir problem de değildir. Araştırmamızın konusunu oluşturan Habeşistan ve I. Dünya Savaşı ile ilgili mevcut birçok çalışmaya ulaşmakta ya da ulaşılsa bile dil probleminin dolayı kullanmamızın henüz imkânı olmayan kaynaklara rastladık. Bunlar konu ile ilgili önceki çalışmalarda özellikle Afrikalı öğrencilerin Türkiye'de hazırladıkları tezlerinde yerel dillere hâkim olma avantajları dolayısıyla bir kısmını kullanabildikleri kaynak eserler ve yayımlanmamış belgelerdir. İlgili kaynaklara burada değinmek ileride yapılacak araştırmalara kaynak sağlaması açısından önemli görülmektedir. Abdi Muhammed Ali'nin doktora tezinde yararlandığı eserler bu alanın önemli bir kısmına katkı sunar. Bunlar Amharca dilinde yazılmış eserlerdir: “Blatta Tekle Hawariyat, Ye Hiywot Tarike (Story of My Life) [Yayımlanmamış el yazması]”; “Gebre-Igziabiher Elyas, Prowess, Piety, and Politics: The Chronicle of Abeto Iyasu and Empress Zewditu of Ethiopia 1909-1930 (1994)”; “Hayle Sılase I, Hiywetana Ye Etityopiya İrmıca (My Life and Ethiopia's Progress) Cilt I-II.”; Ayrıca konu ile doğrudan bağlantılı olan İngilizce bir çalışma burada zikredilmelidir, Ali'nin tezinde kullandığı bu kitap bir İngiliz teğmeninin bölgede görev aldığı sırada olaylara şahitliğini aktarması bakımından önemlidir. “Hugh Drummond Pearson, Letters From Abyssinia, 1916 and 1917: with Supplemental Foreign Office Documents (2004)”. Mers'e Hazen Wolde Qirqos, (1935 E.C.) “Be Dagmavi Mınılık Zaman Kayehutına Kesemahut” (From what I saw and Heard in the Reign of Mınılık II), IES, AAU. Mers'e Hazen (1938 E.C.) “Ye Zaman Tarik Tizitaye be Abeto Iyasu Zamana Mangıst” (My Historical Reminiscences of the Reign of Abeto Iyasu), IES, AAU. Mers'e HAZEN, (1938 E.C.) “Ye Zaman Tarik Tizitaye be Nıgısta Negestat Zewditu Zamana Mangıst” (My Historical Reminiscences of the Reign of Empress Zewditu) IES, AAU.

Jan Zahorik'e ait makalede de benzer çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin; "Henry Labrousse, L'Ethiopie et le traite de Versailles In: Tubiana, Joseph(ed): Modern Ethiopia From the Accession of Menelik II to the Present. Proceedings of the Fith International Conference of Ethiopian Studies. Valbonne."; Bu kaynakların arasında Habeşistan'a gönderilen Alman misyonun üyesi olan Musil'in eseri de zikredilmelidir: "Alois Musil, Lev Ze Kmene Judova. Praha (1934)". Ayrıca, "Gian Luca Podesta: IL Mito dell'Impero. Economia, politica elavoro nelle colonie Italiane dell'Africa orientale 1898-194 1 Terino G. Giappichelli Editore. (2004). "Zewde RETA (2006) Täferi Mäkoninn rezimu yäwällta zena ina bäZäwditu zämän bälyasu bälMenilik 1884-1922. Addis Ababa".

Diğer önemli bir Etiyopya tarihçisi Berhanou Abebe'nin çalışmaları mevcuttur. Bunlar; Historie de l'Ethiopie, Centre Français des Etudes Ethiopiennes; Annales d'Ethiopie, Volume XVII (2001), Centre Francais des Etudes Ethiopiennes, "Le Coup d'Etat du 26 Septmebre 1916 ou le de nouement d'une decennie de crise".

Yine Leo Frobenius ile ilgili olarak dil ve erişim probleminden dolayı istifade edemediğimiz bazı çalışmalar vardır. Bu çalışmaların ihtiva ettiği bilgilere burada kullandığımız Rocio Da Riva'nın makaleleri ve diğer referanslardan sınırlı da olsa erişim sağlanabilmektedir. Ulaşılamayan bu kaynaklar şöyledir; Ulrich Braukamper, "Frobenius as Political Agent: Jouney to Eritrea in 1915" in Harold G. Marcus (ed.), New Trends in Ethiopian Studies. Ethiopia 94. Papers of the 12th International Conference of Ethiopian Studies. Michigan State University 5-10 September 1994. Volume I: Humanities and Human Resources, Lawrenceville, Red Sea Press, 1994, Pp. 553-561; U. Braukamper, "Im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und politischem Aktivismus. Leo Frobenius als Geheimagent in Nordost-Afrika", in K.-H. Kohl and E. Platte (eds), Gestalter und Gestalten. 100 Jahre Ethnologie in Frankfurt am Main, Frankfurt am Main/Basel, Stroemfeld Verlag, 2006. Leo Frobenius, "Verlauf der vierten Reiseperiode der Deutschen Inner-Afrikanischen Forschungsexpedition", Petermanns Geographische Mitteilungen No. 62, 1916.

P. Heine, "Leo Frobenius als politischer Agent. Ein Beitrag zu seiner Bibliographie", Paideuma No. 26, 1980. Heinrich Scholler'ın Afrika ve Almanya ilişkileri üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan birinde Frobenius Misonun da

barındırmakta fakat ulaşılamayan kaynaklar arasındadır. Scholler, “German World War I Aıms in Ethiopia- the Frobenius-Hall-Mission” J. Tubiana (ed.) Modern Ethopia. Proceedings of the Fifth International Conference of Ethiopian Studies. Nice 19-22 December 1977.

BİRİNCİ BÖLÜM

**I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE OSMANLI HABEŞİSTAN
MÜNASEBETLERİ VE I. DÜNYA SAVAŞI ARIFESİNDE HABEŞİSTAN**

1.1. HABEŞ EYALETİ

Afrika’da bağımsızlığını koruyabilmiş neredeyse tek ülke¹ konumunda olan Habeşistan Devleti ile Osmanlı Devleti arasında münasebetlerin incelendiği çalışmalarda²; 16. Yüzyılda Habeş Eyaleti’nin kurulması ve yaşanan gelişmeler, sonraki yıllarda incelenen dönemler için de bir temel oluşturmakta ve özellikle Osmanlı Devleti’nin bölge ile etkileşiminde tarihî arka planın etkisini kavramaya katkı sunmaktadır. Burada, tarihi süreç içerisinde değişen koşullara bağlı olarak eyaletin sınırlarının kapsadığı alanın doğru çizilmesi önemli meselelerden biri olarak düşünülmektedir. Zira ilerleyen satırlarda bahsedileceği üzere Osmanlı hakimiyetinin sahilden içlere doğru genişlediği ve bu genişlemenin belli bir noktadan sonra Habeşistan Devleti egemenliğinde olan bölgelerin sınırında durduğu veya durdurulduğu görülmektedir.

1517’de Mısır’ın fethinden sonra iktisadî sebepler başta olmak üzere Osmanlı Devleti’nin bölgede kontrolü sağlama çabaları ve Habeş Eyaleti’nin kurulması ile sonuçlanan birtakım endişeler karşımıza çıkmaktadır³. Kızıldeniz’in her iki tarafında sahillerin ele geçirilmesiyle doğu ticaretini denetimi altına almayı hedefleyen Osmanlı Devleti için Habeşistan önemli görülmüştür. Eyalet kurulmadan önce Osmanlılar bu bölgede Portekizlilerle mücadele etmek durumunda kalmış ve 1525’te Osmanlı Donanması kıyı bölgeleri Portekizlilerden temizleyerek kendi hakimiyetini tesis etmeye başlamıştır. Bu mücadelenin ilk safhasında Özdemir Paşa’nın komutasında düzenlenen harekâta bölgenin coğrafi şartlarının getirdiği zorluklar nedeniyle kısmen başarısız

¹ İlber Ortaylı, “İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 100. *Doğum Yılında Atatürk’e Armağan*, No. 479 Dizi.24, Ankara 1981, s.10; Hew Strachan, *The First World War in Africa*, Oxford University Press, New York, 2004. s. 1. Habeşistan’ın önemi ayrıca İslamiyet tarihinde Müslümanların Habeş Necaşisi’ne sığınmaları dolayısıyla bu ülkeye hicretin gerçekleşmesi noktasında da karşımıza çıkmaktadır.

² Örnek için bkz. Abdu Muhammed Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012; Fatma Yıldız, *The Diplomatic Relationships between the Republic of Turkey and Ethiopia*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa Univeristy, College of Social Sciences Center for African and Oriental Studies, Ethiopia Addis Ababa, June 2018.

³ Habeş Eyaleti için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996; Osmanlıyı yeni fetihlere zorlayan bir sebep olarak ayrıca dünyada yaşanan kıymetli maden buhranından bahsedilmektedir. “16. Yüzyıl tarihi Avrupa ve Osmanlı ülkeleri için büyük değişikliklerin devamlı oluşu içinde geçmiştir. Bu değişikliklerin en dikkati çekeni iktisadi alanda vuku bulandır. Yüzyıl ortalarına doğru Avrupa dünya piyasasında bir kıymetli maden buhranı başladı. Piyasada altının gümüşün yerini alması ile bu buhran en had safhaya ulaştı...Bu buhranı ortadan kaldırmak için Osmanlı devlet adamlarının ulaşabilecekleri kıymetli maden kaynaklarına el attıkları görülmektedir.” Orhonlu, a.g.e., s.31-32.

olunduğu anlaşılmaktadır⁴. Habeş Eyaleti 5 Temmuz 1555'te resmen kurulmuştur fakat tamamen fethi gerçekleşmemiştir⁵. Özdemir Paşa eyalete beylerbeyi olarak tayin edilmişti ve onun zamanında Masavva ve çevresi, Arkiko limanı ve Tigre ele geçirilmiştir. Deberva, 1559 yılında fethedilmiştir. Özdemir Paşa'nın vefatından sonra yerine oğlu Osman Paşa tayin edildi. Eyaletin varlığı Habeşistan İmparatorluğu'na gitmek isteyenlerin Habeş beylerbeyinden izin almalarını gerektiriyordu. Beylerbeyi tayinleri ilk zamanlarda Mısır'da tecrübe edinmiş kişiler arasından seçiliyordu. Daha sonra eyalet Cidde Sancağı'na bağlanmıştır ve asker ihtiyacı Yemen ve Mısır'dan temin edilmiştir. Erzak ihtiyacı ise hem Habeş hem de Yemen'e Mısır'dan temin edilir olmuştur⁶. Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelmesinin sebeplerinden birisi de yıllardan beri burada yaşayan Müslüman halklar ve aşiretlerdir. Müslümanların çoğunluğunu Yemenden gelenlerin oluşturduğu düşünülmektedir ve bunlar Şii olarak değerlendirilmektedir. 17. Yüzyılda eyalet ile Habeşistan yöneticileri arasında diplomatik ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Habeş Meliki Fasiladas misyonerlere karşı Osmanlı Devleti ile iş birliği içerisinde olmayı tercih etmiş ve bu durum Müslümanlığa eğilim gösterdiği iddialarına yol açmıştı. Halbuki o daha çok mezhebini korumak istemiş görünmektedir. Bu dönemde eyalet mali sıkıntı içerisine girmiş ve gümrük gelirleri Habeşistan'ın bazı limanları elinde bulundurması sebebiyle önemli ölçüde azalmıştır⁷. Buradaki idare de zamanla mahalli yönetimlere bırakılmış ve mevcut Osmanlı görevlileri yerli halka evlilikleri yoluyla bölgede yeni bir sınıf oluşturmuşlardır⁸. 19. Yüzyılda Masavva ve Sevakın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya salyane olarak verilmiştir. Böyle bir girişim İngiltere'nin ticaretine engel olacağı gerekçesiyle İngilizlerin itirazına sebep olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın ölümüyle birlikte bu iki limanın idaresi Hicaz Valiliği'ne bırakılmıştır. Fakat Avrupalı Devletlerin özellikle İngiltere'nin bölgeye yerleşmeye başlaması nedeniyle limanlar tekrar Mısır idaresinde Hidiv İsmail Paşa'ya verilmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti bölgedeki hakimiyetini diplomasi yoluyla kabul ettirmek için çaba göstermeye başlamıştır. 1877'de İngiltere

⁴ “Etiyopya'nın Mısır ve Kızıldeniz'e yakınlığı Ortadoğu'nun ekonomisine ve kültürüne katılabilmesi anlamına geliyordu; ancak dağlık arazileri, dünyanın çok daha tehlikeli bölgelerini buralardan uzak tutan doğal bir kale görevi görüyordu”. Bkz. Erik Gilbert/Jonathan T. Reynolds, *Dünya Tarihinde Afrika, Tarih Öncesinden Günümüze*, Tercüme: Mehmet Çetinkaya, Küre Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2016, s.426-427.

⁵ Cengiz Orhonlu, “Habeş Eyaleti”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Bundan sonra DİA), C. 14, 1996, s. 363.

⁶ Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 51.

⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti...*, s.69-92.

⁸ Orhonlu, a.g.e., s. 129; Kavas, a.g.e., s.52.

Osmanlı hakimiyetini sahil üzerinde kabul etme teşebbüsünde bulduysa da Mısır üzerindeki emelleri başta olmak üzere Osmanlı Devleti için güvenilir bir anlaşma izlenimi yaratmamıştı. Bundan sonra İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve ardından Mısır hıdivliği vasıtasıyla bölgede genişleyen hakimiyet dönemi başlamıştır. Aynı zamanda İngilizler kendi çıkarlarını korumak amacıyla İtalya'yı da Habeşistan ve çevresinde genişlemeye teşvik etmişlerdir. Bu doğrultuda İtalya Assab ve Masavva'yı ele geçirmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin Afrika politikası tarihsel arka plana dayalı olarak hukuken kuzey ve doğu Afrika'nın bazı bölgelerinde hak iddiası üzerine şekillenmiştir. Dinî ve siyasî bağların imparatorluk topraklarında askerî mücadeleyi destekleyecek bir kazanım sağlaması da bu tarihî bağ ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada Habeşistan eyaletinin varlığı I. Dünya Savaşı'nda Habeşistan sınırında sürekli olarak paylaşım uğrayan Kızıldeniz sahillerinde savaş sırasında Osmanlı Devleti için hukukî bir zemin vermiş ve Habeş Hükümdarı'ndan savaş sonrasında eğer bu bölgeler tekrar ele geçirilebilirse geçmişte Osmanlı'ya ait olması sebebiyle toprak vaatleri yoluyla savaş dönemi destek alınabilmesi için de kullanılmıştır.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABEŞİSTAN'A NÜFUZ GİRİŞİMLERİ: DEYR-US SULTAN MANASTIRI VE HEYETLERİN KARŞILIKLI ZİYARETLERİ

Kamame Kilisesi'nin çatısında küçük bir alanı kapsayan Deyr-üs Sultan Manastırı; Habeşliler ve Kıptiler arasında uzun zamanlar yaşanan gerginliklerin sebebi olmuştur. Kilise, Hıristiyanların hac vazifelerini yerine getirdikleri “*duraklar*” olarak adlandırılan kısımların *dokuzuncusunun* burada olması dolayısıyla önemlidir. Habeşlilerin ve Kıptilerin anlaşmazlıklarının sebebini teşkil eden olayların başlama noktası 17. Yüzyılda Habeşlilerin “Kudüs'te özel hizmetler için vergi vermeyi reddetmeleri” üzerine olmuş ve manastırda kendilerinin elinde tuttıkları yeri Rum ve Ermenilere kaptırmaları da anlaşmazlığın devamına yol açmıştır. Habeşliler manastırın kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri odalar şeklinde tezahür eden bölümünde ikamet ediyorlardı⁹.

⁹ Bkz. İlhami Yurdakul, “Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dinî-Siyasî Nüfuz Mücadelesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, ss. 199-137; “Kamame Kilisesi'nin bir parçası olan Deyrussultan Kıptilerin St. Antony Manastırı'ndan kutsal mezara gidebilmek için kullandıkları yol üzerinde olduğu için oldukça önemli bir mekandı”. a.g.e., s.199-201.

Meselenin çözümü noktasında Osmanlı Habeş ilişkilerinde, daha erken dönemlerde de mevcut olmak kaydıyla, II. Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında Habeş Meliki'nin teşebbüsleriyle bazı adımlar atılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda II. Menelik (1844-1913) 1889 yılında Osmanlı Hükümeti'ne bir heyet göndermiştir¹⁰. Fakat manastır konusunda diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1865 tarihi olarak da verilmektedir. Orhonlu'nun aktardığına göre; “Onların bu husustaki hak talepleri Osmanlı resmi kayıtlarında 1865 tarihlerine kadar gitmekle beraber kendilerine göre Makamat-ı mukaddeseye ait hakları Hz. Ömer devrinde verilmiş hususi ahitnameye dayanmaktadır”¹¹.

Kilisede yapılan tamiratlar kilisenin statükosunun korunması bağlamında verilen kararlar açısından da belirleyici olmuştur. 1555 yılında Fransiskanlar onarım çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Kudüs'ün Osmanlı hakimiyetinde bulunması zaman zaman meseleye Osmanlı müdahalesini gerektirmiştir. Osmanlı Devleti bu kutsal mekânda 1767 yılında bir girişimle “ilk statüko fermanını” ilan etmiştir. 19. Yüzyılda kilisede çıkan yangın sırasında Habeşlilerin ikamet ettikleri yerlerde söz sahibi olma haklarını kaybettikleri belirtilmektedir. Habeşlilerin manastırda varlıklarını kabul ettirme çabalarından bahsedilirken 19. Yüzyıl ortasında manastırın anahtarlarını elde ettiklerine ve bunu hırsızlıkla yaptıklarına dair iddialar dile getirilmektedir. Kıptiler bu duruma tepki göstererek Osmanlı makamlarına başvurmuşlardır. Buraya kadar olaylar bir nevi geçici çözümlerle idare edilmeye çalışılmış fakat Beytullahim'deki gümüş yıldızın kaybolması sorunu anlaşmazlığı daha da tırmandırmış görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle bir inceleme başlatılmış ve kilisede geniş önlemler alınarak herhangi bir eşyanın yerinden oynatılmaması gerektiği söylenmiştir. 1863 yılında Kıptilerin teşebbüsü ile olayın mahkemede halledilmesine karar verilmiş ve neticede tam anlamıyla tarafların kabul ettiği bir sonuç çıkmasa da Kıptiler lehine karara bağlanarak manastırın anahtarı Kıptilere verilmiştir¹².

¹⁰ Levent Öztürk, “Etiyopya; II. Tarih”, *DİA*, C. 11, 1995, İstanbul, s.495.

¹¹ Orhonlu, *Osmanlı'nın Güney Siyaseti...*, s.163.

¹² Yurdakul, a.g.m., s.201-204. İnceleme sırasında ilginç bir olay yaşanmış, bir hizmetlinin kilisenin dışında temizlik yaptığı esnada kullandığı merdivenin kaldırılıp kaldırılmaması tartışma konusu olmuş ve sonunda yerinde bırakılmasına karar verilmiştir. Günümüzde bu merdiven hala aynı yerinde bulunmakta ve statüko merdiveni olarak adlandırılmaktadır.

Manastır meselesi ile ilgili Habeşistan tarafından atılan somut adımlardan biri 1897 yılında gerçekleşir. Siyasi ilişkilere önemli ölçüde yansıyan bu meselede Osmanlıların talebi karşılık olarak Habeşistan'daki Müslüman tebaanın özellikle Harar gibi Müslüman nüfuzlu bölgelerde dinin serbestçe yaşanmasına imkân sağlanması olmuştur. Habeşliler ise daha önce de bahsedildiği gibi Kudüs'teki manastır sorununun lehlerine çözülmesi ve aynı zamanda Kıptiler ve Ermenilerin çıkardığı zorluklardan burada yaşayan Habeşlilerin kurtarılmasını arzu ediyorlardı. "1897'de Habeşliler içlerinde Harar genel kadısı Abdurrahman, Harar Kadısı Osman Yunus, eski emirlerden Abdüşşekür'ün oğlu eş-Şeyh Ali Ebubekir, Emir Muhammed'in oğlu İbrahim, Emir Ahmed'in oğlu Muhammed Yusuf ve Harar genel vekili el-Hac Abdullah Ali Sadıkî¹³ gibi buranın önde gelen seçkinleri altında imza ve mühürleri bulunan mektuplarını bir heyetle İstanbul'a gönderdiler". Mektup Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da talep ettiği Müslümanların dini gereksinimlerine ve yaşam koşullarına dair serbestlik ve iyileştirme konularındaki gerekli şartların sağlandığına dair detayları barındırmaktadır¹⁴. Orhonlu ise 1889 tarihli bir nameden bahseder ve aktardığı bilgiler hemen hemen aynı detayları barındırmaktadır. Menelik tarafından gönderilen name Ato Josef ve Kont de Leontiyef vasıtasıyla iletilmiştir. Bu heyetin görüşmeleri sırasında İstanbul'da daimî bir elçilik için de ilk ciddi girişimler başlatılmıştır¹⁵ Habeşliler manastır üzerindeki hak iddialarını belgeye dayandırdıkları kaydedilmektedir. II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşan diplomatik ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar yaklaşık 18 yıl; 1889'dan 1907'ye kadar kayıtlı heyet ziyaretleri ile devam edegelmiştir. Bu ziyaretlerden birini gerçekleştiren Sadık el-Müeyyed Paşa yaptığı ziyaretin Habeşistan hükümdarı ve buradaki Müslüman halk nezdinde karşılığını ve Habeşistan ile ilgili çok çeşitli bilgileri edinerek İstanbul'a dönmüştür. Kaynaklar onun II. Abdülhamid tarafından görevlendirilerek gerçekleştirdiği seyahatin tarihini 1896 ve 1902 olarak iki farklı tarihte

¹³ Abdullah Sadık aynı zamanda gümrük müdürlüğü görevini üstlenmişti ve 1905 Mart'tan Haziran'a kadar, yine, Deyrussultan Manastırı ile alakalı olarak İstanbul'a gönderilen Habeş misyonunun başında bulunuyordu. Abdullah gerek elçilik heyetlerindeki mevcudiyeti ve gerekse de Hindistan, Afganistan gibi ülkelere yaptığı ziyaretler nedeniyle İngiliz makamları tarafından dikkatle takip edilmekteydi. *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', Foreign Office ve Indian Office arasındaki yazışma, signed: Edward Parkes, December 26th 1914, s. 136-138. British Library: India Office Records and Private Papers, (s. 66-67).

¹⁴ Kavas, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, s.141-142. Ayrıca mektupta Habeşistan'da Müslüman nüfusun toplam sayısı 12 milyon olarak verilmektedir.

¹⁵ Bkz. Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*; Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, Kaknüs Yayınları, Yay. Haz. Mustafa Baydemir, 1. Basım İstanbul Nisan, 1999.

kaydetmektedir. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Levent Öztürk'ün yazdığı Etiyopya maddesinde; Müeyyed Paşa'nın 1902'de elçilik heyetiyle birlikte yola çıktığı belirtilmektedir¹⁶. Orhonlu'ya göre ise "1896'da Habeş Sefaret Heyeti geldikten sonra mütekabiliyet esasına göre o ülkeye de bir heyet gönderilmişti. Bu heyetin başında Ferik Azm-zade Sadık el-Müeyyed Paşa bulunuyordu...Müeyyed Paşa'ya 19 Haziran 1896 tarihli hatim-i Süleymani Nişanı, raslara mahsus üniforma" ve benzeri hediyeler verilmişti. Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Habeş Seyahatnamesi'nde yer alan Habeşli ileri gelenlerin mektuplarının tarihi Haziran 1896 tarihli¹⁷. Ortaya çıkan tarih ihtilafının Orhonlu'nun verdiği tarihe atfen Habeşistan takviminin doğru okunmamasından kaynaklı olduğu belirtilmektedir; Habeş Takvimine göre 19 Haziran 1896 Miladî 1904 tarihine denk gelmektedir¹⁸. Habeşistan takvimi ve Miladi takvim arasında 8 yıllık bir fark vardır. Ayrıca Menelik tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetine karşılık olarak Osmanlı heyeti daha sonraki tarihlerde Habeşistan'a gitmiştir. Osmanlı arşivi kayıtları Habeşistan'dan gelen heyetin huzura kabul edilmesi ve getirdikleri hediyelerini takdim tarihlerini 1896-97 olarak doğrular¹⁹. Bir diğer iddia ise 1904 yılında heyetin Habeşistan'a gönderildiğine dairdir²⁰ ki Osmanlı arşivinde ulaşılan bazı belgeler bu tarihe yakın olması dolayısıyla burada ilgili tarihi kesin olmamakla birlikte doğru kabul ediyoruz²¹.

Sadık el-Müeyyed²² "15 Nisan Perşembe günü Mesajeri Maritim şirketinin Orenuk vapuruyla beraberinde Binbaşı Talip Bey ve Tüfengi Bölüğü Çavuşu Yasin Efendi" ile birlikte hareket etmiştir²³. Bu ziyaret Avrupalı devletlerin Afrika'da sömürge imparatorluğu kurma yarışlarının hız kazandığı dönemlerde, bir zamanlar sahil kasabaları ve çevresinde eyalet tesis etmiş olan Osmanlı Devleti için oldukça önemli görünmektedir. Müeyyed Paşa bu seyahatinin yalnızca bir teamül gereği olmadığını aynı zamanda Osmanlı hilafetine bağlı kabul edilen Doğu Afrika Müslümanları ve 16. Yüzyılın ikinci

¹⁶ Öztürk, "Etiyopya", *DİA*, s.495.

¹⁷ el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s. 257-259.

¹⁸ el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebîr'inde Seyahat (Bir Osmanlı Zâbiti'nin Büyük Sahra'da Seyahati)*, Sunuş ve Giriş: İdris Bostan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. XXIV.

¹⁹ *BOA., Y.PRK.PT., 15/142*, 18 Ağustos 1897 (H-19-03-1315); 15/156, H-19-03-1315; 16/06, 20 Ağustos 1897 (H-21-03-1315).

²⁰ İdris Bostan, "Sadık el-Müeyyed", *DİA*, C. 35, 2008, İstanbul, ss.399-400.

²¹ *BOA., Y. EE., 62/35*, 27 Nisan 1909 (H-06-04-1327); Habeşistan Kralı için hazırlanan hediyelerin Sadık el-Müeyyed Paşa ile birlikte gönderildiğine dair nâmei hümayun nüshasıdır.

²² Azmzâdeler ailesi için Bkz. Ali Karaca, "Azmzâdeler", *DİA*, C. 4, 1991, İstanbul, s.350.

²³ el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s. 19.

yarısından İmparatorluğun bölgede varlığını devam ettirmek noktasında artık idari anlamda da gücünü neredeyse tamamen yitirmiş olduğu 19. Yüzyıl'a kadar sahip olduğu topraklar ve halk nezdinde hafızaları yenilemek ve yeniden tesis etmek²⁴ amacıyla bir yoklama maksadında olduğunu düşünmüş olsa gerektir. Diğer bir ifadeyle seyahati esnasında yaşadıklarını günü gününe kaydetmesi ve buradaki izlenimlerini ticari, dini ve tarihsel anlamda Avrupalı, Hintli ve Arapların faaliyetleri karşısında Türklerin buraya daha fazla ilgili olması adına gözlemlerini, tavsiyelerini aktarması bu izlenimi vermektedir.

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN HARAR 'DA BAŞKONSOLOSLUĞUNUN AÇILMASI

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ve Etiyopya arasında geliştirilen yoğun siyasî ilişkilerin merkezinde Osmanlı Başkonsolosu Mazhar Bey ve Habeşistan Hükümdarı Lij Iyasu yer almaktadır. Deyrussultan Manastırı sorunu ile başlayan karşılıklı etkileşimlerin devamını sağlayan ise her iki devletin birer Başkonsolosluk tesisi ile ülkelerin temsil edilmesi oluşturmaktadır. Eski eyalet topraklarına Avrupalı ülkeler ve tüccarların işgal veya satın alma yoluyla yerleştiği, imparatorluğun eski idari hakimiyet alanına şimdi resmi bir temasla geri dönüşü tezimizin incelediği dönem açısından bir giriş mahiyetindedir.

Şehbenderlik önce Harar'da²⁵ açılmıştır. İlk konsolosluğun burada açılmasına dair verilen kararın en önemli sebebini nüfusunun büyük çoğunluğunu Somali ve Habeş Müslümanlarının oluşturmasıdır. "1900'lerde 40.000 nüfuslu olduğu düşünülen Harar'da 35.000 Müslüman ve geri kalanı Habeş, Frenk, Rum ve Ermenilerden oluşan

²⁴ Azmzade'nin bu rolü ile ilgili dikkat çekici bir yorum Mostafa Minawi tarafından yapılmaktadır; "Kendisini II. Abdülhamid dönemindeki Osmanlılık idealleriyle tanımlayan bu gururlu Osmanlı subayı, ömrü boyunca cisimleştirdiği emperyal dünyanın hızla çöküşüne tanıklık etti ve bu süreç üzerine düşündü." Mostafa Minawi, *Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi*, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Temmuz 2018, s.14-24. Minawi, kitabında Osmanlı Devleti emperyalizmin nesnesi miydi? Öznesi mi? Sorusuna cevap arar ve 19 yüzyıl dünyasının sömürge yarışında Osmanlı Devleti'nin konumunu sorgulayarak farklı bir perspektifle değerlendirir. Kitap; başlığı ve ürettiği içerik bakımından çokça tartışılmıştır. Burada temel problem Osmanlıların "Afrika Talanı" (Scramble for Afrika; bu terim uluslararası literatürde kıtanın neredeyse tamamının yabancı devletler nezdinde işgalini tasvir eden bir tanım olarak kullanılmaktadır) ifadesiyle ön plana çıkarılması gibi görülmektedir. Yazar kendisinin de ifade ettiği gibi Osmanlı Devleti'nin Afrika'da hak iddialarına odaklanarak elde edip etmediğiyle değil bunu nasıl yapmaya çalıştığıyla ilgilenir.

²⁵ Harar için Bkz.; Ahmet Kavas, "Harar", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, ss.107-109. Harar II. Menelik tarafından ele geçirilmiş ve Habeşistan'a dahil edilmişti. Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, s.141

Hıristiyanlardan oluşan halklar yaşıyordu”²⁶. Habeşistan’da Osmanlı Devleti’nin ilk Başkonsolosu öncesinde Manila’da görev yapıyor olan Necip Hac Efendi olmuştur. Kendisinin Harar’da görevine başladıktan sonra vefatı üzerine yerine Tercüme Odası Mühimme Müdürü Ahmet Mazhar Bey görevlendirilmiştir²⁷.

Resim 1.1: Mazhar Bey Alman İmparatoru’nun Doğum Günü Tebrik Konuşmasında 1914 Addis Ababa Alman Sefareti

Kaynak: Wolbert Smidt, *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, s. 200.

Harar’da konsolosluğun ilk icraatları, burada “Harar Daimî Hakem Heyeti” ve “Harar Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni” kurmak olmuştur. Daimî Hakem Heyeti farklı ırk ve dine mensup Osmanlı vatandaşlarının heyet için seçtiği kişilerden oluşmaktaydı. Bir oylama sonucunda isimler belirlendi; Seyyid Abdurrahman, Hacı Yusuf, İbrahim Haddad, Seyyid Davud, Kemaleddin, Minasyan, İskarpidis, Salih Muradi ve Ohannes Efendi”²⁸.

²⁶ el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.83. Sadık el-Müeyyed Paşa buradaki Müslümanların Sultan’a ve Hilafet’e olan hissî bağlılıklarını eserinde sık sık dile getirir. Yaptığı ziyaretler esnasında kendisini görmeye gelen Müslümanların sokakları nasıl doldurduğunu gözlemlediği kadarıyla aktarır. Aynı zamanda Hıristiyan Habeş halkının ilgisi de dikkate değerdir.

²⁷ Orhonlu, *Osmanlı’nın Güney Siyaseti...*, s. 166.

²⁸ Kavas, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, s.145-146.; Muhammed Tandoğan, *Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800- 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 73.

1.4. HABEŞİSTAN'IN DAHİLİ SİYASİ DURUMU VE YABANCI DEVLETLERİN NÜFUZ GİRİŞİMLERİ

I. Dünya Savaşı boyunca Habeşistan'a yönelik diplomasi mücadelesi savaşan devletlerin her biri için farklı arka planlara sahiptir. Avrupalıların Habeşistan üzerindeki nüfuz girişimleri Osmanlı Devleti'ne nazaran çok daha erken dönemlerde başlamıştı. II. Menelik zamanında yoğunlaşan ilişkiler Avrupalı Devletler için I. Dünya savaşı boyunca belli avantajlar sağlıyordu. 1916'ya kadar Habeşistan Hükümdarı olan Iyasu döneminde Avrupalı temsilciler için işler biraz farklı işleyecekti. Fakat Iyasu'nun politikalarının bu kadar görünür ve tesirli olmasının yanında bir de merkezi hükümetin, bakanlarının ve mahalli yönetimlerin²⁹ siyasi gelişmelere müdahaleleri de çalışmanın sonucuna götüren yolda terazinin diğer kısmını oluşturan ögeler arasında sayılmalıdır. "Habeşistan yönetsel olarak çok az merkezileşmiş bir ülkeydi ama mühim ve güçlü bölgesel liderler vardı³⁰". Habeşistan'da güçlü ordulara sahip merkezden tayin edilen bu mahalli yönetimler ve merkezi idare ülkenin siyasi tarihinde karşımıza çıkan önemli bir unsurdur. Iyasu varis tayin edilmeden önce Habeşistan Kralı II. Menelik ülkede yaptığı reform ve modernleşme hareketleri ile birlikte bu köklü devlet sistemini olabildiğince güçlendirmeye çalışmıştı. Yine de merkezi hükümetin devam eden bir zayıflığı söz konusuydu ve olayların gidişatında etki eden ve sebep olan açık bir sistem yetersizliği göze çarpıyordu. Bölgesel gücü ellerinde bulunduran liderler vali rütbesine sahipti ve bu durumda takip eden binlerce adama da sahipti, soylu sınıfı hükümette bazı mevkilere atanabiliyordu ve önemli bir gücü, bunun yanında kraldan sonra yerine geçecek olan varis tayininde yaşanan gerginlikler fark edilebilir bir etki yaratıyordu ve Habeşistan tarihinde bu nedenle yaşanan ciddi darbe girişimleri ve sonuçta yönetimi değiştiren nihai sonuçları vardı³¹.

II. Menelik çağının teknolojik gelişmelerine ilgi duyan ve Avrupa tarzı ekonomik ve toplumsal ilerlemenin kendi ülkesinde getireceği avantajların farkına varmış bir hükümdar profili çizmekteydi. Ülke geleneksel yönetim tarzı ile idare ediliyorken II. Menelik yenilikçi bir yönetim sistemini ülkeye kazandırmak gayesi güdüyordu ve buna yönelik adımlar hızla atılmaya başlandı. Geniş sınırlara sahip olan Habeşistan'da iletişim

²⁹ *Arab Bulletin*, Bulletin of the Arab Bureau in Cairo 1916-1919 No. 26 Vol. I Cairo Archive Editions 1986, s.358,359,360.

³⁰ *Arab Bulletin*, No. I Vol. I Cairo s. xx.

³¹ *Arab Bulletin*, Volume. I 1916 Bulletin 1-36; No. I Vol I "Abyssinia Bilgiler", s. xx-xxi-xxii.

bir problemdi ve ülkenin nüfusu çok unsurlu bir yapıya sahipti³². Yönetimsel zorluklar ve selef tayini³³ konusunda endişeleri sonucu idari sistemde radikal olmayan fakat sorunların çıkış noktası ve çözümü bağlamında zaman kazandırabilecek bir reforma girişmişti. “1907 yılında hükümete kurumsal bir temel ve bir dereceye kadar süreklilik arzusunun bir yansıması olarak görülen ‘Bakanlık’ sistemini kurdu”³⁴ Avrupa tarzı³⁵ kurulan bu sistemde yapılan değişiklik eski idari sistemdeki yöneticiler ve getirilen yeni bakanlık unvanları bir şekil değişikliğini andırırmaktaysa da ülke için atılan önemli bir adım olarak kabul edilmekteydi. Bu unvanlar aşağıdaki gibidir;

“- Afa Negus Nasibu Masqal / Minister of Justice; Fitawri Hapta Giorgis Dinagde / Minister of War; Tshafe Tezaz Gabra-Sellase Walda-Aragay / Minister of Pen; Bajerond Mulugeta Yeggazu / Minister of Finance; Naggadras Hayla- Giyorgis Walda-Mikael / Minister of Commerce and of Foreign Affairs; Azazh Matafarya Malka-Tsdaq / Minister of the Imperial Court”³⁶.

Bakanlık Sistemine geçiş gerçekleşmişse de yönetimdeki karar alıcı mercii yine Menelik’in kendisi olarak kalmıştı. Ülkenin dış siyasetinde yabancılara verilen imtiyazlar gibi hayati öneme sahip meselelerde kralın atacağı adımlar etkindi bakanlık sistemi tam olarak Avrupa tarzı bir yönetim anlayışı getirmiyordu³⁷. Dışişlerine atanan bakanın yetkileri “konsolosluk işleri ve yabancı yayınların çevrisi” olarak belirlenmişti. Habeşistan’ın geçmişten kalan bazı yönetimsel sorunları, taht kavgaları³⁸ veya otonom idare bölgelerindeki zaman zaman yaşanan uyuşmazlıklar bu sistemin işleyişini yavaşlatan ve etkisiz kılan meseleler olarak görülmektedir. İçişleri bakanlığının kamu idaresi hususunda doğum, ölüm ve evlilikler gibi resmî kayıtları tutması gerekiyordu

³² Harold Marcus, *A History of Ethiopia*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, 1994, s. 106.

³³ Bunun için bkz. Cedric Barnes, “Provinces and Princes-Power and the Eastern Ethiopian Periphery C 1906-1916”, *Journal of Ethiopian Studies* Vol. 34 No. 2 December 2001, pp. 95-120.

³⁴ Bahru Zewde, *A History of Modern Ethiopia 1855-1991*, Second Edition, Addis Ababa University Press, Addis Ababa 2011, 115; Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 191.

³⁵ Paul B. Henze, *Layers of Time, A History of Ethiopia*, Palgrave, 2000 NewYork, s.186.

³⁶ *a.g.e.*, aynı yer.

³⁷ II. Menelik’in dış siyaseti için bkz. Harold Marcus, “The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejoinder”, *The Journal of African History*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 117-122.

³⁸ Ülke tarihinde imparatorun yerini alma konusunda, varis tayini hususunda yaşanan çatışmalar birçok defa gündemde kalmış ve devam etmiş siyasi problemlerden bir tanesiydi. Ahmed Hassen Omer, “The Coup d’Etat of September 26, 1916: Different Perceptions”, *Journal of Ethiopian Studies*, Vol 46, (December, 2013), s.99.

fakat uygulanabilirliği oldukça sınırlı görünmekteydi³⁹. Bakanlık Sistemi'nin kurulmasında Habeşistan'ın geçmişten gelen ardıl meselesinin yol açtığı krizlerin idari sarsıntısını azaltmak etkili olmuştur. Bu durum Lij Iyasu'nun varis tayin edilmesinde en açık şekliyle kendini göstermektedir. Iyasu'nun varis olarak ilan edilmesinden önce Taytu onun yerine kendi erkek yeğeni Lij Gugsu'yı tahtın mirasçısı olarak önermeyi ve kabul ettirmeyi denemiştir⁴⁰. II. Menelik'in karısı Taytu "21 Mart 1910'da bir grup askeri ve sivil memur tarafından yönetimde müdahil olduğu için kınanmıştı."⁴¹ Bu tepkiye götüren süreçte II. Menelik'in geçirdiği felç sonucu gittikçe kötüleşen durumunda yerine kimin geçeceği meselesi önemli bir rol oynamıştı. "1904'te 60 yaşına geldiğinde olağanüstü derecede aktif bir yaşamın zorlukları"⁴² Menelik'in bundan iki yıl sonra da 1906'da hayatını zorlaştıracak ve sonunda ciddi bir şekilde sağlığını etkileyen ilk rahatsızlığını; felcini⁴³ geçirmesiyle daha zor bir döneme girmesine yol açmıştı. Aynı yıl yakın olduğu düşünülen kuzeni Ras⁴⁴ Makonnen'in hastalanarak kısa bir zaman sonra vefat etmesi Menelik'i ayrıca derinden üzmüştü. Kraliçe Taytu pek hoşlanmadığı Makonnen'in ölümünün ardından Harar Valiliği için Makonnen'in yerine geçmesini vasiyet ettiği oğlu; Tafari Makonnen (Haile Selassie I. 1892-1975) yerine diğer oğlu olan Yılma'yı Harar'a vali tayin etmişti⁴⁵. Bu ve benzeri atamalar ile siyasi konumunu güçlendirmeye çalışan kraliçeye⁴⁶ karşı ülkenin önde gelen yönetici-asker sınıfından hoşnutsuzluk sesleri yükselmeye başlamıştır. Habeşistan'ın geçmişinde yönetime müdahale edilmesi birçok kez karşılaşılan bir durumdu ve şimdi kraliçe Taytu'nun yönetimde müdahalesine karşı bir başkaldırı süreci işlemekteydi. Yukarıda bahsedildiği üzere 21 Mart 1910'da bir grup, Piskopos Abuna Matewos'a⁴⁷ giderek "sadakat yeminlerinden serbest

³⁹ Zewde, a.g.e., s. 115.

⁴⁰ Wolbert G.C. Smidt, "Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu Period Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations içinde: (Eds) Wolbert G. C. Smidt / Eloi Ficquet, *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, Zürich, Berlin 20014 ss.181-205", s.182

⁴¹ Marcus, a.g.e., s.112.

⁴² Henze, a.g.e., s.185.

⁴³ *Arab Bulletin*, No. I Vol. I Cairo s. xx.

⁴⁴ "Ras" Habeş dilinde reis, baş, lider anlamında kullanılan askeri bir rütbeye tekabül eden bir unvandır. Bkz. Zewde, *A History of Modern Ethiopia*, s. 276.

⁴⁵ Henze, *Layers of Time...*, s.186.

⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. I Vol. I Cairo s. xx.

⁴⁷ Abuna Matewos; "Habeşistan Ortodoks Kilisesinin 1959'da bir patrik tayin edilene kadar ki piskoposuydu, "abun" Habeş dilinde piskoposa karşılık gelmekteydi". Zewde, a.g.e., s. 276; Chris Prouty, Eugene Rosenfields, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea African Historical Dictionaries; No.56*, Scarecrow Press, Second Edition 1994, s.3; *Arab Bulletin*, No. 26 Vol. I Cairo s.357.

bırakılmalarını istediler” Ras Tesemma ve Fiawrari Hapte Giyorgis’de⁴⁸ onların arasındaydı aralarında yapılan toplantıda Taytu’nun yalnızca hasta imparator Menelik’e bakmakla yükümlü olabileceği bundan daha fazlası için artık müsaade gösterilemeyeceği hususunda ortak bir karara varmışlardır⁴⁹. Sarayı savunmak için hazırlanmışsa da kraliçe kararı kabul etmek durumunda kalmıştı. Ras Tesemma ise varis tayin edilen Lij Iyasu’ya naip olarak atanmıştı⁵⁰.

Ülke içi güç mücadelelerinin yanında sınırlarda bilhassa sahil kesiminde yabancı devletlerin nüfuz girişimleri iç meselelerde de etkili olmaktadır. Habeşistan 16. Yüzyıldan itibaren Kızıldeniz’e açılan sahil kentlerinde daimî bir hakimiyete sahip olamamıştır. Portekizliler, Osmanlılar ve sonrasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi Avrupalı devletler bu sahil bölgelerine ve Habeşistan’ın kuzey, güney-güneybatı sınırlarına yerleşme faaliyetleri içerisinde olmuşlardır. İtalya 1870 yılında Assab’ı, 1885’de Masavva’yı işgal etmiştir. Avrupa yayılmacılığı karşısında Menelik 1896’dan 1907’ye kadar ülkenin bu zamana kadar hakimiyet tesis edemediği bazı yerler de dahil olmak üzere bir genişleme siyaseti takip etmiştir. “Adwa Zaferi’nden sonra Menelik bu doğrultuda önemli bir idari kişilik olan “Ras Makonnen’i Avrupa tehdidi nedeniyle Beni Shangul (ya da Bela)’a batıya doğru bir sefer gerçekleştirmesi için vazifelendirdi. Sudan’da İngiliz idaresinin varlığından duyulan endişe ile birlikte Beni Shangul’ün altın madeni bakımından zengin olan alanları Habeşistan için önemli görülen bölgelerdi. Menelik’in emriyle birlikler imparatorluğun en uç kesimlerine İngiliz ilerleyişinin sınırlarına doğru hareket etmişlerdir. Habeşistan ve Sudan ile olan en büyük sınır stratejik Matamma (Gallabat) Kasabasıydı. Fakat Mayıs 1902’de bir anlaşma sonucunda İngilizler ticari bölge olan Gambela’yı elde etmişlerdir ve Gondar’ın güneyinde Tana Gölü’nde hidrolik çıkarlarını garanti altına almışlardır”⁵¹. 19 yüzyıl itibariyle Doğu Afrika’nın siyasi haritasına baktığımızda Habeşistan’ın sınırlarında Avrupalı devletler tarafından sömürge topraklarına dönüştürülen hakimiyet sahaları ile çepeçevre sarıldığını görmek mümkündür. Fransızlar 1863 senesinde Obuk sahil kasabasını mahalli yönetimden satın

⁴⁸ Hapte Giyorgis hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Arab Bulletin*, No. 26 Vol. I Cairo s.356.

⁴⁹ Marcus, *A History of Ethiopia*, s. 11.

⁵⁰ Henze, a.g.e., s.191; From Our Own Correspondence “Reported Battle in Abyssinia”, *The Times*, Rome July 13, 14 Temmuz 1911, s. 5.

⁵¹ Zewde, *A History of Modern Ethiopia*, s.113; Marcus, *A History of Ethiopia*, s.105; Zewde, “An Overview and Assessment of Gambella Trade (1904-1935)”, *The International Journal of African Historical Studies* Vol. 20 No. 1, 1987, s. 75-94.

almış⁵², bir zaman sonra bu sahilin gemiler için yetersizliği nedeniyle Cibuti⁵³ mevki Fransızlar tarafından zapt edilmiş ve burada hükümetlerini tesis ederek buranın iyileştirilmesi çalışmalarına başlamışlardır⁵⁴.

1.5. MODERNLEŞME ADIMLARI VE AVRUPALI DEVLETLERE VERİLEN İMTİYAZLAR

Habeşistan tarihinin önemli bir kırılma zamanını oluşturan II: Menelik'in hükümranlığında merkezî yönetimde yapılan modernizasyondan ve bakanlık sisteminden ilgili kısmında söz edilmişti. Aslında Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in hükümdarlığı bir takım yenilik hareketleri ve sömürgeci işgallerine karşı giriştiği teşebbüsler olarak 4 farklı başlık altında birleşmekte ve saltanatının karakteristik özellikleri bu şekilde oluşturmaktadır. Bunlar; Habeşistan'ın daha önce yönetimi altında bulunmamış bazı bölgelerin ele geçirilmesi, hükümetin merkezileşmesi, İtalyanlara karşı 1896'da kazanılan büyük zafer ve Avrupalı devletlerle olan ortak çıkarlara bağlı ekonomik ve teknolojik yenilik hareketleridir⁵⁵.

Çağın getirdiği yeniliklere ve teknolojiye olan ilgi Menelik'in saltanatında öne çıkmaktaydı. Bunun neticesinde Avrupalı güçlerin de yoğun ilgisiyle Habeşistan'da telefon telgraf ve demiryolu inşası gibi önemli gelişmeler için karşılıklı adımlar atılmıştır. Posta hizmeti Fransızlar ile iş birliği ve imtiyazlar sonucunda hayata geçirilmiştir. Burada önemli bir payı olan Capuchin misyonerlerinden Katolik Piskoposu Mgr. Taurin de Cahagne ve Mgr. Andre Jarosseau zikredilmektedir ki özel bir teşebbüs için yatırım yapan Mgr. Massaja adına faaliyet göstermişlerdir⁵⁶. Capuchin misyonerlerinin başlattığı özel posta hizmeti bölgedeki Fransız Hükümeti'nin denetimi altında faaliyet gösteriyordu. Menelik bu örnekler karşısında Etiyopya'da devlet eliyle bir posta sisteminin kurulmasında yardım ve iş birliğinin faydalı olacağına inanıyordu. Yeni posta sisteminin

⁵² Ahmet Kavas, "Somali", *DİA*, C.37, İstanbul 2009. s.373

⁵³ Davut Dursun, "Cibuti", *DİA* C. 7, İstanbul 1993, 520-523.

⁵⁴ el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.46.

⁵⁵ Charles Schaefer, "The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia 1905-1931, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol 25, No.2 (1992), s. 361,362.

⁵⁶ Aleme Eshete, "A Page in the History of Posts and Telegraphs in Ethiopia: 1899-1903 Part I", *Journal of Ethiopian Studies* Vol.13, No.2 (July 1975), s.2. Çalışma Fransız ve İtalyan sömürge ofislerine ait 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başına denk gelen arşiv kayıtlarını içermektedir. Burada ilgili arşivlerdeki mektuplar doğrudan aktarılmakta ve dönemi çalışan araştırmacılar için bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yazışmaların ilgili ülkelerin dillerinde olduğu ve bunun da bir kısıtlama getirdiği belirtilmelidir.

ülkeye kazandırılması noktasında Menelik 1894’de ilk adımı atmış ve posta sisteminin kuruluşunu ilan etmişti. Buna bağlı olarak Avrupa’ya Habeşistan’ı temsil etmesi için İsveç mühendis Ilg⁵⁷ ve Fransız Leon Chefneux gönderilmişti ve Habeşistan’ın resmi dili olan Amharca kâğıt ve madeni para basımı için de ilk adım atılmıştı⁵⁸. Bu dönemde Habeşistan’daki tüm posta idareleri Fransızların kontrolünde hizmet veriyordu hatta çalışanlar bile ilk Fransızlardı. Daha sonra onların yerini İsveçliler alacaktır. Fransız misyonerlerin bu iş için çok az ücret aldıkları iddia edilmektedir “toplamda 16 misyoner 1892’den 1908’e kadar” idari görevde bulunmuşlardır. Fransızların elde ettiği imtiyazlar arasında bir demiryolu inşası da vardı ve bu imtiyaz posta hizmeti ile bağlantıları olan önemli bir kazanımdı⁵⁹. Burada İngiliz keşif birliklerinin özel girişimleri sonucu oluşturulan posta hizmetleri de geçici olarak kullanılmıştı ve bölgedeki İngiliz görevlilerin haberleşmesini sağlamaktaydı. Menelik’in saltanatından önce Mısır tarafından işgal edilen bazı yerlerde Mısır posta servisleri de kurulmuştur. Zeyla ve Masavva bu yerler arasındadır. Yenilikçi girişimler İtalya’nın işgaline karşı Habeşistan’ın bağımsızlığını vurgulayan bir meydan okuma olarak da düşünülmektedir⁶⁰. Menelik’in öncülüğünde kurulan Ulusal Postane 1908 yılında Uluslararası Postane Birliği’ne (Union Postale Universelle) katılmak için başvurusuna olumlu yanıt almıştı⁶¹. Sadık el-Müeyyed Paşa Habeşistan ziyareti esnasında İstanbul’a telgraf çekmiş ve ülkeden hangi yollarla telgraf çekildiğini şöyle özetlemiştir; “Addis Ababa’ya iki şekilde telgraf çekiliyor. Biri hükümetin telgrafıyla; yani Addis Ababa, Herar, Derridava, Cibuti, Cibuti’den Berim yoluyla Avrupa’ya olup her kelimesi beş franktır...Diğeri; İtalyanların burada bir telgraf hattı vardır ki Addis Ababa’dan Asmara’ya ulaştıktan sonra ikiye ayrılır. Biri Masua’ya gider. Masua’dan Berim yoluyla Avrupa’ya bağlıdır. İkincisi Asmara’dan Kesla yoluyladır. Mısır Sudanı’na, oradan Kahireyi İskenderiye yoluyla Avrupa’ya gider.

⁵⁷ “Mösyö İlig (Ilg) Habeş İmparatoru’nun hizmetindeydi. Doksan dokuz sene müddetle Habeşistan ile Cibuti arasında çalışacak bir trenin işletme hakkını satın almıştı. Onun gibi uzun süredir Habeşistan’da ticaret işleriyle uğraşan Mösyö Şefnu ile bir şirket kurmuştu.” Sadık el-Müeyyed Paşa Habeşistan ziyaretini gerçekleştirirken Derridava’da bulunduğu bir zaman Şefnu’nun vekili Mösyö Karra ve İlig’in vekili aynı zamanda Harar’da Telgraf Müdürü olan Mösyö Adolf Mişel’in kendisine ziyarete gelecek bu iki zatın selamlarını getirdiklerini aktarır. Hatta Müeyyed Paşa seyahatnamesinde Mösyö İlig’den “İmparator Hazretlerinin adeta başvekili mesabesinde” ifadesiyle bahseder ki İmparator ile yapılacak resmî görüşmelerde irtibatı İlig’in sağladığını ve sık sık Türk Heyeti yardım ve irtibat konusunda ziyaret ettiğini anlatmaktadır. el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.46,87,170.

⁵⁸ Eshete, *A Page in the History of...*, s. 2.

⁵⁹ Eshete, a.g.m., s. 3.

⁶⁰ Eshete, a.g.m., s.1-2.

⁶¹ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 107; Eshete, *A Page in the History of...*, s. 2-3.

Masua hattıyla her kelimeye üç frank altmış iki buçuk santim; Kesla, Mısır hattıyla her kelimeye iki frank kırk beş santim ücret alınır. Âciz de telgrafı bu hatla gönderdim”⁶². Dersaadet’e telgraf gönderilmesi meselesi I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Konsolosu Mazhar Bey için bazı sınırlamalara yol açmıştır. Habeşistan’da posta ve telgraf hatlarının Avrupalı devletlerin kontrolünde olması Osmanlı makamlarının bölge ile olan iletişimde önemli zorluklar getirmiş ve telgrafın kullanılmadığı alanlarda farklı alternatif yollar bulmak durumunda kalmışlardır. Habeşistan ve çevresinde bu tür girişimlerin Avrupalı devletlerin sömürge topraklarındaki varlıklarıyla doğrudan ilgili olduğu düşünülebilir zira haberleşme ulaşım ve lojistik gibi meselelerde yapılan yenilikçi girişimler bu ülkelerin sömürge çıkarlarına da hizmet etmekteydi. Sahil kentlerinden Habeşistan dahiline uzanan bir telgraf sistemi yapımı aynı zamanda İtalyanların da elde ettiği imtiyazlar arasındaydı hem Fransa hem de İtalya bu işi üstlenmiş görünmekteydi. Fransızların elde ettiği bu imtiyaz onları İngiltere ve İtalya’nın yaptıkları gibi Habeşistan’da konsolosluklar açarak siyasî etkileşimler yaratma zorunluluğundan kurtarmış görünüyordu. “Alfred Ilg Etiyopya’yı temsilen Cibuti’den Addis Ababa’ya demiryolu inşası için 12 Mart 1897’de bir protokol imzalamıştır⁶³ Ortalama olarak ticaretin %75’i Cibuti’den geçiyordu”⁶⁴ ve Cibuti Fransız devletinin elindeydi. Cibuti’nin sahip olduğu transit ticaret noktası olma özelliğinin yanı sıra Habeşistan’dan ve daha içeriden gelen ve içeriye girişi yapılan ihracat ve hammadde ürünleri için demiryolunun işler durumda olması gerekliydi. Fransızlar ayrıca demiryolu hattını Nil’e doğru genişletme niyetinde bulundular fakat İngiliz yetkililerce engel olunmuştu⁶⁵.

Menelik, saltanatı boyunca reformist bir siyaset takip etmeye çalışmıştır ve Avrupalı yatırımcılar tarafından yoğun bir teklif, öneri veya doğal kaynakların sömürülmesini de içeren birçok çabayla karşı karşıya kalmıştır. Eğitim ve sağlık alanında da yapılan yeniliklerin⁶⁶ yanısıra resmî para basımı, kredi sistemi için milli bir Bankacılık hizmetinin kurulması da onun döneminde gerçekleşmiştir. “İlk teklif bir Fransız olan Delharbe tarafından 1900’de yapılmıştır burada Mösyö Ilg’ın bağlantılı olduğu French Protestant Financial Group” bu işi üstlenmeye çalışmıştır. Bunu İtalya ve Amerika takip

⁶² el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.217.

⁶³ Schaefer, *The Politics of Banking...*, s.364

⁶⁴ Zewde, *A History of Modern Ethiopia*, s.97.

⁶⁵ Zewde, a.g.e., s. 101.

⁶⁶ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 107.

etmiştir. Bankacılık imtiyazı için ön plana çıkan Avrupalı güç nihayetinde İngiltere olmuştur. İngiltere ile yapılan görüşmelerde John L. Harrington irtibatı sağlamaktadır. “İngilizlerin Mısır’da kurduğu Mısır Ulusal Bankası görüşmeler için bir temsilci göndermeye hazır olduğunu Menelik’e bildirir ve Mart 1905’te bir bankacılık inhisarı kurmak için Menelik ilgili banka kurumuna 50 yıllık bir imtiyaz garanti eder ve 100.000 Euro başlangıç sermayesine sahiptir”⁶⁷. İlginçtir ki hem Menelik’in çoklu-dengeli imtiyaz politikası hem de sömürge çıkarlarını korumayı hedefleyen Avrupalı yabancı devletler bu ülke üzerinde tekelci bir imtiyaz ya da yatırımın önüne geçmeyi istemişlerdir. Habeşistan sömürge topraklarıyla çevrelenen egemen bir ülke olarak bu güçlerin birbirinin çıkarlarına yapabilecekleri saldırıda adeta bir set görevi görmüştür. Bunun sonucunda da Üçlü Anlaşmalar meydana getirilmiştir. Menelik’in milli hisler ve hükümdarlık karakteri ile girişimde bulunduğu bu reformu Harrington’un Fransız demiryolu imtiyazına karşılık gelen bir hamle olarak gördüğü iddia edilmektedir. Habeşistan’daki ilk bankanın açılması II. Menelik’in Fransız demiryolunun finansmanına olan bağımlılığından kurtulmak istemesiydi⁶⁸. Ne var ki Menelik’in aklında olan sistem bir banka yöneticisinin kelimelerinde “bir yanda Mısır Ulusal Bankası ve Habeşistan Bankası ve diğer yanda Majestelerinin Hükümeti arasında hiçbir farklılık olmamalı” ifadesine dönüşmüştür⁶⁹. Bu durumda İngiltere’ye bağımlı bir sistemin İngilizler tarafından öngörüldüğü sonucu çıkarılabilmektedir. Menelik ise tam aksine ulusal bir banka kurarak yabancı etkisini bir dereceye kadar azaltma niyeti gütmüş olmalıydı. Ayrıca Habeşistan’daki “ilk madencilik imtiyazı da İngiliz halkına verilmişti”⁷⁰.

Demiryolu gibi ulaşım alt yapılarının geliştirilmesi ile birlikte denizden içlere ve kıtadan Kızıldeniz kıyısına ticaret faaliyetleri çok daha kolay bir şekilde yürütülüyordu. İlk motorlu taşıtın Habeşistan başkentine gelişi de 1907 yılında Cibuti’den yola çıkmıştı. Aynı yıl Taytu Addis Ababa’da kendi otelini açmış buna ek olarak 1909 senesinde Promotion of agriculture and Trade ismi ile Mısır Bankası’na bağlı olarak kurulan Habeşistan Ulusal Bankası’na rakip olacak bir kuruluş oluşturmuştu ne var ki ömrü bir

⁶⁷ Schaefer, a.g.e., s.362-364; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 102.

⁶⁸ Prouty, Rosenfields, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea...*, s.42.

⁶⁹ Schaefer, a.g.e., s.365,366,367.

⁷⁰“Great Britain and Abyssinia”, “Reuter ajansının temsilcisi Habeşistan’daki 10 aylık bir seferden yeni dönen Kaptan Powell Cotton” ile bir mülakat yapmış ve bu mülakatın bir kısmı The Times Gazetesi’nde de yayımlanmıştır. *The Times*, 29 Ağustos 1900, s. 9.

yıldı⁷¹. Ticaretin önemli bir kısmını yasal veya yasadışı yollarla yapılan silah ticareti oluşturmaktaydı. 19. Yüzyılda Osmanlı'nın Arap Yarımadasında imparatorluğa karşı isyan edecek olan yerli kabilelere silah satışı Kızıldeniz'in karşı kıyısından gerçekleştiriliyordu. "Cibuti'den Arabistan sahillerine özellikle Yemen'e gizlice ve büyük miktarlarda silah sokulmaktaydı". Fransızların etkin olduğu bu kaçakçılık nedeniyle Osmanlı hakimiyeti son derece ciddi bir tehditle karşı karşıyaydı. Bu durumu önlemek için ise "kıyılarda denetim yapmak üzere sadece Nur'ül Bahir vapurunun olduğu ve onun da telgraf hatlarına yakın alanda istihdam edildiği bildirilmişti". Silahların karşıya geçirilmesi için kullanılan bir yol Harar'da tutulup Cibuti'den gemilere yüklenmesiydi⁷². Etiyopya toraklarından gerçekleştirilen bu ticaret "1880'lerin başında Harar Emiri Abdullah tarafından şehrin ele geçirilmesi ile birlikte Avrupalı ve Etiyopyalı Hristiyanlar kovulduğu için durma noktasına gelmişti". Bu ticaretin durmasından Menelik'in son derece rahatsız olduğu iddia edilmektedir. Zira "1887 Eylül itibariyle Harar'daki silah kaçakçılığı diğer tüm ticari ilişkileri gölgede bırakmıştı"⁷³.

Ayrıca imtiyazlar yalnızca bunlarla sınırlı değildi. Avrupalı Devletlerin Habeşistan'da açtığı konsoloslukların yetkilerinin oldukça geniş olduğu anlaşılıyordu. En bariz örneği burada yaşayan yabancıyla bir Habeşli'nin arasında yaşanan anlaşmazlık yabancı olanın bağlı olduğu konsolosluk vasıtasıyla çözüme kavuşturulacak mahkemesi ilgili konsolosluk tarafından görülecekti⁷⁴. Habeşistan'a yönelik yabancı devletlerin faaliyetleri ülkenin dahili ve harici siyasetini de büyük ölçüde şekillendirme potansiyeline sahipti ve bu I. Dünya Savaşı'nda da etkisini sürdürdü.

⁷¹ Henze, *Layers of Time...*, s. 186; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 102.

⁷² Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 58, Ocak 2015, s.656-674.

⁷³ Marcus, *A History of Ethiopia*, s.83,84.

⁷⁴ *Foreign Relations of the United States*, (Bundan sonra FRUS), United States Department of State Office of the Historian, Foreign Service Institute, Ethiopia Treaty of June 27, 1914, The Consul General at Addis Ababa to the Secretary of State, Addis Ababa, June 9, 1914 (Received July 11) No. 14, 711.842/7 John Q Wood to Secretary of State, s. 230.

İKİNCİ BÖLÜM
I. DÜNYA SAVAŞI VE HABEŞİSTAN

2.1. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN HABEŞİSTAN'A ETKİLERİ

I. Dünya Savaşı Avrupa'da çıkmış ve kısa zamanda geniş coğrafyalara yayılmıştı. Asya ve Afrika kıtalarında sömürge imparatorluğu için yapılan mücadelede bu toprakların gerçek sahiplerinin bu büyük harpten nasıl etkileneceği ne kadar dahil olacağı önemliydi. Habeşistan, savaş döneminde bir sömürge değil bağımsız bir ülkeydi fakat sınırlarında Avrupa sömürge yönetimleri savaştan bir hayli zaman önce etki alanını genişletmişti. Bunlardan biri de Sudan'dı ve İngiltere'nin Habeşistan'a yönelik ilgisi ve faaliyetlerini ciddi anlamda yönlendiriyor görünmekteydi. Sudan'ı elde tutmak Büyük Britanya gibi bir sömürge İmparatorluğunun sürdürülebilmesi için hakimiyetin kazanılması gereken birkaç stratejik bölgeden de biriydi. "1914'te I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte İngiltere'de izinli olan Sudan Valisi Reginald Wingate (1861-1953), kalış süresini kısaltmış ve 9 Eylül 1914'de sorumlu olduğu Sudan'a dönmüştü. Savaş haberi zayıf yağış alan Nil nedeniyle bir önceki yıl ciddi şekilde acı çeken Sudanlıların ekseriyeti için çok az önem taşıyordu"⁷⁵. Savaş boyunca Habeşistan üzerinden Sudan'a yönelik Türk ve Alman ortak teşebbüsleri gerçekleştirilecek bölge halkı İslam Halifesinin "cihat" çağrısına kazanılmaya çalışılacaktı. İngiltere için "Mısır'da da ticaret durmuş ve toplam ihracat 1912 ile karşılaştırıldığında belirgin bir düşüş gösteriyordu". İngiliz hakimiyeti bölgede çıkabilecek bir karşı harekette ciddi anlamda sarsılabilirdi. 1913'te, beklenen zamanda gerçekleşmeyen ve oldukça az olan Nil seli burada işleri biraz daha zorlaştırıyor olsa gerekti. Bölge halkının güvenini kazanmada ve kontrol etmede önemli unsurlardan olan tarım mahsullerinin bol olması bir avantajdı, ancak savaştan hemen önce ekili alanlar Aswan Barajı sayesinde kurtarılmıştı⁷⁶. Kıtanın doğusunda önemli bir konuma sahip olan Habeşistan'da da savaş haberleri yayılmaya başladı. Etiyopya arşivinde yer alan Amero adındaki bir gazete dünya savaşına dair bütün detayları aktarıyordu⁷⁷. Habeşistan ve bölge için savaş uzak bir kavram değildi. Sömürge müstemlekelerinin etrafını sardığı bir atmosferde Habeşliler 1896'da İtalyan işgaline karşı Adwa'da büyük ve önemli bir zafer kazanmışlardı. I. Dünya savaşının fitilini ateşleyen Avusturya-Macaristan Veliâhdının suikastından bir ay kadar önce Doğu Afrika

⁷⁵ Syed Abdur Razack Bukhari, *Military Aspects of Internal Security in the Anglo-Egyptian Sudan, 1898-1920 with Special Reference to the Northern Sudan*, Degree of Master of Philosophy, London, Royal Holloway Collage 1972, s. 149.

⁷⁶"The World's Trade" (Annual Financial Review), *The Times*, 16 Ocak 1914, s. 12.

⁷⁷ Yıldız, *The Diplomatic Relationships...*, s. 45-46.

müstemlekelerinde bazı hazırlıklar yapılmaya başlandı⁷⁸. İtalyanlar Eritre'nin Habeş sınırında bulunan Asmara kentinde askerî kuvvetlerini artırmakta, Tigre'de bir "muharebeî dâhiliye zuhurunda" Habeşistan'daki merkezi hükümet ile muhalifler arasında silahlı bir çatışmanın, uyumsuzluğun meydana gelmesi durumunda bundan istifadeye hazır olunmak üzere yaklaşık 20.000 kadar askeri; bahsedildiği gibi Asmara'ya yığmaktaydılar. İngilizler Harar'a üç günlük mesafede Somali'nin İngiliz işgalindeki alanda Habeşistan sınırına en yakın belde olan Hargeisa'da bir harekât üssü tesisine çalışmakta ve de önemli miktarda levazım ve eczayı tıbbîye ithal etmekte, etıbba ve zabitan bulundurmakta, Somalililerden asker kaydetmekte ve her taraftan hayvan toplamaktaydılar. Habeşistan ise Addis Ababa'daki Avusturya fahri Konsolosu aracılığıyla Avusturya'dan top satın almaktaydı. Bu toplar eski sistemde kırk elli senelik; 1868 model 200 kadar cebel topuydu ve her top için 200 şarapnel mevcuttu. Avusturya Konsolosu bu toplar ve mühimmat için "avans olarak iki yüz yetmiş sekiz bin kuruş istemiş ve Avusturya Hükümeti'nden 150.000 frank iştirâ eylemiş bununla yetinmeyerek Habeş Hükümeti'nden toplar için beş yüz bin frank talep etmişti"⁷⁹. Avusturya'dan satın alınan top meselesi İtalya matbuatınca bir dizi şikâyete de yol açmıştır. Mazhar Bey'in Hariciye'ye bildirdiğine göre Avusturya matbuatı bu şikâyet karşısında topların eski sistemde ve haizi ehemmiyet bir sermaye teşkil edemeyecek maliyette olduğunu beyan etmekte ve vaktiyle İtalya hükümetinin de Avusturya'nın karşı çıkmasına rağmen Karadağ'a top satmış ve bu topların kurulumu ve çalıştırılması için bir zabıt göndermiş olduklarını beyan etmekteydiler. Habeşistan'ın İtalyan işgaline karşı bu topları önemli mevzilere yerleştirdiği bilinmektedir ancak The Times'ın İtalya ve Habeşistan başlığıyla yayımladığı haberde İtalya'nın Habeşistan'a yönelik niyetlerinin işgal emeli gütmediğine dair propaganda yapılır "Koloniler Bakanı Sinyor Martini, Eritre'nin durumu ile ilgili Sinyor Chiosa tarafından sorulan bir soruya verdiği yanıtta İtalya'nın Eritre'ye bitişik bölgeye yönelik herhangi bir özleminin olduğunu açıkça reddediyordu ve İtalya'nın

⁷⁸ Savaşın henüz başında hatta resmî savaş ilanları yapılmadan önce Arap Yarımadası'na yönelik Osmanlı varlığını tehdit eden askerî hazırlıkların yapılmaya başlandığı görülüyordu. Bkz. Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri* "Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)", Kronik Kitap. 1. Baskı Aralık 2019, s. 71-82.

⁷⁹ "Avusturya fahri konsolosu Mösyö Şomir (Schwemmer)'in bu vurguncu hareketi bura muhitince hayli dedikoduya sebep olmakta ve kendisinin zaten öteden beri sorgulama gerektiren harekât ile melûf olduğu ve hatta ahiren "Hamburg-Altona" mahkemesi tarafından bir hilekarlık sebebiyle aleyhinde tevkif mezkuresi bile ahrar kılındığı beyan edilmektedir". *BOA, HR.SYS.*, 2335/6, 20 Haziran 1914 (H-26 Recep 1332) 1913'te Avusturyalı bir sakin olarak fahri konsolos tayin edilmişti fakat iki yıl sonra görevleri Alman sefaretine devredildi. Prouty, Rosenfields, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea...*, s.39.

sadece Habeşistan ile iyi komşuluk ilişkileri sürdürmek ve ticari ilişkileri sürdürerek, her iki ülkenin karşılıklı, eşit avantaja sahip olmasını istediğini” söylüyordu. Ona göre “İtalya’nın politikası yalnızca sınırı muhafazaya ve Habeşistan’ın iç meseleleriyle ilgili tüm konularda mutlak bir tarafsızlığı korumaya yönelikti”⁸⁰. Robert Hess İtalya’nın Afrika’ya yönelik emellerinin çok da bilinmeyen ve Londra Gizli Antlaşmasının çizdiği sınırların da dışına çıkmak isteyen bir politika üzerine kurulduğunu iddia eder⁸¹. “Londra Anlaşması’nın 13. Maddesine göre İtalya; İngiltere ve Fransa’nın sömürge imparatorluklarını Alman kolonilerini emerek büyütmesi durumunda Libya, Eritre ve Somaliland’daki topraklarının uzantılarını alacaktı”⁸². Ancak Habeş Hükümeti için 1896’dan sonra The Times’da İtalya’nın Eritre’deki temsilcisi Sinyor Martini’nin deklare ettiği bu iyi niyet gösterisine güvenmek olası değildi ve bu askeri gücünü artırma eğilimi ile sonuçlanmaktaydı. İlginçtir Avusturya’dan satın alınan toprak Cibuti’de; Fransızların elinde bulunan sahil kentinde zorla alıkonulmuştu⁸³. Topların tutulma nedenine dair “Fransızların bölgedeki askeri varlığının önemli ölçüde azalmış” olması ve buna bağlı olarak güvenlik tehdidini en aza indirmek gayesi etkili olabilirdi. Ekim 1914’te Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey’den Dahiliye Nezareti’ne çekilen telgrafta “Cibuti’de Fransız askerlerinden 10 nefer kaldığı Somalilerin şehre hücumundan korkulduğu için gönüllülerden asker yazdıkları” bildirilmekteydi. Habeş topraklarında bazı yerlerde “Fransızların mallarının ellerinden alındığı ve Aden’den 250 hanenin Hindistan’a gittikleri ve bunun yanında 45 nakliye vapuruyla Hindistan’dan Süveys’e 30.000 kadar asker getirdikleri söyleniyordu”. Bu durumun Fransızlar tarafından endişe ile karşılandığı ve yürüttükleri silah ticaretinin istenmeyen; aleyhlerinde bir etki yapacağından korkulduğu düşünülmekteydi⁸⁴. Yine de Fransızlar silah ticaretini sürdürmekten vazgeçmemişti. Habeş Hükümeti eğer toprak teslim edilmezse zorla alacaklarına dair bir tavır ortaya koymuş ve nihayetinde mühimmata ve toplara ulaşmayı başarmıştı. Burada önemli nokta Habeşistan’ın denize bağlantısını sağlayacak sahilde bir toprağı olmaması

⁸⁰ “Italy and Abyssinia”, *The Times*, 6 Haziran 1914, s. 7; “Italy and Abyssinia”, *The Times*, 30 Nisan 1888, s. 5.

⁸¹ Robert L. Hess, “Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War”, *The Journal of African History* Vol.4 Sayı.1 Mart 1963, ss. 105-126.

⁸² Hess, a.g.e. s. 105.

⁸³ *BOA, HR.SYS.*, 2335/6 20.Haziran 1914(H-26 Recep 1332); *DH. ŞFR.*, 443/82 8 Ekim 1914 (R-25 Eylül 1330).

⁸⁴ *BOA, DH. ŞFR.*, 443/82 8 Ekim 1914 (R-25 Eylül 1330); Akalın, *Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığı...*, s.678.

ve hem askerî hem de ticari hususlarda önünde bir engele sebep olan sömürge müstemlekelerinin varlığıydı. Onlar için asıl gaye bağımsızlıklarına meydan okuyan Avrupa tehdidine karşı kıtada kuvvetlerini artırmak olmuştur. İtilaf Devletleri arasında İtalya'nın Habeşistan topraklarına doğru genişleme hamleleri çoğu zaman bir anlaşmazlık ve karşı çıkış konusuydu. İtalya için ise “Etiyopya bölgesi Fransa ya da İngiltere tarafından hakimiyet sağlanmamış birkaç Afrika alanından biriydi”⁸⁵. Habeşliler Avrupalı Devletler arasındaki bu anlaşmazlığı İtalyanlar için negatif bir tutum olarak görmekteydiler. Hatta Avrupa Devletleri'nin dahi saldırı kuvvetlerinin bir kırılma noktası olmasından ümitliydi⁸⁶. “Savaşın başlamasıyla birlikte Habeşistan İtalya'nın Müttefiklere savaş ilan edeceğini umuyordu bununla birlikte İtalya'nın tarafsızlığı Habeşistan'ın Eritre üzerinde planlarını hayal kırıklığına uğrattı ve Habeşistan ile Müttefikler arasındaki kötüleşen ilişkilere bir sebep daha ekledi”⁸⁷. Etiyopya'nın Eritre üzerindeki planı İtalya'yı hem Eritre hem de Somali'den çıkarmaktı ve “varis İyasu Müttefiklerin yenilgisinin Etiyopya'ya bu fırsatı vereceğine inanıyordu”⁸⁸. Savaşa götüren sebepler arasında sömürge paylaşımı çatışması düşünülürse bu tek başına tüm detayları ile ele alınması gereken bir alan yaratır. Bazı durumlarda bu düşünce savaş boyunca da devam ettirilir ve Habeşistan'a yönelik taksim iddialarını beraberinde getirir. Doğu Afrika'daki yayılcılığın savaş sırasında bağımsız olan tek Doğu Afrika ülkesi “üzerinden yayılcılığı devam ettirmek” gibi bir varsayımı karşımıza çıkarmaktadır⁸⁹ fakat bir noktada bu varsayımın tam tersi söz konusudur. Habeşistan'ın savaş boyunca hassas olan konumu taksim emelleri üzerinden değil Müttefiklerin; İtalya'nın savaşa bu blokta girmesiyle birlikte Habeşistan'ı birbirlerine karşı adeta bir “set” niteliğinde tutmalarına bakılarak anlaşılabilir⁹⁰. Zaten 1860'larda paylaşılmaya başlanan Afrika Kıtası'nın sömürge sınırları 1914'e gelindiğinde en az Avrupa sınırları kadar birbirlerini tehdit eder haldeydi. Özellikle İngilizler için siyasî Protektoraları altına aldıkları bir Habeşistan Devleti çok daha az riskli olabilirdi. Bu noktada en kısa analizin “Fransa ve İngiltere Habeşistan'ın garanti edilen bağımsızlığının sona erdirilmesine izin vermediği”

⁸⁵ Marcus, *A History of Ethiopia*, s.83.

⁸⁶ *BOA, HR.SYS.*, 2335/6 20 Haziran 1914(H-26 Recep 1332); *DH. ŞFR.*, 443/82 19 Eylül 1915(R-25 Eylül 1330).

⁸⁷ Bukhari, a.g.t., s. 153.

⁸⁸ Marcus, a.g.e., s.114.

⁸⁹ Yılmaz, a.g.t., s.42; Hassen ve Erşahin, *İhtidamın Bedeli...*, s. 746.

⁹⁰ Henze, *Layers of Time...*, s. 192.

cümlesinde görülmektedir⁹¹. Ayrıca 13 Aralık 1906'da İngiltere Fransa ve İtalya Menelik'in İmparatorluğu üzerine geçici gibi görünen bir fikir birliğini kabul eden Üçlü Anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın “önsözü; imzacıların Etiyopya'nın bütünlüğünü sağlam bir şekilde sürdürme isteğini” açıklıyor ve Etiyopya'nın üç devlet için de ne ifade ettiğini anlamamızı sağlıyordu. Buna göre; “İngiltere, Mavi Nil'in ve kaynak zenginliğinin kesintisiz akışını garanti etmeye çalışıyor; Fransa Cibuti'nin Awash Vadisi'nde Addis Ababa'ya kadar iş yapma hakkını engelsiz bir hale getirmeye ve İtalya Eritre ve Somali Protektorası arasında bölgesel bir bağlantı” talep ediyordu⁹².

Buna karşın 1914 Haziranı'nda İngilizler askerî ve birtakım levazım hazırlıklarını yaparken bir taraftan da Harar mıntikasını Fransızlara bırakmak temayülünde bulduklarına delalet eder bazı teşebbüslerde bulunuyorlardı⁹³. Buradaki muhtemel amaç ileride de göreceğimiz gibi Harar'ın Müslüman nüfusunun sömürge karşıtı isyan hareketlerinde potansiyel bir besleyici alan olmasıyla ilişkilendirilebilmesi muhtemeldi. Özellikle İngiliz karşıtı hareketlerin ciddi bir tehdit olduğu düşünüldüğünde İngiltere için bu arı kovanını Fransızlara teslim etmek mantıklı olabilirdi. Hargeisa'da harekât üssü çalışmalarından bahsedilmiştir aynı zamanda Addis Ababa'dan gelen Harar İngiltere konsolosu Mösyö “Dodds” burada iki üç gün kalarak söz edilen hazırlıklar hakkında Somali-İngiliz olan Gavur Nuri (?) ile görüşmüş ve sefaretin talimatını tebliğ etmek üzere Hargeisa'ya gitmişti. Hatta Zeyla'da bulunan Gavur Nuri dahi görüşmek için konsolosla beraber şehre gelmişti. Habeşistan ile Somali arasındaki ortak sınırda yaşayan Müslüman kabileler kısmen İngiliz işgalinde kısmen Habeş idaresinde bulunması ve Fransız hududuna da yakın olması sebebiyle diğer kabile reislerinden mühim bir vaziyette

⁹¹ Hess 1963, *a.g.e.* s. 126; Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 133; McKale, *War By Revolution...*, s. 195. 1906 Üçlü Anlaşması'na göre de Etiyopya Müttefiklerin ilgi alanlarına göre ayrılmıştı ve er ya da geç müdahale edileceği görüşü de hakimdir. *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*, Editör: A. Adu Boahen, Heinemann-California-Unesco, 1985, s. 739. Fakat Etiyopya üzerindeki Avrupalı devletlerin etkisi kabul edilen bir gerçek olsa da Somali Mısır ya da diğer tüm Afrika kıtasındaki Sömürge topraklarındakine benzer yöntem ve amaçlarla fiili bir parçalanma ortak bir eylem doğrultusunda gerçekleştirilmemişti.

⁹² Harold G. Marcus, “The Embargo on Arms Sales to Ethiopia 1916-1930”, *The International Journal of African Historical Studies* Vol. 16, No. 2 1983, s. 264; Henze, *Layers of time...*, s. 186.

⁹³ Orhonlu'ya göre “Fransa Cibuti'ye yerleşerek Harar vilayetine nüfuz etmek niyetindeydi fakat İngiltere buna hiçbir zaman müsaade etmeyecekti”. Bu bağlamda İngilizlerin Harar'ı Fransızlara bırakma niyetlerinin ne derece doğru olduğu tam olarak anlaşılmasa da böyle bir düşünceye Harar'daki Müslüman nüfusun İngiliz karşıtı hareketlere katılımı ve Somali Habeş mücadelesine Lij Iyasu'nun yeni siyaseti ile beraber bir fasıla verilerek sömürge karşıtı bir eyleme dönüşme potansiyelinin İngiliz protektorası altında olan Hindistan gibi memleketlerde Müslüman nüfus üzerinde yaratacağı etkinin sebep olabileceği anlaşılabilir. Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.167.

bulunanlarla da gizli mülakatlar gerçekleştirilmişti. İngilizler ile sınırdaki Müslüman kabilelerin bazılarının yakın ilişkileri Osmanlı Başkonsolosu Mazhar Bey'e ulaşan bilgiler arasındaydı bu tür görüşmelerin kimi zaman Osmanlı temsilcisine diğer kabileler tarafında görüşme talep edilerek endişelerin dile getirildiği de bilinmektedir⁹⁴.

Habeşistan'daki harp hazırlıkları başta İtalya temsilcisi Cont Colli olmak üzere diğer Avrupa temsilcileri için de endişeye sebep olmuş ve her biri ayrı ayrı müracaatla Habeş hariciye nazırından bu hazırlıklar ile ilgili bilgi talebinde bulunmuşlardır. Hükümetten verilen cevap dahili sebeplerden dolayı tedbirlerin artırıldığı yönünde olmuştu. İtalya Koloniler Bakanı'nın görüşüne göre de Habeş Hükümeti'nin sınır bölgesinde şefler arasında çıkan çatışmalar hükümetin düzeni sağlamak için güçlü bir kuvvet gönderdiği" yönündeydi⁹⁵. Osmanlı konsolosluğunun 19 Eylül 1914 tarihli Bab-ı Ali'ye gönderdiği yazıda Habeşistan ve Somali sınırındaki anlaşmazlığa yönelik Ogaden hareketinin bu cevaba bir esas teşkil etmek üzere ihtiyat edildiği görüşü bildiriliyordu. Maskal (The Feast of the Finding of the True Cross)⁹⁶ şenlikleri dolayısıyla Selasiye Ogaden mücadelesine ara verilmiş ve orada bulunan askerî kuvvetin önemli bir kısmı Maskal merasimlerinde bulunmak için Harar'a gelmişti. Bu mücadelede Somalilerden 1500 ve Habeş askerinden 100 kadarının telef olduğu ve Somalilerin çok az cephanesinin kaldığı belirtiliyordu. Şeyh Hasan cemaati şeyhi muhtemelen Barsane⁹⁷ Harar'a giderek Osmanlı Başkonsolosuna bu konudaki şikâyetlerini bildirmişti. Mazhar Bey merkeze gönderdiği raporunda Habeş Hükümetince çok zaman önce Almanya'dan getirilip alenen Cibuti'de alıkonulan 12.000 kadar mavzer tüfeğinin "teşebbüsâtı mahsusa icrasıyla" alındığını ve 1500 kadarının Maskal resmî geçidinden evvel Harar'a ulaşarak vilayet valisi Ras Tafari tarafından askerlere dağıtıldığını söylemekteydi. Vali Tafari'nin bir müddet sonra askeriyle beraber Harar'dan bir "semti meçhule" hareket edeceği tahmin edilmekteydi. Habeş ricali âdetleri gereği bu hareketi son derece gizli tutuyorlardı. Mazhar Bey Avrupalıların meşguliyetinden istifade olarak ya Somalilere karşı bir "darbei müessire vurmak için Ogaden'e yahut Lij Iyasu'nun taç giyme törenini fasıl için payitahta" gideceklerini düşünüyordu. Iyasu saltanatı boyunca taç giyme töreni gerçekleştirilmemiş ve bunu istememişti. Bunun yerine Bakanlar Konseyi'nin tavsiyesi ile

⁹⁴ BOA. HR.SYS., 2335/6 27 Haziran 1914 (3 Şaban 1332).

⁹⁵ "Italy and Abyssinia", *The Times*, 6 Haziran 1914.

⁹⁶ Henze, *Layers of Time...*, s.195.

⁹⁷ Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.135-136.

1911’de “Etiyopya’nın Krallar Kralı II. Menelik’in oğlu Iyasu yazan Concuering Lion of the Tribe of Judah / Yahuda Kabilesinin Cesur Fatihı büyük mührünü aldı”⁹⁸. Konsolos’a göre ikinci ihtimal daha kuvvetli görünmekteydi. Şayet Almanya’nın hedefi gerçekleşirse ya da İtalya Avrupa’da bir harbe girişirse Cidde’deki “müstemlekat-ı ecnebiyeye ve bilhassa Eritre’ye” karşı bir harekât icrasına kalkışmaları da uzak bir ihtimal değildi. Aden ve Cibuti’de sömürge güçleri sıkı tedbirler almak durumundaydı. Zira İtilaf temsilcileri Habeş Hükümeti’nin Almanya tarafından teşvik ve tahrik edildiği fikrindeydiler. Bu yüzden Berbera’ya bir miktar Hint askeri çıkarılmıştı. Bu vaziyeti Mazhar Bey Gada Bursi kabilesi şeyhi Agaz Roblo Nur’un (?) oğlundan aldığı haberlerden öğrenmiştir. Harar’da 25.000 mütecaviz Habeş askeri bulunuyordu. Addis Ababa’da Maskal şenlikleri için toplu olarak bulunan Habeş askeri yaklaşık olarak 300.000 kadardı. Habeş askerinin bu dönemde nizami kurallara uymadığı aslında olağan olabilen bazı taşkınlıkların son raddesine vardığı açıkça belirtilmektedir. Mazhar Bey askerî hazırlık tedbirlerinin “mukaddeme-i fetret” olarak adlandırılan bu karışıklık durumuna bir son vermek için meydana geldiğini düşünmekteydi ⁹⁹.

Habeşistan’da tüm bunlar yaşanırken Yemen sahillerinde Müslüman Somali ahalisinden başta olmak üzere Mısır ve Yemenli birtakım casuslar Bab’ül Mendep sahilleriyle Muha ve Hudeyde’de faaliyetler içerisindeydiler. Osmanlı’nın Arap yarımadasındaki varlığı ile ilgili yaşanan bu casusluk faaliyetleri karşı sahillerin güvenliği tehdit eder halde olduğunu da gösterebilir¹⁰⁰.

Savaşın geniş coğrafyalara henüz yayıldığı bir dönemde Osmanlı ordusunun Mısır’a girişi takdirinde Eritre ve Trablus’taki ahalinin kıyama kalkmasından endişe eden İtalya sefiri durumu gerekli mercilere bildirmiştir. Buna karşın Osmanlı Hükümeti’nin İtalya’ya her türlü kolaylığı sağlayacağı Müslüman ahalinin teskini için yardım edeceğinden İtalya’nın endişe etmemesi gerektiği ilgili sefire bildirilmişti. Savaşın henüz başında Müslümanların teskin edileceğine dair söz verilmişti fakat cihat ilanı çok geçmeden yapıldı¹⁰¹. Bu endişelerin dillendirilmesinden evvel İtalya’nın Habeşistan Konsoloslugu’na Mösyö Sola tayin edilmişti. O güne kadar Harar’da hususi bir memuriyet ile İtalya Konsoloslugu vazifesini aynı zamanda buradaki İtalya ordusunun

⁹⁸ Omer, *The Coup d’Etat of September...*, s.103.

⁹⁹ BOA., DH.EUM.5. ŞB., 4/10 20 Kasım 1914 (H-2 Muharrem 1333).

¹⁰⁰ BOA., DH.EUM.7. ŞB. 2/27 20 Ekim 1914 (H-30 Zilkade 1332).

¹⁰¹ BOA., HR.SYS. 2404/17 6 Kasım 1914 (R-24 Teşrinievvel 1330).

başında bulunan binbaşı Dr. Mozatetti ifa ediyordu. Mösyö Sola ise Aden’de görevli İtalya Konsolosu olmakla beraber daha önce Hudeyde’de aynı memuriyette bulunmaktaydı. Sola hakkında yapılan tahkikat neticesinde “Aden’de Osmanlı Hükümeti aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş ve bura ahali zihninde Avrupa lehine girişimlere başvurmuş bir kişi” olduğu anlaşıyordu. Ayrıca kaçakçılık faaliyetlerini yürüten bu kişinin Habeşistan’a tayini İtalya’nın bu havalideki gelecek siyasetini gözler önüne sermek noktasında önemli görülmekteydi¹⁰².

Eylül 1914’te Harp hazırlıklarının Habeşistan’daki etkilerine dair Harar’dan bildirilen yazıda “Hükümeti Seniyece muharebei hazırada tarafsızlığın korunduğuna ve bu muharebenin Habeşistan üzerindeki tesirâtı hakkında peyderpey malumat itasına” dair geri dönüş isteğine cevap verilmekteydi. Hazırlık dolayısıyla bura ile muhaberat tesisinde zorluklar yaşanmıştır. Habeşliler bu ana kadar hâkim oldukları alanın tamamîyetinin korunması konusunda bilhassa “en evvel ve en ziyade taarruzundan çekindikleri İtalya tecavüzünden” Tigre’nin muhafazası konusunda İtalya ve diğer Avrupalı devletlerin aralarında bulunan tezdad ile ilgilenmekteydiler. İtalyanların Habeşistan üzerindeki emelleri bu durumu ortaya çıkarıyordu. “Emperyalizm yarışına geç giren İtalya için Etiyopya bölgesi Fransa ya da İngiltere tarafından hakimiyet sağlanmayan birkaç Afrika alanından biriydi”¹⁰³. İtalyanların İtilaf devletlerine azami derecede yardımda bulunması durumu bir anda değiştirerek Habeşlileri endişeye sevk etmişti. Hatta kendileri için yegâne ümidin Almanya’nın galibiyetinde olduğunu bile düşünmeye başlamışlardı. Bu vaziyette Avrupalıların hem güneyden hem de İtalyanlar tarafından bir işgal girişimi olması uzak bir ihtimal olarak görülmemekteydi. İngiltere için ise Habeşistan hassas bir öneme sahipti. Tüm bu vaziyetin değişmesi İtalya’nın harbe iştiraki ile gerçekleşmiştir. Eğer İtalyanlar Müttefikler tarafında değil de Merkezi kuvvetler tarafında savaşa girmiş olsaydı muhtemelen Habeşistan’ın konumu da İtalyanların dahil olmadığı tarafa daha yakın olacaktı. Ancak Wingate “İtalya’nın Müttefikler tarafında savaşa girmesinin Habeş diplomasisini istikrara kavuşturmak için bir yol kat edeceğinden çok umutluydu”¹⁰⁴.

Habeşistan tarafında Ogaden sınırı üzerindeki rüesayı asiden Ogaz Haşi(?) I. Dünya Savaşı’ndan bir süre önce Berbera’daki İngiliz ricaliyle görüşmüş ve Molla

¹⁰² BOA., HR.SYS. 2335/10 19 Eylül 1914 (R- 6 Eylül 1330).

¹⁰³ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s.83.

¹⁰⁴ Durham University, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.195/4/66-146 s. 142-145, 15 Haziran 1915, Erkowitz’ten Mr. Weinthal’a.

Abdullah Hassan nezdine bir saldırı gerçekleştirerek onun dikkatini Habeşistan topraklarına çekme girişiminde bulunmuştu¹⁰⁵. Abdullah Hasan'ın durumu ileride de değineceğimiz gibi hem Merkezi güçlerin hem de Müttefiklerin nazarında dikkati celp eden ve gerektiğinde de istifade edilen bir konuydu¹⁰⁶. Habeşistan'ın sınırlarında yaşanan gerginliklerden son derece etkilenen hassas dış siyaseti savaş boyunca yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı neticelerin de bir açıklamasını veriyor olsa gerektir.

2.2. OSMANLI BAŞKONSOLOSU MAZHAR BEY VE HABEŞİSTAN HÜKÜMDARI LİJ İYASU'NUN YAKIN İLİŞKİLERİ

“Lij Iyasu'nun hükümdarlığı modern Etiyopya tarihinin en şaşırtıcı ve tartışmalı dönemlerinden birisi”¹⁰⁷ olarak görülmektedir. Iyasu tahtın varisi ilan edildiğinde çok küçük bir yaşta idi. Menelik'in 1913'te vefat etmesinden sonra da resmî olarak taç giyme töreni gerçekleştirilmeyen Iyasu Habeşistan tarihi ile ilgili Amharca kaynaklarda genellikle “Habeşistan'ın genç imparatoru, Prens Iyasu” olarak adlandırılmaktadır. Hatta varis tayin edildiği ilan metninde de Lej Iyasu olarak değil basitçe “Lej” olarak beyan edilmişti¹⁰⁸. Menelik'in sözlerine yer veren bir kaynakta Etiyopya'nın bundan sonraki varlığı için Iyasu'ya sadakat sözü verilmesi isteniyordu¹⁰⁹. Yaşının küçük olması saltanatı boyunca öne çıkan şahsi teşebbüslerinde ve dış siyasetinde sık sık vurgulanmakta, bazen de karmaşık hükümdarlık sürecinin bir sebebi olarak nitelendirilmektedir. Fakat Iyasu'nun yaşına dair çok küçük farklılıklar olmasına karşın birtakım kaynaklar arası ihtilaflar da mevcuttur. Iyasu'nun imparatorluğa veliaht tayin edildiğinde 14 yaşında olduğu iddia edilir ve 1913 yılına gelindiğinde 19 yaşında olduğu söylenir, burada tahtı devralması 1911 olarak kabul edilirse Menelik'in felç geçirdiği ve durumunun ciddi şekilde kötüye gittiği 1908 yılında varis ilan edildiği tarihte 14 yaşında olduğu varsayılır¹¹⁰. 1911 senesinde 13 yaşında olduğunu iddia eden Tepedelen'e göre 1913'te

¹⁰⁵ BOA., HR.SYS. 2335/9 12 Eylül 1914 (R- 30 Ağustos 1330).; HR.SYS., 2335/7 04 Ağustos 1914 (R- 22 Temmuz 1330).

¹⁰⁶ BOA., HR.SYS. 2335/32 01 Haziran 1915 (R- 22 Mayıs 1331).

¹⁰⁷ Ibsa Ahmed Hassen-Seyfettin Erşahin, “İhtida'nın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)” *Journal of History Culture and Art Research*, Vol.7, No.1, Mart 2018.

¹⁰⁸ Omer, *The Coup d'Etat...*, s.102.

¹⁰⁹ Gäbrä Sellasé, “Tarikä Zämän Zä Dagmavi Menelik” (Addis Ababa: Berhanenna Sälam, 1959 E.C.), s.344'den naklen; Omer, a.g.m., s. 102.

¹¹⁰ Hassen ve Erşahin, *İhtidanın Bedeli...*, s.742. Makale bilgiyi yayımlanmamış yüksek lisans tezi olan Jason E. Craig, “Haile Selassie and the Religious Field: Generative Structuralism and Christian Missions in Ethiopia”, The Temple University, 2010'dan aktarır.

resmî olarak tahta geçtiğinde 15 yaşındaydı, doğum tarihini ise 1898 olarak verir¹¹¹. Eloi Ficquet annesinin 1897'de Iyasu'ya hamile olduğunu kaydeder 1911'de 14 yaşında olmalıydı¹¹². Donald Mckale 1914'te savaş başladığında 19 yaşında olduğunu söylemektedir¹¹³. Harold Marcus ise 1896'da doğduğunu ve 1911'de 15 yaşında olduğu bilgisini verir¹¹⁴. Nihayetinde iddialar arasında savaşın başladığı dönemde yaşı ile ilgili en küçük ve en büyük veri doğrultusunda 4 yaş gibi bir farklılık gözlemlenmektedir bu durumda her ne olursa olsun 1914'de 20 yaşından küçüktü.

Lij Iyasu'nun savaş döneminde geliştirdiği siyaset araştırmaların kilit noktasını oluşturmaktadır. Habeşistan'ın muazzam bir diplomatik mücadeleye sahne olduğu bir dönemde savaş koşulları, muharebelerin neticeleri ve en önemlisi Habeşistan'ın siyasi gelenekleri olayların akışında belirleyici rolleri üstlenen unsurlar arasında görülmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu önemli detaylar ortaya konulmakta ve meselenin çözümlenmesi noktasında benzer bakış açıları doğal olarak araştırmalara yansımaktadır¹¹⁵. Burada ele alacağımız meseleler elbette ki daha önce zikredilen veya hiç bahsedilemeyen bazı önemli detayları ihtiva etmektedir. Çok aktörlü bu coğrafyada hem Avrupalı devletlerin hem de bölgenin eski egemen güçlerinden olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sahada geliştirdiği faaliyetler dikkate haizdir. "1914'te Avrupa'da patlayan savaşın Afrika, Ortadoğu, Asya, Pasifik ülkeleri ve Amerikalara kadar yayıldığı"¹¹⁶ bir atmosferde savaşa dair tüm gidişatın birbirinden bağımsız düşünülmemesi zorunluluğu Etiyopya'nın bu savaştan aldığı payın açıklanmasında bu ülkede yaşanan gelişmelerin detaylarına ulaştıkça mümkün görünmektedir.

¹¹¹ Tepedelen, *Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Cephesi...*, s.746.

¹¹² Ficquet, *Understanding Lij Iyasu...*, s.5.

¹¹³ Mckale, *War by Revolution*, s. 156.

¹¹⁴ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 111.

¹¹⁵ Bu çalışmalara dair bir kaynak: Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı Harp Tarihi ve Strateji Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2020'dir. Önemli bir hususu burada belirtmek gerekir ki tezimizin son aşamasında haberdar olunan bu çalışma belli noktalarda; Osmanlı arşivinde yer alan belgelerin bir kısmı, Arap Bulletin nüshalarının kullanımı ve diğer kaynaklar ve konu üzerine elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda benzerlikler gösterebilmektedir ve bu her iki çalışmayı da önemli noktalarda birbirine bağlamaktadır. Yılmaz'ın çalışması Doğu Afrika istihbarat faaliyetleri üzerine hazırlanmıştır. Habeşistan özelinde ulaşılan bilgiler burada benzerlik gösterse de ekleyeceğimiz birtakım noktalar bahsedilen çalışmayı da destekler veya çalışmada değinilmeyen birtakım bilgileri de sunar.

¹¹⁶ David Fromkin, *Avrupa'da Son Yaz 1914'teki Büyük Savaş Kim Başlattı?* Çev. Ahmet Şükrü Durukan, Alfa Tarih, 1. Basım Şubat 2015, s.13; Michael Pesek, "Jihad Made in Germany. German Propaganda in East Africa during the First World War, 1914-1918, s.2.

Iyasu'nun saltanatının daha ilk yıllarında yöneltilen eleştiriler ülke boyunca yaptığı ziyaretler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Lij Iyasu 1911'de yönetimi devraldıktan sonra sık sık başkent Addis Ababa'dan ayrılmıştı. "1912'de Afar'a Awash vadisine seyahati resmî hükümet yöneticilerinin onayı olmaksızın gerçekleşmişti"¹¹⁷. Iyasu bu dönemde hükümet işlerini kabineye bırakmıştı¹¹⁸. "Bir yıllık bir seyahat çerçevesinde Dese, Jimma, Kaffa, Gimirra ve Annuak sınırını içeren bir ziyaret silsilesi gerçekleştirdi. Batıya yaptığı ziyaretler Sudan'ı yöneten İngilizler ile sınır hadiselerini çözmek için bir yol olarak gerekçelendirilmişti"¹¹⁹

Ülkede Müslüman nüfusun varlığı iç siyasette de bazı huzursuzluklara yol açıyordu zira yönetim neredeyse tamamıyla Ortodoks Hristiyan Etiyopyan nüfusunun elindeydi. I. Dünya Savaşı patlak vermeden önce bölge Müslümanlarının yaşadığı zorluklar Osmanlı İmparatorluğunun ilgisinin bu zorlukları aşma eğilimiyle bölgeye yoğunlaşması neticesini doğurmuş Habeşlilerin de Kudüs'te yaşadıkları anlaşmazlıklar iki devlet arasında dini hatlar üzerinden karşılıklı jestlerin yapıldığı iyi ilişkiler dönemine doğru yönelmişti. Yine de Sadık el-Müeyyed Paşa'nın ziyareti sırasında "başkentte bir cami olmadığı ve Habeş milletinin haricinde Katolik mezhepte diğer etnik kimliğe sahip kişilerin kendilerine mahsus kilise inşa etmek isteklerine ret cevabı verildiği bu yüzden Müslümanların bu tür istekleri için ümitsiz oldukları" anlaşılmaktaydı¹²⁰. Böyle bir ortamda Iyasu'nun politikası; ülkesinde eşitliği sağlamak, huzursuzluğu gidermek ve asıl tehlikenin öncelikle ekonomik ve idari bağımsızlıklarını daha sonra da İtalyanlar tarafından yöneltilen ulusal egemenliklerini tehdit eden unsurlardan geldiğine dair kanaatiyle bunlara karşı bir üstünlük elde etme çabası olmuştu. Aynı zamanda Iyasu'nun tartışılan Türk-Alman ittifakına yakınlık politikası Sömürgeci güçlere karşı bir denge oluşturmayı hedeflemekteydi.

Mazhar Bey'in Habeşistan Başkonsolosluğu'na tayini ile başlayan Osmanlı'nın Doğu Afrika ile bilhassa Habeşistan nezdinde artan ilgi süreci savaşın patlak vermesiyle beraber Mazhar Bey'in şahsında girişilen faaliyetlerle devam ettirilen ve büyük ölçüde bu faaliyetlere bağlı olarak şekillene.

¹¹⁷ Omer, a.g.e., s. 104-105; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 11

¹¹⁸ Zewde, a.g.e., s. 115; Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 113.

¹¹⁹ Omer, a.g.e., s. 104.

¹²⁰ el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi...*, s.173.

Habeşistan'ın I. Dünya Savaşı'ndaki hükümdarı Lij Iyasu'nun durumunda ise öne çıkan en belirgin unsur kendisinin bir Hıristiyan olarak yetişmesine rağmen aslında Müslüman bir soydan gelmesiydi. II. Menelik'in hastalığı neticesinde varis tayin edilen Iyasu'nun Müslüman olan babası Ras Mikael (1850-1918) 1878'de Hristiyanlığı seçerek Ras unvanını almış ve 1892'de Menelik'in kızı ile evlenmiş¹²¹ biri olarak Vello/Wollo bölgesinin de mahalli yöneticisi konumundaydı. Iyasu'nun saltanatının Menelik'in ölümünden sonra resmen başladığı bir zamanda "Ras Mikael 31 Mayıs 1914'te bir kuzey şehri olan Dese'de Ziyon'un Kralı olarak taçlandırılmıştı"¹²².

Resim 2.1: Lij Iyasu ve babası Ras Mikael

Kaynak: Bahru Zewde, "A History of Modern Ethiopia", s.116.

Bu sayede yalnızca Wollo'da değil Tigray ve Gondar'ın da dahil olduğu tüm kuzey Etiyopya'da hegemonya kurma fırsatını elde etmişti". Bu tamamen Mikael'in gücünün zirvesinde olması demekti ve soyluların şiddetli bir itirazını da beraberinde getirdi. Ayrıca hükümet işlerinde etkili bir söz sahibi olduğu da ifade edilmekteydi¹²³. Negus Mikael, oğlu Lij Iyasu'nun Menelik tarafından öne sürülmeyen Ras Tesemma'dan başka bir naip kabul etmiş olması durumunda, bu güce sahip olmayacaktı bu doğrultuda

¹²¹ Ficquet, *Understanding Lij Iyasu...*, s.5.; *Arab Bulletin*, No. 26 Vol. I Cairo s. 355.

¹²² Mikael'in taç giyme töreninde II. Menelik'in imparatorluk tacını giyerek sembolik de olsa bir meydan okuma ve güç gösterisi olarak değerlendirilen bir faaliyette bulunulmuştu. Bu Shoa soyluları için kabul edilemez olarak görülecekti. Mikael'in başında taç ile gösterildiği bir fotoğraf Wolbert Smidt'in bir çalışmasında yer almaktadır. Fotoğraf için bkz. Wolbert G.C. Smidt, "Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu Period Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations içinde: (Eds) Wolbert G. C. Smidt / Eloi Ficquet, *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, s. 195. Photo by Michael Gervers.

¹²³ Prouty-Rosenfields, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea...* s.121. Gebre Igziabher, Prowess, Piety, and Politics..., s.53-55'den naklen Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.130.; Smidt, "The Foreign Politics of Lij Iyasu...", *The Life of Times...*, s.109; Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 194.

Tesemma'nın 1911'de ölümünden sonra Iyasu'nun yeni bir naip teklifini reddetmesi, babasının yönetimdeki konumunu güçlendirmek ve kendi saltanatını da bu şekilde belli bir temele oturtmak içindi¹²⁴. Böylesine hassas bir dönemde Habeşistan'ın genç imparatoru Lij Iyasu ve geleneksel gücünü muhafaza etmeye çalışan merkezi hükümet arasında yaşanacaklar dikkatle takip edilmeliydi. Iyasu saltanatı boyunca hakimiyetini güçlendirmek için şahsi teşebbüslerde bulunmuştur. Bunlardan biri de evlilikler yoluyla yönetici konumundaki güçlü kişilerle akrabalık bağları yaratmaktır. Varis tayin edildikten sonra "iki kraliyet merkezi Shawa ve Tigre'yi birleştirmek için Tigre reisi Mangasha Yohannes'in 7 yaşındaki kızı Romanawark ile sembolik de olsa bir evlilik gerçekleştirmişti"¹²⁵. Ayrıca Abubekr'in kızı Fatma ile de bir evlilik yaptı. Aynı zamanda Harar Emiri Abdullah'ın kızlarıyla, Sultan Jima Abba Ciffar'ın kızıyla evlendi¹²⁶. Ahmed Hassen Omar onun Fatma ile yaptığı evlilikten bir erkek çocuğu olduğunu ve ona Menelik adını verdiğini aktarır ve dini bir bağ yaratarak bundan yararlanma siyaseti olduğu iddia edilen Iyasu için çocuğuna bir Müslüman ismi yerine bu ismi vermesinin umulmayacak bir hareket olduğunu söyler¹²⁷.

Etiyopya'nın uluslararası ilişkilerinde karşımıza çıkan yaklaşım Adwa Savaşı'ndan sonra 19. Yüzyılın sonlarında Avrupalı devletlerin ticari ve ekonomik nedenlerden dolayı gittikçe daha fazla güce sahip olduğudur. Buna karşın eski egemen güçlerden olan Osmanlıların konsolosluk açılmadan önce bu bölgeye ilgileri sınırlı görünmekteydi Osmanlı Başkonsolosluğu Harar'da ilk kez açıldığında hedefi, önceleri Alman sefaretî tarafından geçici bir güven sağlanmış olan Osmanlı vatandaşlarının himaye edilmesi olmuştur¹²⁸. Habeşistan Baş şebenderliğince "tescil edilenlerin yedlerine tabiiyet ilmü haberleri ulaşmış ve 200 kadarına tabiiyet koçanı" gönderilmiştir¹²⁹. Osmanlı vatandaşlarının buradaki mevcudiyeti Yemen'den göç eden Araplardan, Anadolu'dan gelen tüccarlardan, Ermenilerden¹³⁰ ve diğer etnik kimliklere

¹²⁴ Smidt, a.g.e., aynı yer.

¹²⁵ Zewde, a.g.e., s. 116.

¹²⁶ Berhanou Abebe, "Histoire de l'Ethiopie", s.149'dan naklen; Tepedelen, *Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Cephesi...*, s.749; Yıldız, *The Diplomatic Relationships...*, s.44.

¹²⁷ Omer, a.g.e., s. 106.

¹²⁸ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 166; Smidt, "Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu.", *The Times of...*, s.199.

¹²⁹ BOA., *DH. SN..THR 47/26 9 Aralık 1913 (H- 10 Muharrem 1332)*.

¹³⁰ Habeşistan'daki Ermeniler önemli görevlerde de bulunmuşlardı. "II. Menelik 1875'te Mısır'da elçi olarak Bogos Macarian'ı (Polos Magarean) tayin etmiştir. Ayrıca 1905'te ABD'ye Menilek'ten Theodore Roosevelt'e hediyeler sunmak için giden Hacı Abdullah Sadık'a Sarkis Terziyan adında bir Ermeni de eşlik

sahip vatandaşlardan oluşmaktaydı. 1915 yılında bunların arasında yer alan Ermenilerin faaliyetlerine dair merkeze Osmanlı Konsolosluğu tarafından bazı önemli hadiseler de bildirilmekteydi. Aynı zamanda Cibuti üzerinden Fransız tüccarlar tarafından yasadışı yollarla Yemen sahillerine gerçekleştirilen silah ticaretinde buradaki Ermenilerin de rolleri vardı. “25 Ekim 1898’de Zaptiye Nezareti’ne yazılan bir yazıda bazı Ermenilerin Avrupa fabrikalarından silah satın alarak Habeş içinde yer alan Harar şehrine götürdükleri ve silahları Fransa idaresinde bulunan Cibuti iskelesinden geçirmekte oldukları haber alınmıştı”¹³¹. Faaliyetleri savaşın başında da devam etti. Mazhar Bey Addis Ababa Almanya sefaretinden aldığı iki mektupta şehirde yaşayan “tebaaî Osmaniye’den 14 Ermeni’nin Rusya İmparatoru’na yevmi mahsusa münasebetiyle Rusya sefarethanesine giderek Çar’a gönderilmek üzere bir tebrik telgrafnamesi tevdi ve 15 gün sonra tekrar müracaatla bu telgraf namenin cevabını sual ettiklerini” yazıyordu. Savaş hazırlıkları nedeniyle şüphe uyandırıcı ve zararlı bu hareketlerinden dolayı bahsedilen Ermenilerin sefaret defterinden kayıtlarının silinmesine karar verilmişti. Bu muamele üzerine yine Addis Ababa Ermenilerinden sefarette kayıtlı diğer 22 kişinin sefarete bir mektup yazarak daha önce “Rusya sefaretine giden heyetin Addis Ababa’daki bütün Ermeni cemaatinin vekili olduğu tebligatı umumi cemaat adına icra ettikleri ve bundan doğacak mesuliyeti tamamının üstleneceği” belirtiliyordu. Burada önemli bir nokta bu kişilerin Alman sefaretini üzerinden Osmanlı tebaası olarak burada ikamet ettikleri ve kayıtlarının Addis Ababa Alman sefaretinden silindiğidir. Mazhar Bey bu kişilerin Habeşistan’da başka bir sefaretin himayesini talep hakları olmadığından kendilerinin tamamıyla Habeş kanununa tabi tutulması lüzumunu mahalli hükümete bildirmişti. Bu tebaadan askerlik hizmeti ile mükellef olanlarının zaten seferberlik davetine cevap vermemelerinden dolayı bir işlem

---

etmişti”. Prouty, Rosenfields, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea...*, s.33. İlgili çalışmada Ermenilerin Habeşistan’daki silah kaçakçılığı faaliyetlerinden bahsedilmemektedir.

¹³¹ Akalın, *Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığı...*, s. 670; 1914’de Perim Adası’ndaki İngilizlerin faaliyetlerine değinen Orhonlu ayrıca “Yemen sahilindeki bazı kabileleri tahrike çalıştıklarını Cibuti’den o taraflara kaçak silah sevk ettiklerini” Mazhar Bey’in bildirdiğini yazmaktadır. Bkz. Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.171. dip not.33.; Etiyopya Dışişleri Bakanı Beyyene Yimer’e ait idarî dokümanlarda silah ticareti ile ilgili de bilgiler yer alır. “Fransız silah tüccarı Saviouré (Musé Sabouré) Etiyopya’ya Rus silahlarının sevkiyatını organize etmiştir. Fakat “Moskob” silahlarının kalitesi ile ilgili çok şikâyet vardır. Rus Maslahatgüzar bile büyük kısmı çalışmayan silahların açıklanmasını ister”. Bu bilgiye göre silah sevkiyatı yukarıda bahsedilen yasadışı bir uygulama olarak muhtemelen görülmüyordu fakat Fransız ve Rusların bu ticaret üzerindeki etkinliklerini göstermesi açıdan önemlidir. Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s.108.

yapılmıştı¹³².Ermeni tebaanın isimlerine işlerine, geldikleri vilayete ve doğum tarihlerine dair bir liste merkeze bildirilmekteydi;

Tablo 2.1: Bahsi Geçen Ermenilerin İsimleri

	İSİM	ZANAAT	YER	D. TARİHİ
1	Abraham Toroskürhacıyan	Ticaret	Ankara	1881
2	Agop Manuk Bağdasaryan	Ticaret	Van	1873
3	Kirkor Yosi Bogosyan	Ticaret	İzmir	1873
4	Dikran Valak Artin Ebeyan	Ticaret	Dersaadet	1850
5	Ohannes Terziyan	Ticaret	Dersaadet Arapgir	1873
6	Yervanet Morarviyan	Dişçi	Giresun	1890
7	Bedros Boyacıyan	Fotoğrafçı	Diyarbakir	1868
8	Bogos Semerciyan	Ticaret	Dersaadet	1866
9	Simon Serciyan	Ticaret	Dersaadet	1884
10	Artin Adanilyan	Ticaret	Halep/Antep	1881
11	Mardiros Aznavuryan	Terzi	Arapkir	1875
12	Mardiros Aznavuryan	Ticaret	Arapkir	1887
13	Karabet Semerciyan	Ticaret	Arapkir	1875
14	Vartan Agopyan	Ticaret	İzmir	1880

Addis Ababa'da Almanya Sefaretine mektup yazarak Rusya sefaretine tebrikname tevdi edenler gibi kendilerinin de kayıtlarının silinmesini talep edenlerin ismi;

Tablo 2.2: Bahsi Geçen Ermenilerin İsimleri

	İSİM	ZANAAT	YER	D. TARİHİ
1	Onnik Papazyan	Ticaret	Dersaadet	1877
2	Mehran Hazaryan	Tüccardan	Kavaska (?)	1881
3	Setrak Terziyan	Tüccardan	Arapkir	1876
4	Karapos Kazagasyan	Tüccardan	Dersaadet	1877
5	Toros Barsınyan	Terzi	Harput	1884
6	Rupen Besniliyan	Ticaret	Adana	1887
7	Sarkis Aznavuryan	Ticaret	Arapkir	1871
8	Mamas Ciğerciyan	Etmekçi	Arapkir	1842
9	Krabet	Etmekçi	Arapkir	1866
10	Hırant Yazıcıyan	Tüccar	İzmir	1889
11	Mardiros M. Aznavuryan	Tüccar	Arapkir	1874
12	Hayık Karnik Aynacıyan	Tüccar	Arapkir	1875
13	M. Aznavuryan	Terzi	Arapkir	1875
14	Korken Poğaryan	Terzi	Halep	1888
15	Nersis Bostayan	Tüccar	Antep/Halep	1895
16	Serkis Hakisyan	Kunduracı	Antakya	1885
17	Elyas Artin Besniliyan	Tüccar	Besni	1883
18	Kigork Kehyan	Kunduracı	Sivrihisar	1882
19	Kigork Vorperyan	Tüccar	Malatya	1882
20	Dikran Hazaryan	Tüccar	Harput	1865
21	Jeron Haçadoryan	Tüccar	Kadıköy	1861
22	Artin Çırakyan	Tüccar	Mardin	1877 ¹³³

¹³² BOA., HR.SYS. 2879/18 24 Mart 1915 (H- 8 Cemaziyelevvel 1333).

¹³³ BOA., DH.EUM.2. ŞB, 10/30 19 Ağustos 1915 (H- 8 Şevval 1333).

Savaştan önce buradaki Osmanlı tebaasının varlığı Konsolosluğun çeşitli girişimleri için dayanak teşkil ediyordu. Savaş patlak verdiğinde Osmanlı Başkonsolosu tarafsız olan Habeşistan'da görevini devam ettirmek için faaliyetlerine çok daha fazla teşvik edici nedenler bulmuştur. İlk başlarda Lij Iyasu'nun Fransız ve İngilizlere karşı tutumunun her iki bloğa da eşit veya bahsedilen devletlere karşı çok daha görünür olmayan bir politika güttüğü söylenebilir. Bir süre sonra bu durumda belirgin değişiklikler yaşanacak ve neredeyse Etiyopya'yı Türk-Alman ittifakının yanında I. Dünya Savaşı'na dahil noktasına getirecekti. Bunda Iyasu ve Osmanlı Konsolosu'nun yakın dostluğu büyük bir etkiye sahipti. Çokça tartışılan dostluğun Iyasu nezdindeki karşılığının ve dayanağının ne olduğu da önemliydi. Tepedelen Iyasu'nun siyasetindeki Osmanlı taraftarlığını iki nedene dayandırmaktadır. Birincisi; "Osmanlı İmparatorluğu Kızıldeniz'in karşı yakasındaki Arap Yarımadası kıyılarına hakimdi". Zamanla bu hakimiyetin yıprandığı ve varlığını sürdürmekte ciddi problemlerle karşılaştığı düşünüldüğünde birinci dayanak ne kadar süre etkili olabildi sorusu akla gelmektedir. İlerde görülecektir ki Şerif Hüseyin'in isyanı bile Iyasu'nun politikasını değiştirmeye yetmeyecekti¹³⁴. İkinci olarak "Osmanlı Padişahı Sultan Reşat aynı zamanda tüm Müslümanların halifesi konumundaydı. Etiyopya nüfusunun yaklaşık yarısı Müslümandı ve Iyasu kendisini sadece Etiyopya Hıristiyanlarının değil aynı zamanda Müslümanlarının da Meliki olarak görmekteydi"¹³⁵.

Osmanlı'nın Habeşistan üzerine siyasetini büyük ölçüde yönlendirdiği anlaşılan Mazhar Bey'in teşebbüsleri merkezden onay alınarak gerçekleştiriliyordu ve politikanın belirlenmesi Osmanlı Konsolosu'nun kanaat ve gözlemlerine, bölgede ortaya çıkan gelişmelerin onun tarafından nasıl algılandığına bağlı olarak yürütülüyordu. Osmanlı arşivinde yer alan belgelerde merkezden doğrudan bir görevlendirme ve yönlendirmenin söz konusu olmadığı Konsolosun mülhazaları ve girişimlerine dair yetki talebi doğrultusunda bazı desteklerin verildiği ve buna göre ortak bir eylem hazırlandığı açıkça görülüyordu. İstanbul ile yapılan istişareler neticesinde tam bir salahiyyete sahip olduğu ve çabalarının takdirle karşılandığı teşebbüslerine devam etmesi ve merkezi bilgilendirmesi gerektiği arz ediliyordu. Tepedelen makalesinde "Mazhar Bey bu

¹³⁴ McKale, *War By Revolution...*, s. 194.

¹³⁵ Tepedelen, *Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Cephesi...*, s.747.

görevinde çok geçmeden stratejik bir deha sergileyecektir”¹³⁶ diye bahsedecekti. Ancak Orhonlu’ya göre Mazhar Bey’in siyaseti olaylar karşısında ihtiyatı terk edecek bir noktaya geldiği ve kendisini savaşta Habeşistan’ı Merkezi kuvvetlerin tarafına çekmek noktasında son derece duygusal yaklaşmış olabileceği yönündedir¹³⁷.

Bölgede konuşlanan sömürge devletleri de Habeşistan nezdinde siyasî teşebbüslerde bulunmaktaydı. Faal bir cephenin içerisinde yer almayan bu tarafsız Afrika ülkesinde bir diplomasi mücadelesi sahneleniyordu. Iyasu’nun Cibuti meselesi ile ilgili Fransız ve İngilizlerden aldığı geri dönüş bu ülkelere karşı birdenbire tavrının değişmesine sebep olmuştur¹³⁸. Iyasu Fransız sefaretinin davetiyle Cibuti’ye bir ziyaret hazırlığı içerisindeydi fakat ileride görüleceği üzere Fransızların teklifi Iyasu için cazip değildi. Bu tavır değişikliği sonrasında Osmanlı Başkonsolosu ile Harar’da bir mülakatta bulunmuş ve bu mülakat Müttefik güçlerin buradaki temsilcilerini telaşa düşürmüştü. Almanya sefreti ile ortak bir siyaset yürüten Osmanlı Başkonsolosu, bu olay yaşanırken Almanya sefiri tarafından derhal Addis Ababa’ya çağırılmıştı. Mazhar Bey’in niyeti Iyasu’nun dostluğundan istifade ile Habeşistan ile kesin ve faydalı bir anlaşma imzalamak olmuş ve bu niyetini Iyasu’nun saltanatı boyunca sürdürmüştür. Osmanlı Konsolosu’nun siyasetinin ne üzerine kurulduğunu en net açıklayan ifadeler Tepedelen’in makalesinde karşımıza çıkar. Buna göre; “I. Süveyş Kanalı Seferi’nin Şubat 1915’te başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Mazhar Bey Etiyopya’yı Somali’deki Müslüman Mollaları ve Güney Sudan’daki Müslüman unsurları bir araya getirecek bir ittifak tasarlamış ve bu şekilde oluşturulacak bir askerî güç ile güneyden Nil Deltası’na doğru bir harekât düzenlenebileceğini düşünmüştür. Ancak bunun için her şeyden evvel prensin ikna edilmesi gerekiyordu”¹³⁹. Bu tür bir anlaşmanın gerçekleşmesi ve faydaların elde edilebilmesi için Iyasu’nun görüşünde yaşanan eğilim sayesinde yeni vaziyetin Habeşistan’ı “bir an nazarı dikkatten kaçırmamak zorunluluğunu” yarattığını biliyordu. Hal ve mevki önemliydi ve ivedilik gerektiriyordu. Mazhar Bey bu ehemmiyeti şöyle ifade ediyordu; “Sabık-ı sefiratına göre öyle anlar gelebilir ki bir akd siyasi için o dakikaların fevti hatay-ı azimdir”¹⁴⁰. Bu ehemmiyeti ve önemi ortaya çıkaran bir sebep

¹³⁶ Tepedelen, a.g.m., s.746-747.

¹³⁷ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 174.

¹³⁸ BOA., *DH.EUM.5.ŞB*, 80/31 21 Mart 1915 (R- 8 Mart 1331).

¹³⁹ Tepedelen, a.g.m., s.747-748.

¹⁴⁰ BOA., *DH.EUM.5.ŞB*, 80/31, 21 Mart 1915(R- 8 Mart 1331).

de İtilaf devletlerinin Habeşistan üzerindeki siyasi ve askeri emelleriydi. Somali’de Osmanlı Hükümetine karşı Habeş askerinden istifade etmek için bura hükümetini ikna etmeye çalışıyorlardı. Habeşistan’ın bu bölgede ve Arabistan’da Osmanlı aleyhine kullanılması bu dönemde ve gelecekte de kullanma imkanının bertaraf edilmesinin siyasi bir gereklilik olduğu önemle vurgulanmaktaydı. Bu emelleri doğrultusunda Müttefik devletleri adımlarını atmaya başlamışlardı. Lij Iyasu Fransa sefaretini ile birlikte Cibuti’ye bir ziyaret gerçekleştirecekti. Kaynaklara göre Iyasu saltanatı boyunca birçok kez Harar’da bulunmuş ve Cibuti’ye iki kez ziyaret gerçekleştirmişti¹⁴¹. Ulaşılan kaynaklarda bahsedilen ziyaretlerden birinin tarihi Temmuz Ağustos gibi iki farklı ay zikredilse de ortak bilgi 1916 senesinde Cibuti’ye gittiği şeklindedir. 1915 yılında ki ziyareti ile ilgili başka bir iddia da vardır. Arşivde karşılaşılan belgelerde 1915 Mart’ında¹⁴² Fransızların teklifiyle Iyasu’nun Cibuti için yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bunu öğrenen Mazhar Bey bu durumun aleyhte bir teşebbüse sebep olmaması için ciddi bir çaba sarf edecekti. Bildirdiğine göre Fransa bu ziyarette Cibuti idaresini “muvakkaten” (geçici olarak) Habeşlilere terk edeceğini ve ona mukabil kendileriyle savunma ve tecavüz hususlarında tehlike teşkil edilmeyeceğine dair bir anlaşma imzalamak niyetlerinin olduğunu söyleyecekti. Bu bilgi doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin vakit geçirmeden durumu lehine çevirmesi gerekiyordu. Mazhar Bey bunun için arşivde karşılaşılan belgeden anlaşıldığına göre Dirre Dava valisi ile vaziyetin Habeş Hükümeti’ne ne tür tehlikeler getireceğini belirttiği bir görüşme gerçekleştirmişti. Vali bu görüşmeden ve Osmanlı temsilcisinin düşüncelerinden Iyasu’ya derhal bahsetmiştir. Lij Iyasu Fransa yanlısı olan Maliye Nazırı ve Fransa sefiri refakatiyle Dirre Dava şehrine kadar inmiştir. Cibuti’de kendisine fevkalade bir resmî kabul hazırlanmış ancak Dirre Dava’da Vali ile görüşmesinden sonra ziyaretini durdurmuştur. Mazhar Bey Fransa sefiri ve bakanların mahcup bir şekilde payitahta döndüklerini aktarır. Habeş Hükümdarı ise Harar’a geçmiştir. Hususi ve gizli bir mülakatla Iyasu iki hükümet; Osmanlı ve Habeş arasında nasıl bir hareketin düşünüldüğünü sorar ve yarım saat kadar süren görüşmede aşağıdaki cevaplar verilir;

¹⁴¹Tepedelen, *a.g.m.*, s. 749.

¹⁴² 1915 yılında gerçekleşen ziyaret için Şubat ayında ilk defa Harar’a geldiği söylenmektedir. Arşivdeki belgenin kaydedilme tarihi Mart 1915 olmakla birlikte geldiği tarih bir ay öncesi olabilmekte ve merkeze bildirilme tarihi bu durumda bir ay sonra evraklara yansımış olabilmektedir. Erşahin-Hassen, *İhtida'nın Bedeli...*, s.744.

“Osmanlı Hükümeti ile Habeş Hükümeti arasında hiçbir zıt çıkar ilişkisinin olmadığı, bilakis Habeşlilerle daimî bir itilaf akdinin faydalı görüldüğü, İngiltere ve Fransa’nın ise er geç Habeş arazisini taksim emelinde olduklarıdır. Harp sonunda Osmanlı Devleti galip gelirse Somali’de ve Sudan’da İngiliz işgaline müsaade edilmeyecektir. Eğer Habeş Hükümeti şimdiden Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşma imzalar ve alenen harbe girmekle değil fakat Osmanlı çıkarlarına yardım temin ederse Somali’yi ele geçirmeleri halinde kendisine denize kadar bir yol vermek ve sulh görüşmeleri sırasında tamamının teminine uğraşılacağına dair bir güvence verilmiştir. Lij Iyasu’nun dış siyasetinde göze çarpan önemli noktalardan biri olan denize ulaşmak ve oradan dış dünyaya açılmak hedefi Osmanlı Devleti’nin vaadiyle paralellik gösteriyordu¹⁴³, Iyasu için denize ulaşmak Etiyopya’nın *doğal ve tarihî hakkıydı*¹⁴⁴. Asırlarca bir daha ele geçmesi müşkül olan yegâne fırsatı elden kaçırmak Habeş Hükümetince hayati bir konu olarak görülmeliydi. Merkezi güçlerin harbi kaybetmesi ihtimalinde de gizli itilafın Habeş Hükümeti’ne hiçbir zararı dokunmayacağı anlatılmıştır”. Mazhar Bey Iyasu’nun Cibuti ziyaretinden vazgeçmesinde ve bu izahata müsaade etmesinde vali aracılığıyla bildirdiği görüşlerinin etkili olduğunu düşünüyordu¹⁴⁵. İmparatorluk çıkarlarını korumak ve içerideki huzursuzluğu gidermek amacı taşıyan Lij Iyasu Etiyopya’nın tüm bölgelerini sınır alanlarını ziyaret ediyordu. “Fransız Cibuti’inde Harar Valisi Tafari eşliğinde iki kez bulunmuştu. Onunla tanışan Fransız subaylar ve yetkililer onun için çok heyecanlıydı”¹⁴⁶. “Lij Iyasu’nun Cibuti’ye resmi ziyareti pozitif etkide ilişkilerin doruk noktası olarak da görülüyordu”¹⁴⁷. Ancak 1915 yılında ki ziyareti ile ilgili yazılanlar bundan farklıydı. Buna göre “Ağustos ayında Iyasu’nun başkentteki Fransız temsilcilerine ve de Cibuti’deki koloni hükümetine haber vermeden kılık değiştirerek Fransız Somalisi’ne gitmişti. İki gün süren ziyaretinde gizli toplantılar düzenlediği ve aynı günlerde İngilizlerin Harar’da Avrupalılara karşı Müslüman propagandası yürütüldüğüne dair cihada çağıran belgeler ele geçirdikleri söylenmektedir”¹⁴⁸. Mart’ta Harar’a yaptığı ziyaret ile ilgili Iyasu’nun “üzerinde haç

¹⁴³ Marcus, *The Embargo on Arms Sales...* s. 264; Yıldız, *The Diplomatic Relationships...*, s.49.

¹⁴⁴ Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.131.

¹⁴⁵ BOA., *DH.EUM.5.ŞB, 80/31*, 21 Mart 1915 (R- 8 Mart 1331).

¹⁴⁶ Alois Musil, 1934 s. 83’den naklen Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 131, dipnot.2.

¹⁴⁷ Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s.108.

¹⁴⁸ Merse-Hazen Wolde Quirqos. (1935). “Be Dagmawi Mınılık Zaman Kayehutina Kesemahut” (From What I Saw and Heard in the Reign of Mınılık II), IES,AAV, s. 47-51; Hugh Drummond Pearson, “Letters

taşıyan Etiyopya arslanı bulunan resmî Etiyopya bayrağı yerine Osmanlı vatandaşlarından yeşil bir zemin üzerine Arapça harflerle kelime-i şehâdet yazısı eklenmiş ve bir hilal şekli nakşedilmiş bir bayrağı kabul ettiği” de iddia edilmektedir¹⁴⁹.

Nisan 1915’de İtilaf devletlerinin Habeşistan’dan Osmanlı hükümeti aleyhinde savaşa girmesini talep etmek üzere oldukları bu maksatla Addis Ababa’ya bir heyet-i mahsusa gönderileceği ve Habeş ordusunun Mısır’da istihdamının düşünüldüğü haberleri Osmanlı makamlarına ulaştırılmaktaydı. Rus basınında çıkan bu haberler Almanya sefareti tarafından Mazhar Bey’e ulaştırılmıştı nihayetinde endişeli bir hava yaratmış olsa gerektir. Böyle bir endişe içerisinde Osmanlı Devleti’nin buradaki iddia ettiği hukukuna dair mesajlar da kaydedilmektedir. Sevakin, Masavva, Zeyla ve Somali’den Bahr-i Ahmer’in sahilinden Osmanlı arazisi olarak bahsedilir. Tarihî geçmişine dair verilen bilgilerde Sevakin ve Masavva kazalarının Habeş ve Hicaz eyaletine Zeyla, Berbera ve Assab’ın ise Yemen vilayetine tabi olarak öteden beri idare olunduğuna dikkat çekiliyordu. Bu yerlerin hangi tarihlerde idarelerinde değişiklik yapıldığı, gelirlerin ne kadar ve hangi vasıtalarla elde edildiğine dair uzunca bir malumat arz edilmekteydi¹⁵⁰. Kızıldeniz’de yer alan bu limanlar Arap Yarımadası’nın Hicaz ve Yemen gibi önemli stratejik mevkiilerinin karşı sahillerini ihtiva etmesi açısından önemliydi, aynı zamanda Bab’ül Mendep Boğazı hakimiyeti için hem sahilin hem de Habeş ve Somali içlerinin kazanılması oldukça önemliydi¹⁵¹.

Osmanlı Devleti’nin buradaki Müslümanlar nezdinde geliştirdiği politika tüm dünya Müslümanlarına yönelik olduğu gibi cihat ilanının bir etki sağlayabilmesi olarak tezahür etmişti. Buna karşılık İtilaf devletleri özellikle de İngilizler “bura cemaati İslamiyesine Sultan-ı Mısır-ı tasdik ettirmek için çaba göstermekteydiler” fakat Mazhar Bey bu çabalarının akamete yüz tutmakta olduğunu da bildirmiştir. Mazhar Bey’in

---

from Abyssinia 1916 and 1917: With Supplemental Foreign Office Documents”, Hollywood, CA: Tsehail Publishers and Distributors 2004, s.122’den naklen; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.135-136.

¹⁴⁹ Gebre-Igziabiher Elyas, Prowess, Piety, and Politics: The Chronicle of Abeto Iyasu and Empress Zewditu of Ethiopia (1909-1930),1994 s.81’den naklen; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.134-135.dipnot.125; Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.172

¹⁵⁰ BOA., HR.SYS. 2335/64, 14 Nisan 1915 (R- 1 Nisan 1331).

¹⁵¹ Yılmaz, a.g.t., s.94.

girişimleri arasında Habeş Hükümdarı ile kurduğu yakın temastan başka Habeş Hükümeti bakanları ile de görüşmeler gerçekleştirmekteydi¹⁵².

İkinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıkları devam ederken İtalyanların Mayıs 1915'te savaşa İtilaf devletleri tarafında dahil olmasıyla İtalyanlara karşı Habeşlilerin bir saldırısının teşviki ve Müslümanların teşviki artık tereddütsüz bir niyet olarak ortaya konulmuştu. Lij Iyasu ile Almanya sefaretinin de bulunduğu bir mülakat gerçekleştirilmişti. Bu mülakattan Iyasu'nun Alman ve Türk tarafı ile bir ittifak akl etmek hususunda samimi olduğunu tekrar dile getirdiğini anlamaktayız. Iyasu'nun başlıca arzusu Habeşistan'ın istikbal ve tamamiyeti hakkında teminat ve öteden beri Habeşistan'ın dış siyasetinde çözmeye çalıştığı bir mesele olan Kudüs'teki Habeşliler için bazı yardımlarda bulunulması ve Türk-Alman ittifakının başarısı takdirinde İngiliz ve İtalya Somali'sinde bir liman ile Eritre'nin dağlık kısımlarında Habeş hakimiyetinin tesis edilmesi ve de diğer sahil mıntikasının Osmanlı'ya ait kalmasıydı. Lij Iyasu bu tekliflerini resmî bir surette sefarete ileticek ve merkeze bildirildikten sonra alınan cevaba istinaden sahra mıntikasında harekâta başlayacaktı. Dağlık kısımlarında ise yağmur mevsiminin son bulmasını bekleyecekti¹⁵³. Bu dönemde tereddüt konusu Habeşistan'ın İngiliz ve Fransızlara karşı bir hücumu teşvik edilmesiydi. Tereddüde yol açan sorunun sebebi Türk ve Alman hükümetlerinin kesin kanaatlerinin tam olarak burada bilinmemesiydi. İtalya harbe dahil olmadan önce böyle bir hücumun İtalyanları Müttefiklere daha çok yaklaştıracığından korkulmaktaydı. Ya da Osmanlı Hükümeti'ni Habeşistan ve havalisi hakkında İtalya'ya karşı bazı vaatler altına girmeye mecbur edecekti. Harbin neticelenmesine kadar bu meselenin uyandırılmaması uygun görülmekteydi. İtalya ile Habeşistan arasında bir itilaf akdine teşebbüs edildiğine dair Alman sefreti mahremane bir bilgiyi de Mazhar Bey'e ifade etmekteydi. Mazhar Bey'in yaptığı tahkikat sonucunda bu teşebbüsün akim kaldığı ortaya çıkmıştı¹⁵⁴. Böyle bir anlaşma ile İtalyanların Merkezi tarafa çekilmesi Habeşistan üzerinden uygulanılmaya çalışılan Osmanlı politikası için de ciddi bir etki ve başarıya ulaşma imkanını yaratabilirdi. Fakat merkezden gönderilen daha ileri tarihli bir belgede Roma'daki Osmanlı sefirinin İtalya ile Habeşistan arasında itilafın

¹⁵² BOA., *DH.EUM.4.ŞB.*, 6/30, 25 Mayıs 1915 (H- 13 Recep 1333); *HR.SYS.* 2335/28, 22 Nisan 1914 (H-26 Cemaziyelevvel 1332). İlgili belgede Lij Iyasu'nun konsolosluğa yaptığı ziyaretinden hususi müsaadesi istenilerek alınan bir fotoğrafın bir nüshasının Hariciye Nezareti'ne gönderildiğine dair bilgi yer almaktadır. Yalnız arşivde yer alan dosyada bu fotoğrafa dair herhangi bir iz bulunamamıştır.

¹⁵³ BOA., *HR.SYS.*, 2335/32, 01 Haziran 1915 (R- 22 Mayıs 1331).

¹⁵⁴ BOA., aynı belge.

olmadığının bildirildiği bilgisi verilmektedir¹⁵⁵. Osmanlı makamlarının İtalya'ya bu tür bir yaklaşımı düşünüp düşünmediğine dair de herhangi bir kanıt yoktur genel görüş Habeşistan'ın Müslüman cihadı üzerinden Avrupa sömürgelerini tehdit edici bir unsur olmasıydı. Eğer siyasi durum ve harp Habeşistan'ın açıktan açığa harbe girmesini zorunlu hale getirirse ve Almanya ve Bab-ı Ali ortak bir hareketle Habeşistan'ın menfaatine olacak şekilde müdafaasını garanti ederse lazım gelen teşviklerin icra edilmesi için Cenevre Baş şebenderliği marifetiyle ve "Mumciyan" imzasıyla hemen Addis Ababa'ya "Diyamen Derasi" namına şu telgraf namenin keşidesi istenmekteydi: "Fehsi Bon Santa" (?). Bu muhtemelen bir şifre işlevi görecekti¹⁵⁶. Habeşistan'dan alınan 14 Mart 1915 tarihli tahriratta Habeşistan Hükümdarı'nın Harar Hükümet sarayında akşam yemeğine Osmanlı Konsolosu Mazhar Bey davet edilmiş ve hususi bir kabulle orada bulunduğu dair bilgi verilmişti. Lij Iyasu'nun cuma günü Harar'daki Cami Kebir ile Şeyh Abadir Türbesi'ni ve şebenderliği ziyaret edeceği de aktarılıyordu. İlgili belgede Lij Iyasu'dan "fiilen memleket hükümdarı olup yalnız resmî tetvic (taç giydirme) icra kılınmamış olan haşmetli Lij Iyasu" sözleriyle bahsedilmekteydi. Iyasu'nun taç giymemesi tartışılan meselelerden biridir. Harar'da Iyasu itibar edilen İslam ve Osmanlı tüccarları ile ve Müslüman eşraf ile beraber Mazhar Bey'in de bulunduğu akşam yemeğinden sonra Mazhar Bey ile özel olarak yarım saat daha görüşmüştü. Bu mülakatta Osmanlı padişahına da iyi dileklerini ilettiler. Bu davete Harar valisi Ras Tafari, Habeş maliye nazırı, Harar emiri Abdullah Ali Sadık Paşa gibi bazı itibarlı hükümet ricali de katılmıştı. Ziyafetin sonunda Mazhar Bey başta olmak üzere Iyasu'nun davetine teşekkür ve uzun ömür ve saltanatının devamı için iyi temenniler zikredildi. Cuma namazından evvel yanında yalnızca Harar emiri Abdullah Ali Sadık Paşa olduğu halde Cami Kebir'e giderek namaz vaktine kadar Kur'an dinledi. Hatip minberden inince kendisi için de dua edilmesi arzusunu ilettiler. Bu ziyareti İslam cemaatini son derece memnun etmiş görünüyordu. Iyasu namazdan sonra bir müddet camide kalarak bir müddet de Harar'da bulunan Cidde mutasarrıfı Ali Yumni Paşazade Şeyh Ahmed Nuri Efendi tarafından icra edilen zikirde bulundu. Peygamber ile ilgili söylenen kasidelerden pek ziyade hoşlanmıştı ve bunların tercümesiyle birlikte suretlerini talep etti. Habeş Melikinin hilafının adeti olan¹⁵⁷ Cami

¹⁵⁵ BOA., HR.SYS., 2335/38 08 Temmuz 1915(R- 25 Haziran 1331).

¹⁵⁶ BOA., DHEUM.4. ŞB., 6/30 10 Ağustos 1916 (R- 28 Temmuz 1332).

¹⁵⁷ Orhonlu Iyasu'nun Harar'da Müslümanlara verdiği hediye ve bağışların daha önce Habeş Melikleri tarafından yapılmamış bir teşebbüs olduğunu kaydetmektedir. Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.172.

Kebir'e nakit bağış yardımı yaptı ve bunun gibi camilere dağıtılmak üzere 500 riyal bağışladı. Şeyh Abadir Türbesi'ne giderek orada da duada bulundu ve türbeye de 100 riyal bağışladı. Vilayet valisi, bakanlar ve bazı ricalden kişiler de yanında olduğu halde Iyasu şebenderhaneye bir ziyaret gerçekleştirmişti. Hem kendisine hem de maiyetine şampanya ve çay takdimi yapıldı, ağırlama merasiminden sonra padişahın tasviri ve İstanbul manzaralarını da içeren renkli tablolar takdim edildi. Iyasu'nun bir hafta kadar Harar'da kalıp buradaki Müslümanlarla yakın ilişki kurması ve dini yerlere yaptığı ziyaretler Müslümanları kendisine daha çok bağlamıştır¹⁵⁸. Ayrıca Iyasu kendisinin babasından dolayı Hz. Peygamberin soyundan geldiğini iddia etmeye ve Müslüman soyağacı oluşturmaya da başlamıştı¹⁵⁹. Eritre'deki İtalyanlar bu teşebbüs için Türkleri suçlamış ve buna dair bir mektup ele geçirdiklerini iddia etmişlerdi.¹⁶⁰ Iyasu'nun Müslümanlığa olan yakınlığı çokça tartışıldı. Türk-Alman ittifakı ile geliştirdiği siyaset ve Müslüman bölgelere yaptığı ziyaretler onun Müslümanlığı seçtiğine dair birçok iddiaya dayanak oluşturdu. Bazılarına göre bu din değiştirmeye dair kesin kanıtlar yoktu¹⁶¹ diğerlerine göre saltanatı boyunca yaptığı hareketler, seyahatleri, kıyafet tercihleri ibadetleri dikkate alındığında bir Müslüman gibi davranıyordu ve sonunu hazırlayan da buydu.

Mısır hareketinin vaziyeti hem Habeş Hükümdarı Iyasu hem de hükümet için önemli bir etkendi. Aynı zamanda İngilizler tarafından da yakından takip ediliyordu. Habeşistan'ın (Eritre) İngiltere Baş Konsolosu tarafından Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Mısır Yüksek Komiseri McMahon'a gönderilen yazıda, "Alman ve Türk Konsoloslarının burada Mısır'a bir Türk saldırısının çok yakın olduğu propagandasını yapmakta olduğu belirtiliyordu. Bu durumdan oldukça telaşa düşen Habeşistanlı idareciler için Mısır'ın kimin idaresinde olacağına *bilinmesi*, Habeşistan'ın durumu açısından önem taşımaktaydı. Mısır'ın herhangi bir düşmanca saldırıya karşı kendi gücünü elinde tutması sorunu şu anda Habeşistan'ı gerçekten ilgilendiren bir noktadır, bu ülkeye Alman gücünün temasına neden olma ihtimali ile ilgili olduğu için ve Türk

¹⁵⁸ BOA., DH.EUM.4. ŞB., 6/30 10 Ağustos 1916 (R- 28 Temmuz 1332); Hassen-Erşahin, *İthida'nın Bedeli...*, s.748.

¹⁵⁹ Arab Bulletin, No. 26 Vol. I Cairo s.354-358.

¹⁶⁰ Hugh Drummond Pearson, "Letters from Abyssinia, 1916 and 1917: With Supplemental Foreign Office Documents.", Hollywood, CA: Tsehai Publishers and Distributors, 2004, s.122-125'den naklen; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.136.

¹⁶¹ Henze, *Layers of Time...*, s.195.

tarafında belirgin veya geçici bir başarı burada büyük bir etkiye sahip olacaktır” denilmekteydi¹⁶². Lij Iyasu bölgedeki Osmanlı Devleti düşmanlarına açıktan açığa bir ilan harpten evvel mümkün olduğu takdirde Osmanlı Hükümeti ve Almanya nezdine bir heyet göndermeyi düşünmekteydi. Bu heyetin Yemen yoluyla seyahati ve Mısır’a karşı olan harp vaziyetini de tetkik etmesi düşünülmüştü. Yine de heyetin gönderilmesi için Bab-ı Ali’nin bu konuda vereceği cevap etkiliydi. Bu durumda Mazhar Bey merkeze Habeşistan’ın takviye edilmesinin ve dostça bir atmosfer yaratılmasının Osmanlı Devleti için oldukça yararlı olacağı fikrini belirtmişti¹⁶³. Osmanlı arşivinde bu heyetin geldiğine dair herhangi bir belgeye rastlanılmadığını da belirtmek gerekir fakat Iyasu’nun ne kadar yakın ilişkiler yürütse de temkinli yaklaşması henüz somut bir adım atmak için istekli olduğu söylene de yeterli nedeni olmadığını da göstermektedir. Ve Osmanlı ve Alman Konsoloslarının çabası devam edecektir.

Habeşistan ile ilişkilerin geliştirilmesi Osmanlı Hükümeti için birçok yarar sağlayabilirdi. Başkonsolos ile yapılan yazışmalarla sürdürülen bu ilişki aynı zamanda Habeşistan Hükümdarı için de oldukça önemsenmiş görünmektedir. 1915 yılında İtalyanların parasıyla Tigre’de çıkarılan bir isyan bu ilişkilerin sekteye uğratılması noktasında etkili olabilecek bir potansiyele sahipti. “Kont Colli sorunun sadece yeterli para harcama olduğunu ve tehlike yaratacak duruma geldiğinde Habeşistanlılara karşı tüm Tigre’de bir bariyer olarak isyan çıkarabileceğini” ifade ediyordu. Bir süredir söylentisi dolaşan Eritre’ye Iyasu’ya yakın Habeşli reisler tarafından bir baskın ihtimalinin beklenenden daha büyük olduğu düşünülmekteydi.¹⁶⁴ Bu baskına dair söylentiler İngiliz yetkililer arasında da yazışmalara konu oldu. Almanlar ve Türklerin İtalya’yı alarma geçirmek amacıyla kuzeyde güçlü bir askeri gösteri yapmak için Lij Iyasu’yu ikna ettiğine dair inanışa birçok silahın bu sebeple kuzeye gönderildiği bilgisi ekleniyordu. İngiliz temsilci Thesiger Tsana misyonundan da sorumlu olan Zaphiro’yu

¹⁶²*The National Archives* (Bundan sonra TNA), Foreign Office (Bundan sonra FO). 371/2491 183217/69.22 2 Aralık 1915 British Legation Addis Ababa. Polat, *Osmanlı ve İngiltere Ekseninde...*, s.188.

¹⁶³ *BOA., HR.SYS., 2335/38* 05 Mayıs 1915 (H-20 Cemaziyelahir 1333). Yılmaz tezinde Molla’nın bu yolla heyet gönderdiğini aktarmaktadır fakat burada bir bilgiyi düzeltmek gerekir. Arşivde yer alan ilgili belgelerde Kudüs’ü ziyaret bahanesiyle Yemen’e gönderilen heyetin Lij Iyasu tarafından yola çıkarılması düşünülmüştür, Molla Muhammed Hasan’ın böyle bir girişimine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bkz. *BOA., DH.EUM.4.ŞB. 6/30; HR.SYS. 2335/32*; Karşılaştırma için Bkz. Yılmaz, *Birinci Dünya Savaşı’nda Teşkilat-ı Mahsûsa’nın Doğu Afrika’daki Faaliyetleri...*, s.269.

¹⁶⁴ Durham University, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.195/4/1-65 June 1915 Wilfred Gilbert Thesiger’dan Sir Reginald Wingate’e (19); SAD.197/2/197-311, 22 Kasım 1915(229-230-231-233).

Lij Iyasu'ya bu söylenti ile ilgili bilgi vermek ve bunun doğru olmadığına dair umut ettiği cevabı alabilmek niyetiyle göndermişti. Lij Iyasu'nun cevabını oldukça ilginç bulacaktır. Buna göre; “o bana savaş sürdüğü sürece İtalya'ya ya da başka bir ülkeye karşı hiçbir adım atmayacağına dair tam güvence verdi, ancak savaş bittiğinde ne yapacağımı göreceksiniz” diyecekti. Thesiger Habeşistanlıların Asmara'yı yeniden kazanma ümidi taşıdıklarını düşünüyordu. İlginç noktalardan biri de Mazhar Bey ve Lij Iyasu'nun var olan yakın ilişkileri üzerinedir. “Lij Iyasu aynı zamanda Türk Konsolos ile sık sık yaptığı görüşmeleri adamın hiç arkadaşı olmadığını Almanların bile ona karşı kötü davrandığını ve kişisel olarak onu sevdiğini ancak siyaseti hiç tartışmadıkları” açıklamasını yapmıştı. Thesiger Lij Iyasu'nun Müslüman olduğuna dair iddialar hakkında ne düşündüğünü de belirtiyor “kalbinde ve zihninde Müslüman olduğuna dair çok şüphe var” diyordu. Bunu “Açıkça ilan edecek kadar cesur olacağını pek düşünemiyorum ama eğer bir şey varsa Müslüman Habeşlilerin bilakis iki katı olan Hıristiyan Habeşlileri etkisiz kılmak ihtimalinin hayalleri olduğunu düşünmeden de edemiyorum” demişti. Siyasi olarak Almanlardan pek hoşlanmadığına dair samimi davrandığını düşünüyordu¹⁶⁵. Habeşlilerin Tigre'de çıkacak bir karışıklık veya İtalyanların bir saldırısı durumunda savaşın başından itibaren var olan bir çekince ve endişeleri mevcuttu. Hatta bunun önlenmesi adına askeri tedbirlerin artırıldığını önceki sayfalarda belirtmiştik. Lij Iyasu isyanı bastırmak için ve Habeşistan'ın dış politikası hakkında istişare etmek üzere babası Müslüman Vollo bölgesinin hükümdarı Ras Mikael nezdine gitmişti. Avrupalı devletler Lij Iyasu'yu Osmanlı lehine harbe girmekten alıkoymak için her tedbire başvuruyorlardı. İtalya'nın harbe girmesinden evvel İtalya sefiri yaşanan harpte Osmanlı ve Almanya ile savaşılmadığını ilan ediyor diğer taraftan Habeş ricalini para ile celbe gayret ediyordu. Yine de Prens Iyasu'nun Osmanlı yanlısı siyasetinde herhangi bir değişikliğin meydana geldiğinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Tam tersi Avrupa devletlerine karşı tavrında gittikçe daha net bir tavır oluştuğu da söylenebilir. Fakat önemli bir nokta vardır ki Iyasu açıktan açığa Avrupalı güçlere karşı bir harp ilanından her daim çekinmiştir ve Mazhar Bey'e göre onun ikna edilebilmesi için Osmanlı ve Alman hükümetlerinin resmi bir kuvvet desteği ile cesaretlendirilmesine ve de Merkezi güçlerin harpte hangi vaziyette olduklarına dair buraya sahil (doğrudan) ve muknâ (ikna edici)

¹⁶⁵ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.195/4/1-65 “Abyssinia” 17-19, British Legation Haziran 1915.

havadis irsaline muhtaçtır. Ayrıca Kanal'a dair havadislerin de Habeşistan'ı pek ziyade alakadar ettiği görüşü açıkça belirtilmekteydi. Habeşistan ile bir itilâf anlaşması durumunda dikkatle bakma, iyi düşünmek gerektiği, destek istendiği takdirde Türk ve Alman hükümetlerinin talimatını ve gerektiğinde birer sadrazam/başbakan mektubu ile muktedir Habeşistan'a Yemen üzerinden bir iki uçak gönderilmesi ve Almanya sefiri ile beraber prence Türk ve Alman hükümdarları namına teşvik edici teminat ve bazı ricalde emniyetlerinin temini hakkında etkili vaatler i'tâ edilmesinin gerektiği düşünülüyordu. Bununla da kalmayarak Habeş ricalini ikna edebilmek için para sarfına müsaade verilmesi isteniyordu. Böyle bir iki uçağın gönderilmesi merkezle daimî bir haberleşmede aracılık yapacak ve Aden, Zanzibar mıntıklarında dahi hizmet arzını karşılayabilecekti. Uçakların irsali kesin olarak kararlaştırılırsa şimdiden burada ihtiyat olarak benzin toplamak ve lazım gelen tedbirlerin alınması için Addis Ababa'dan "Emanuel Makarası" namına "Chrisantis Makarası" imzasıyla veya Atina yahut Cenevre vasıtasıyla ve gönderilecek tayyarenin adedine işaret olarak "birader" veyahut "biraderlerin ikisi" veya "üçü de afiyettedir" şeklinde bir tarifname keşide ettirilmesi uygun görülüyordu¹⁶⁶. Büyük ihtimalle bu istek somut bir karşılık bulamayacaktı.

Habeşistan'daki Osmanlı Baş şebenderine 17 Nisan 1915'te yazılan bir cevap namede şimdiye kadar vuku bulan harekâtının ve teşebbüslerinin uygun ve takdire şayan olduğu ve Almanya sefiri ile danışma mukabilinde uygun olacak bilcümle tedbire başvurmak ve icabında hükümet-i seniye namına mümkün olan teminat ve taahhüdatta bulunmaya yetkili olduğu zikredilmişti. Yakın zamanda ve hukuken Osmanlıya ait olan arazi ve sahilden Habeşlilere vaat ve teveccühte bulunularak onların İngiliz ve Fransızlarla İtalyanlar aleyhinde tahriki ve bu yolda çalışacak rüesa ve şeyhlere dahi unvan fahri münasip vaadi uygun bir görev olarak görülmüştü. Verilen bu talimat ve salahiyet dairesinde Habeş Hükümeti'ne karşı Osmanlı Başkonsolosu imzası tahtında taahhüdatta bulunulursa izin verilmiş olan siyasi anlaşma bir dereceye kadar var olmuş olacaktır. En nihayetinde sonuca götürecek bir anlaşma için her iki tarafın devlet teamüllerine göre resmi bir anlaşma üzerinde ortak imzası merkezden bu doğrultuda atılacak üst düzey bir adımla tamamlanmış olacaktır¹⁶⁷. Henüz yürütülen teşebbüsler

¹⁶⁶ BOA., HR.SYS., 2335/33 23 Haziran 1915 (R-10 Haziran 1331).

¹⁶⁷ BOA., HR.SYS., 2335/38 08 Temmuz 1915(H- 25 Şaban 1333).

Mazhar Bey'in şahsî girişimlerinin bir neticesi olarak yarı resmî bir nitelik arz etmekteydi.

Mazhar Bey Lij Iyasu'nun bütün kalbi ile Osmanlı lehinde olduğunu düşünüyordu. Yakında buna yönelik somut adımlar da atacağına inanılmaktaydı¹⁶⁸. Çatışmalara dair elde edilecek malumatın da Habeşistan Şehbenderliğinden bildirilmesi merkezden isteniyordu. Harbin bidayetine vukuatı harbiyeye dair elde edilecek malumatı emin ve uygun bir vasıta ile bildirilmesi lüzumu tebliğ kılınmıştı¹⁶⁹.

17/10/1915 tarihli belgede daha evvel Prens Iyasu'nun Tigre'de İtalyanlar tarafından çıkarılan isyanı bastırmak ve hariciye siyasetini istişare etmek üzere babası Mikael nezdine Vollo'ya gittiği bilgisine cevaben tarihi meçhul olan bir telgraf nameden bahsedilmekteydi. Bu belgede Mazhar Bey'in prens ve pederine tahrirat ve hususi talimattan başka bir memur gönderdiği ve bu teşebbüsünün hüsnü kabul edilerek kendisine nişan i'ta eyledikleri gibi memurun teminatına göre civar vilayetlerdeki valilere de harbe hazırlanmaları emrini vermiş olduklarını hatta Melik Mikael Masavva'da hazırlığı müteakip harbe iştirak edeceğini açıktan açığa izhar etmiş fakat bu kararın hemen arkasından ne yazık ki Melik hastalanmış ve vefat haberleri yayılmaya başlamıştır. Pek mühim bir zamanda vuku bulan bu kayıp Osmanlı Devleti için olduğu kadar prens ve memleketi için de üzücü bir tesirdir denilmektedir. Bu olayın dahili siyasette bir buhrana sebep olma ihtimali vardı. Prens için Osmanlılık ve Müslümanlık için hemen tamamıyla kazanılmış addedilebileceğinden cihetle bu buhrandan muzaffer bir şekilde çıkması için dua ediliyordu¹⁷⁰. Tam da harbe dahil olunacağı haberinin gelmesinden sonra Melik Mikael'in hastalandığı hatta vefat ettiği duyularının yayılması oldukça ilginç görünmektedir. Bu doğrultuda Lij Iyasu ve babası Mikael'in bir oyalama politikası mı izledikleri sorusu da düşünülebilirdi.

Daha evvel Rus basınında çıkan haberler doğrultusunda Habeş ordusunun Mısır'da istihdamının düşünüldüğü duyuları alındığından bahsediliyordu. Eylül 1915'te bu sefer İtalya'nın Mısır'da istihdam edilmek üzere Eritre'de bir ordu hazırlamakta olduğuna dair alınan istihbarat bilgisinin tahkiki Başkumandanlık Vekaleti

¹⁶⁸ BOA., HR.SYS., 2335/39 17 Temmuz 1915(H- 5 Ramazan 1333).

¹⁶⁹ BOA., DH.EUM.4.ŞB, 3/57 14 Eylül 1915(R- 1 Eylül 1331).

¹⁷⁰ BOA., HR.SYS., 2335/42 17 Ekim 1915(R- 4 Teşrinievvel 1331).

ve Hariciye Nezareti arasında gerçekleşen bir yazıda isteniyordu¹⁷¹. Mısır'a yönelik gönderilebilecek askerî desteğin Osmanlı makamları için bu kadar ehemmiyete sebep vermesi İkinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarının da bir sonucu olarak görülebilir hatta İtalyanların böyle bir teşebbüs icrası da bu durumun ortaya çıkardığı bir netice olabilirdi.

Başkumandan Vekili Enver Paşa 9 Aralık 1915 tarihinde İtalyanların Yemen sahiline karşı tecavüzi bir harekette bulunmayı düşündüklerine dair Hariciye Nezaretine bir yazı gönderiyordu. Bu dönemde sahile asker çıkarılmasının mümkün olduğu ve düşmanın bu gibi teşebbüslerine mâni olmak üzere öteden beri İtalyanların devam eden bir husumetlerinin bulunduğu Habeşlilerin Eritre İtalyan müstemlekesine karşı saldırı teşebbüsünde bulunmalarının siyasi sebeplerinin temini hususunda icap edenlere devlet adına resmi yazıların gönderilmesi buyuruluyordu¹⁷². Yemen ve Hicaz gibi sahillerin güvenliğinin tehdit edildiği durumda Habeşistan caydırıcı bir güç olarak kullanılabilirdi.

Prens İyasu'nun Vollo'da babası Ras Mikael ile birlikteyken Mikael'in hastalandığı hatta vefat ettiğine dair haberler yayılmaya başladığı bildirilmişti. Aralık 1915'te bu konuya dair açıklık getiren bir belgeye Osmanlı arşiv kayıtlarında rastlıyoruz. İlgili belgede Prens babasının hastalanması sebebiyle Avrupalı güçlere karşı düşünülen harekât icrasının yerine getirilemediği fakat Melik Mikael'in sağlığına kavuşmasından sonra mahdumu prensle beraber Almanya sefaretî tercümanı Weber'i huzura kabul ettiği yazılıyordu. Almanya devletinin itilaf teklifine olumlu bakıyorlardı. Mazhar Bey Müttefiklerin Habeşistan'dan tüfek ve diğer küçük satın alma teşebbüslerinin men edildiğini buradaki ahvalin İslam ve devlet menfaati için pek uygun bir fırsat yarattığını söylemekteydi. Bu uygun ortamda alınacak bir başarı bütün bir havaliyi Osmanlı Devleti lehine harekete geçireceği tahmin edilmekteydi. Böyle bir durumda Bab-ı Ali'nin sessizliği, eylemsizliği menfaatin ihlal ve fırsatın kaybedilmesine sebep olabileceğinden şifreli bir talimatın mümkün olan her vasıta ile gönderilmesi isteniyordu¹⁷³.

Mısır meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözülmesinin Habeşistan'da Osmanlı Devleti'ne yakın bir harekete en büyük etki edeceği düşünülmekteydi¹⁷⁴.

¹⁷¹ BOA., HR.SYS., 2335/43 27 Ekim 1915(R- 14 Teşrinievvel 1331); HR.SYS., 2335/44 04 Kasım 1915 (R- 22 Teşrinievvel 1331).

¹⁷² BOA., HR.SYS., 2335/45 09 Aralık 1915(R- 26 Teşrinisani 1331).

¹⁷³ BOA., HR.SYS. 2335/47 22 Aralık 1915 (R- 9 Kanunuevvel 1331).

¹⁷⁴ BOA., HR.SYS. 2335/48 28 Aralık 1915 (R- 15 Kanunuevvel 1331).

2.3. ALMANYA'NIN HABEŞİSTAN SİYASETİ VE MAZHAR BEY'İN YÜRÜTTÜĞÜ POLİTİKAYA ETKİLERİ

Doğu Afrika'da sıkışıp kalan Alman sömürgesi ve Avrupa'daki cephelerde Alman askerlerinin rahatlaması için İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları harekete geçirmek gerekiyordu. Çeşitli amaçlarla birçok kez Osmanlı İmparatorluğundan Alman misyonları yola çıkmıştı. Bu misyonlardan biri de ileride değineceğimiz Abdülkerim Paşa takma adıyla Leo Frobenius'un öncülüğünde 17 kişilik bir Addis Ababa heyetiydi. Addis Ababa'daki Alman sefiri von Syburg ile iletişim oldukça zor ve sefaret izole olmuş bir vaziyetteydi. Savaş başladığında Doğu Afrika ile Almanya'nın bağlantısı kesilmişti. Misyona verilen görev öncelikli olarak Syburg'a ulaşmaktı ve burada Almanya'nın Habeşistan'a dair niyetleri de açığa çıkmaktaydı. "Bakanlık Syburg'u Reich'in tarafında savaşa girmesi durumunda Habeşistan Hükümeti'ne Mavi Nil'in Sudan bölgesindeki topraklarının kazanılması için Almanya'nın destek verdiğine dair söz vermesi için yetkilendirmişti"¹⁷⁵. Aslında Almanya'nın İtalya'nın İtilaf devletleri tarafında savaşa girmesine engel olmak siyaseti Habeşistan üzerine yürütülen politikaların tam tersiydi ve bu durumda her iki politika birbiriyle çelişiyordu. McKale'e göre "Almanlar Eritre ve Libya ile ilgili olarak, İtalyanları savaş zamanı ittifakı için İngiltere ve Fransa'dan aldıkları gizli teklifleri kabul etmeye teşvik edebilecek karışık ve beceriksiz bir politika izlemişti"¹⁷⁶. Nitekim hem Türk-Alman ittifakı hem de Müttefikler için önemli olan; İtalya'nın tarafsızlığı 1915 Mayıs'ında İtilaf güçlerine katılmasıyla bir son bulacaktı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanların tarafında katılması Almanların Müslüman ülkelerdeki savaş hedefleri için de hatırı sayılır bir zemin oluşturmuştu. Habeşistan'daki İngiliz Sefareti'nden savaşın başladığı ilk aylarda İngiliz makamlarına gönderilen bir raporda buradaki çok da güvenilir olmayan bir ajanın "Harar'dan Almanya'nın İslam'ı kabul ettiğine inanıldığını söylediği yazıyordu. Öyle ki; Almanlar Belçika ve Fransa'daki kiliseleri yakar ve Sultan onlar için savaşmayı kabul eder" ifadelerine yer veriliyordu¹⁷⁷. Buna karşın 1916 tarihli The Times haberinde "Anti-

¹⁷⁵ McKale, *War By Revolution...*, s.65; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.142 dipnot. 136; Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Cultural Research in Northeast Africa...*, s. 173.

¹⁷⁶ McKale, a.g.e., s. 105.

¹⁷⁷ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (50) s. 104

Moslem Germany” başlığıyla Almanya’nın Afrika’da İslam’ın yayılmasını önlemeye yönelik faaliyetler içerisinde olduğu iddia ediliyordu. Savaş Ofisi’nden yapılan duyuruda “İngiliz yetkililer Alman Hükümeti’nin Müslümanların dinini Afrika kolonileri boyunca bastırmak için yaygın çabalara dair kesin kanıtlar aldı” yazılmaktadır ve General Smuts’ın Moshi’de ele geçirildiğini bildirdiği Alman genelgesinin bir kopyası okuyucuya aktarılır “Savaşın başlamasından birkaç ay önce yazıldığı anlaşılan genelge Alman Doğu Afrika Valisi Dr. Schnee tarafından imzalanmıştı ve Alman bölge komiserliğine gönderildiği” iddia ediliyordu¹⁷⁸. Bu genelge İngiliz propaganda amaçları dahilinde de kullanıldı ve genelgenin eklendiği beyannameler Mısır ve Sudan gibi İngiliz karşıtı hareketlerin yayılabileceği alanlarda Türk Alman İslam propagandasını etkisizleştirmek için dağıtıldı. Bu doğrultuda “Habeşistan’daki İngiliz elçisi de Mısır’dan 100 adedinin gönderilmesini istemiştir”¹⁷⁹. Almanların Müslümanları Müttefikler aleyhinde bir cihada çağırdıkları hatırlatılarak “Doğu Afrika’daki Alman yetkililer tarafından Nysaland’daki Müslüman şeflere isyan çağrısında bulunan belgelerin de ele geçirildiği” belirtiliyordu¹⁸⁰. Almanya’nın Habeşistan’daki konumu ile ilgili Mazhar Bey’in merkeze gönderdiği raporlarda da Almanya’nın politikalarına dair izler bulunmaktaydı. Alman Hükümeti Habeş Hükümetine, bağımsızlığa dair bazı teminatlar vermekteydi. Bu hususta Osmanlı Devleti’nin dahil olmasının fayda getireceği ve iyi tesir edeceği düşünülmekteydi. Merkezden şebenderliğe Almanya’nın siyasetinin tam olarak neden ibaret olduğunun bilinmesinin uygun olacağı ve bu yolda Osmanlı temsilcisine gerekli emirlerin verilmesi kararlaştırılmıştır. Almanya sefirinden gelen hususi haberle Almanya’nın Habeşistan’ın Müttefiklere karşı yürümesini arzu ettiği ve verilen sözler ve gereken teminatı içeren tebligatı hükümet namına prene takdim etmeye Alman sefirin memur edildiği anlaşıyordu. Bu iş için Alman sefiri, tercümanını Vollo’da bulunan Prens nezdine gönderdi. Mazhar Bey için mevcut harp, bu meselenin önemini ortaya koymakla birlikte uzun zamandan beri üzerine fazlaca düşünmesini gerektiren önemi de birkaç kat artırmaktaydı. Son zamanda müstemlekât askerlerinin mevcut harpte gösterdikleri hizmetin Habeşistan’ı başka bir mevkie taşıdığı düşünülmekteydi. Habeşistan’ın askerî ve siyasi gücünün önemi şu sözlerle ifade edildi; “Hindistan kapusunda Arabistan

¹⁷⁸“Anti-Moslem Germany”, *The Times*, 8 Nisan 1916, s. 8; Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s. 308.

¹⁷⁹ Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s. 309.

¹⁸⁰“Anti-Moslem Germany”, *The Times*, 8 Nisan 1916, s. 8.

karşısında ve Nil menbâsında bugünkü ve yarınki silahla ateş gücü ile birleşmiş bir milyon muhayyeî cesur mütehammil bir ordu bu havalide muvazene-i siyasîyenin pek müessir bir rükn'ü olabiliyor". Burada Osmanlı Devleti için esas önem Yemen'in durumuna etki edebilecek bir tesire sahip olup olmadığı sorusunun cevabıydı. Yemen ve Habeşistan hâlâ Bab'ül Mendep'in büsbütün hâkim noktası olarak görülmekteydi. "İki hâkim rakip veya iki hâkim müttelik Osmanlı Devleti'nin takip edeceği siyasete bağlıydı". Mazhar Bey Almanya sefirinin öteden beri hükümetin Cibuti'ye yönelmesi taraftarı olmakla beraber Habeşistan'da işleyen bir siyaset takibinden o kadar ümitli olmadığını düşünüyordu. Fakat kendisinin "küçük nispetteki teşebbüsünün heyecan başlatmasının prensin fikrini değiştirdiğini" yazıyordu. Prens kendi hükümetine müracaat ile Osmanlı temsilcisiyle aynı fikirde olabileceği görüşlerini bildiriyordu. Bu durum ortak bir siyasetin takibinin başlangıcı addedilmekteydi. Yine de sonunda elde edilebilecek neticenin tahmin edilmesi oldukça zordu. Halen somut bir karşılık bulunamamasının nedenlerinden birinin daha evvelki tarihlerde edinilen bilgilerde prensin babasının sağlığına kavuştuğu haberi alınmasına rağmen burada vefat edip etmediğinin hâlâ oldukça gizli tutulduğundan dolayı olduğuna dikkat çekiliyordu. Bu durumda sağlıklı bir haberleşmenin yapılamadığı izlenimi de ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda yaşanan dâhilî buhranın mahiyeti ve ne zaman dağılacağı bilinmiyordu. "Prens en ziyade Osmanlı Devleti'ne Mazhar Bey nezdinde açıklama yapma eğilimi ve buna mukabil Osmanlı'nın eylemsizliği ve Almanya'nın yalnız harekâtı kendisine bırakması tereddüte sebep oluyordu. Mazhar Bey Almanya sefirinin Habeş hükümdarına bildirmeye yetkili olduğu teminata dahi vâkıf olmadığını zikrediyordu. Avrupalı devletler ise Habeşistan'ı ellerinden kaçırmamak için hiçbir fedakarlıktan çekinmiyorlardı"¹⁸¹. Afrika kıyılarının ele geçirilmesi durumunda Türk Alman ittifakının ne dereceye kadar ortak bir icra teşebbüsünde bulunabilecekleri de muammaydı. Zira Osmanlı Devleti için Doğu Afrika kıyıları geçmişten gelen haklarla Türk hakimiyetinde olması gerektiğinin düşünüldüğü izlenimini yaratırken Almanya "Aden himayesinde Türklerle bağlantı kuracak olan İngiliz Doğu Afrika ve Somali kıyılarını Almanların devralmasına yönelik bir planı uygulamaya çalışıyor" olabilirdi¹⁸². Bu gibi sebeplere dayanan teşebbüslerin vereceği neticeler hakkında Mazhar Bey henüz kesin bir kaniye sahip değildi. Ahvalin bu baskı ve

¹⁸¹ BOA., HR.SYS. 2335/51 03 Ocak 1916 (21 Kanunuevvel 1331).

¹⁸² Ray Beachey, *The Warrior Mullah The Horn Aflame 1892-1920*, London, Bellew Publishing, 1990, s. 114.

daralma hali Osmanlı Hükümeti'nin talimatını yerine getirmesine de engel olmaktadır. Gerçekten de Osmanlı konsolosunun içinden çıkamadığı vaziyet; kesin bir şekilde oturtamadığı girişimlerini de beraberinde getiriyor ve bu durum belgede yer alan ifadelerinden açık bir şekilde anlaşılıyordu. Üstelik merkezin bu konuda ne düşündüğünü Almanya ile ortak bir program çizilip çizilmediğini de bilmiyordu. Mazhar Bey prensin Türk-Alman ittifakına yaklaşması ve Almanya sefirini bu teşebbüse ortak etmeyi yeterli bulduğunu ve başka bir emir alıncaya kadar bu doğrultuda hareket etmeye devam edeceğini bildiriyordu. Alman sefirine her görüşmesinde Cibuti ve Zeyla üzerindeki Osmanlı harici hukukunu hatırlatmaktaydı. Her halde buradaki hassas durumu şu sözleri anlatır; “Siyasette her ihtimal en bâid (uzak) istikbal dahil hesap etmek gerekir”. Eğer müzakere tanzim edilme durumu ortaya çıkarsa Osmanlı'nın Eritre ve Begamder için Almanları ikna etmesi lazımdı. Habeşistan Cibuti'nin doğal bir koruyucusuydu. Diğer bölgelerin Arabistan ve Mısır'ı o kadar tehdit etmediği düşünülüyordu. Habeşistan'ın harp boyunca ve harpten sonra sulh müzakerelerinde durumunun ne olacağı konusunda bütün ihtimallerin düşünülmesi ve herhangi bir hazırlıksız vaziyette gafil kalınmaması gerektiği vurgulanıyordu. Almanya ile yaşanabilecek bir gerginlik de en kötü hata olacağından Osmanlı Konsolosu müttefikleriyle böyle bir soğukluğun yaşanmasından endişeliydi¹⁸³.

Almanya hükümetinin Habeşistan hükümetine verdiği teminatlar Mazhar Bey ve Osmanlı makamları için oldukça önemliydi. Almanya'nın verdiği beyannameye nazaran Osmanlı sefirinin de aynı suretle bir beyanname takdim etmesi yararlı olacaktı. İngilizler “Sultan ve Alman İmparatoru'nun Lij İyasu'ya Sudan'ı istila etmesi için 50.000 adam göndermesini tavsiye ettiklerini ve Cibuti'yi söz verdiklerini düşünüyorlardı”¹⁸⁴. Osmanlı Devleti'nin Cibuti ile ilgili tereddütlü yaklaşım gösterdiği anlaşılıyordu. Almanların niyeti Habeşlileri kendi dostları ve müttefikleri veya yardımlarını almayı planladıkları ve birkaç ay önce gönderilen hususi bir memurdan Habeşlilerin bu konuda iyi niyetlerinin alındığı öğreniliyordu. Habeşlilerin bir kuşatma durumunda yönlerinin Sudan'a doğru olması Osmanlı Devleti için önemliydi fakat Mazhar Bey'in öğrendiğine göre kuşatma zamanı gelirse Somali sahilinden ve İtalya ve Fransa müstemlekelerinden

¹⁸³ BOA., HR.SYS. 2335/51 03 Ocak 1916(21 Kanunuevvel 1331).

¹⁸⁴ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (s.50) s. 104.

olabileceği beyan edilmişti. Bunlar belirsiz ve hayal halinde olup vuruşmanın gayreti Merkezi güçlerin bu cihetten taciz edilmesi ve yerlerinden edilme gayesine yönelikti. Harar'da milyonlarla Müslüman bulunmasından dolayı Osmanlı Başkonsolosu'nun oralarda mühim tesirlerinin gerçekleşebileceğinin ve Alman memurlarının da onunla ortak çalışırlarsa daha ziyade başarılı olacaklarının altı çizilmekteydi¹⁸⁵.

Mazhar Bey'in faaliyetlerinin arka planında başka bazı isimlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı konsolosluğuna imam olarak tayin edilen Hacı Tevfik Efendi bunlardan birisidir. İyasu'nun Müttefiklere karşı kullanılması fırsatı üzerine çalışmış ve esasında “ullum-u diniyyede” olduğu belirtilmesine karşın konsolosluktaki hususi vazifelerine bir zemin oluşturmak için imam olarak görevlendirilmiştir. Tevfik efendinin Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde etkinlik gösterdiği de iddia edilmektedir. “*Dönemin ileri gelenleriyle ve devlet erkânıyla iyi ilişkiler kurmuştur*”¹⁸⁶. Hacı Tevfik Efendi Harbiye Nezareti tarafından göreve getirilir ve ziyaretçe pek ziyade güvenilir bir kişi ve epey zamandır o havalide çalışmakta ve urban tarafından tanınmış olması sebebiyle kendisinden son derece istifade olunması kuvvetle ümit edilmektedir. Ayrıca Cibuti'de tacir olan Şeyh Hamuda ile bağlantılı olarak kendisine 100 lira gönderilmiştir. Tevfik Efendi aslen Yemenli olan Şeyh Hamuda'yı da yakından tanımaktadır. Şeyh Hamuda Habeşistan ile Yemen arasında sürekli iletişimi olan bir isimdir ve onun vasıtasıyla Yemenle muhaberenin temin edildiği anlaşılmaktadır. Gerek para gerek haberleşmede bu yol ile yani Şeyh Hamuda aracılığıyla iletişim sağlanmasının gayet güvenli olduğu vurgulanmaktadır¹⁸⁷. Fakat 10 Aralık 1915'te Habeşistan şebenderliği ile haberleşmeyi sağlaması için tavsiye dilen Şeyh Hamuda ve benzeri kişilerin güvenilir olmadıkları Yemen Valisi Mahmud Nedim tarafından bildiriliyordu. Cibuti'de bulunan Hamuda'nın Hudeydeli olduğu ve Masavva'da nakliye işleriyle uğraştığı aynı zamanda Masavva'da Zehar (?) Bey ile ve diğer bir ortağı Salim Matum(?) ile beraber Müttefik devletlerine casusluk yaptığı ihbar edilen tahkikattan anlaşılmaktaydı. Bu gibi kişilerin haberleşmeyi sağlamasının faydadan ziyade ahval ve vaziyeti düşmana açık edeceği cihetle Habeşistan şebenderi ile Huceyre kaymakamlığı vasıtasıyla haberleşmenin birçok mâni ve

¹⁸⁵ BOA., HR.SYS. 2335/54 08 Ocak 1916 (R- 26 Kanunuevvel 1331).

¹⁸⁶ Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Doğu Afrika'daki Faaliyetleri...*, s.88.; Kadir Dikbaş, *Necaşi'nin ülkesinde Son Osmanlı Konsolosu*, 24.05.2017(Güncelleme tarihi 21.01.2019), <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/necasinin-ulkesinde-son-osmanli-konsolosu-h14794.html>.

¹⁸⁷ BOA., DH.EUM.4.ŞB. 6/30 22 Temmuz 1915 (R- 9 Temmuz 1331).

müşkülata rağmen devam ettirilmesi isteniyordu¹⁸⁸. İngilizler takip ettikleri Alman casuslardan olan Robert Mors'u yakaladıklarında; Mors ifadesinde Hamuda isimli bir kişiden bahsetmekteydi. “Hidiv’in casusu olduğu düşünülen Hamuda’nın tutuklanmasının beklenmesinin doğru olacağı” ifade ediliyordu. Hamuda isimli bu kişinin Cibuti’de tüccarlık yapan Şeyh Hamuda olması muhtemeldir. Mors “tutuklandığında yanında patlayıcı taşıyordu ve bunun nedenini soran İngiliz subayına Hamuda Efendi için olduğunu ancak ne yapacağını bilmediğini söylüyordu ve patlayıcıları bomba olarak kullanacağını düşünüyordu¹⁸⁹. İngilizlerin Hamuda’nın casus olduklarını öğrendikleri tarih 15 Ekim 1914 tarihli Edward Grey’den Cheetham’a gönderilen Dış İşleri’ne ait bir belgeden anlaşılıyordu¹⁹⁰. Bu durumda bir sene önce İngilizlerin casus olarak gördüğü Hamuda bir sene sonra Osmanlılar tarafından casus olarak nitelendirilmekteydi.

1916 yılına gelindiğinde Habeşistan üzerinde istihbarat ve nüfuz etme mücadeleleri hala devam ediyordu. Hariciye Nezareti’ne ait bir belge Habeşistan’daki Osmanlı siyasetinin amacına ulaşması için en uygun döneme geldiğinin düşünüldüğünü gösteren ifadeler içeriyordu. “Büyük bir askeri sevkıyla Çanakkale’ye dayanmış olan İtilaf devletleri tamamen kovulmuş ve uzaklaştırılmıştı hatta bir gemi de denize dökülmüştü. Donanmaları pek çok hasara uğramış olduğu gibi Kafkasya ve Irak cihetlerinde dahi Osmanlı askerlerinin başarıları birbiri ardına geliyordu. Basra’da Kut-el Amare’de etrafı kuşatılan İngiliz ordusu silahlarını bırakarak teslim olmuş ganimetlerin tamamı beş general ve on üç bin esir alınmıştı. Almanya da her tarafta galibiyet kazanıyor Belçika, Sırbistan ve Karadağ, Fransa ve Rusya; Almanya, Avusturya ve Bulgar orduları tarafından istila ediliyordu. Sırbistan’a ilerleyen Fransız ve İngiliz kuvvetleri mağlup edilmiş ve Karadağ teslim ve sulh talep etmişti. Senusiler İngilizler aleyhine derhal bir harekete girişmişti, Mısır hududunda Sollum ve Matruh civarında muvaffakiyet kazanmış olduklarından Habeşistan’ın düşmanları aleyhine hareket etmesi için en uygun zamandı. İtalyanlar Habeş’in evvelce istiklaline kast etmiş oldukları gibi Fransızlar da denizle olan ithalatı kesmişlerdi. İngilizlerin Nil vadisinden Habeş’e takriple memleketi istila fikrini güttükleri düşünülüyordu”¹⁹¹. Ancak Habeşistan üzerinde İtalyanların işgal emelleri İngiliz ve Fransızlar tarafından kolay kabul edilebilir bir teşebbüs olmamakla beraber

¹⁸⁸ BOA., DH.EUM.4.ŞB. 4/2 10 Aralık 1915 (R- 27 Teşrinisani 1331).

¹⁸⁹ Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s.112-115.

¹⁹⁰ a.g.e., s.112, dip not.480.

¹⁹¹ BOA., HR.SYS. 2335/68 04 Haziran 1916 (R- 22 Mayıs 1332).

özellikle İngiltere için Habeşistan; bağımsız bir ülke olarak müttefikleri ile olası bir sömürge çatışmasının önünde duran tek set konumunda addedilebilirdi. İtalyanların Habeşistan'ı işgal etmesi Kızıldeniz'deki İngiliz ve Fransız Somali topraklarının içeri ile Mısır, Sudan ve batı Afrika ile arasında İtalyan idaresinin bulunması demekti ki bu durum bağımsız fakat hatırı sayılır imtiyazlar elde edilerek ticari faaliyetlerde ve iletişimde güvenli geçiş noktası sağlayan bir Habeşistan kadar yarar sağlayabilecek bir durum değildi. Fransızlar Cibuti'ye müntehi olan şimendifer vasıtasıyla memleketin İslam ile yegâne kavuşma yolunu elde tutuyorlardı. Bununla beraber İtilaf devletlerinin Habeşistan'ı harbe sürüklemek için teşebbüsatta buldukları ve bir heyetin Addis Ababa'ya gönderildiği ve Habeş ordusunun Mısır'da istihdamı düşünüldüğünün altı çiziliyordu. İttifak kuvvetleri ise Habeşistan'ın istiklalini muhafaza etmek emelindeydi. Bu sebeple Habeşistan'ın İttifak kuvvetleri aleyhine dönmesi uzak görülüyordu. Fakat istihbarat bilgilerinin doğruluk derecesi fazla bulunduğu takdirde Habeşlilerin İtilafların ayartmalarına kapılarak böyle bir maceraya atılmalarının önüne geçilebilmesi Almanya sefiriyle Osmanlı sefirinin müzakereden sonra her suretle gayret sarf etmesi salık veriliyordu. Mazhar Bey'e "bilakis Habeşistan emir ve temenni ettiğimiz gibi müşterek düşmanlarımız aleyhine yürümeye karar verirse şifahen (sözlü olarak) Fransız, İngiliz ve İtalyanlardan zapt edeceği yerleri Habeşlilerin barışta muhafaza etmesine yardım edeceğimizi bildirmeye mezunsunuz" denilmekteydi. Geçmişte Osmanlı hükümetine ait iken İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgal edildiği düşünülen torakların hangisinden bunları çıkarırlarsa sulh esnasında kendilerinin gelecekte oraya gelmeleri imkanının temini hususunda yeni bir surette yardım edileceğinin ve bu suretle elde edilecek yerlerde Habeş hükümetine zamanın çıkarlarının uygun olduğu kadarıyla fedakârlık gösterileceğinin de hatırlatılmasıyla yetinilmesi uygun görülmüştü. Alman sefaretini ile birlikte Habeş ileri gelen idarecilerin bu maksada teşriki için çalışılması takdir ediliyordu¹⁹².

Iyasu'yu savaşta merkezi tarafa çekebilmek için hem Alman sefiri hem de Osmanlı sefiri gerekli talimatları hükümetlerinden almışlardı. Prens Iyasu için en önemli nokta burada görülecek lüzuma göre şahsının ve saltanatının teyidi ve memleketinin mülki ve istiklali tamamiyeti ile ilgili Türk Alman hükümetleri namına güvence veren

¹⁹² BOA., HR.SYS. 2335/68 04 Haziran 1916 (R- 22 Mayıs 1332).

açık bir teminat maddesinin eklenmesi idi. Fakat merkezden Mazhar Bey'e gönderilen talimatlarda bu suret tasdik edilmemişti. Prensi ikna ve hazırlıklara sevk edebilmek düşmanların baskılarına karşı mukavemet etmesini sağlayabilecek iki mühim nokta olduğu düşünülüyordu. Özellikle prensin İslamiyet'e teması biraz havailiği ve tecrübesizliği sebebiyle ciddi muhalefetler ve Osmanlı Devleti'ne gösterdiği meyilden dolayı prens ağır tehditler ve siyasiler karşısındaydı. Mazhar Bey'e göre Avrupalı devletlerin gelecekte İyasu'yu hükümdar olarak tanımaktan geri durması bile mümkündü. Osmanlı konsolosu bu vaziyetin kendileri için son derece lehte olduğunu prensin mevkiini sağlamlaştırmaya yardım edebilecek ve arka çıkabileceklerini telkin edebilirlerse nüfuzları altına alabilecekleri ve bu havalinin kötü gidişatını da ele alabileceklerine inanıyordu. Almanya sefiri ise bu konuda tereddüt gösteriyordu. Alman devletini prensin şahsı hakkındaki Osmanlı siyasetine ikna etmek siyasi bir zorunluluktur. Habeşistan meselesi yalnız savaş durumunda değil gelecekte de Osmanlı Devleti'nin lehine halledilmesi gereken bir mesele olarak görülmekteydi. Habeşistan siyaseti tarihin yeni açılacak devrinde daimî bir surette kazanmak için cefakâr veya zaruri bu havalıyı işgal veyahut burada rakipsiz ve devamlı bir nüfuz husule getirmekten başka çare Osmanlı Hükümeti için söz konusu değildi. Bu nüfuzu en güçlü surette Osmanlı'ya temin edebilecek amel ise prensin şahsı ve İslam'a olan temayülüydü. Eğer bu fırsat kaçırılırsa ve bölge Avrupalılara bırakılırsa istikbal mücadelesinde Almanya'da Osmanlı Devleti ile aynı zarar ve hasara maruz kalacaktı. Berlin'in Habeşistan siyasetinde bu hasara sebep olabilecek bir gaflet göstermemesi umuluyordu¹⁹³.

Almanya'nın Addis Ababa'daki sefiri Mösyö von Syburg'a Habeş Hükümeti'ne tebliğ edilmek üzere bir talimat gönderilmişti. Talimatta:

“Fransa, İngiltere ve Rusya ve İtalya devletleri bütün donanmalarını ve milyonlarla askeriyle Almanya Devleti ve müttefikleri üzerine hücum etmişler fakat Almanya ve müttefikleri de onlardan daha kuvvetli ordular ve donanmalar ile harp ederek ve düşmanlarını mağlup eyleyerek bütün Belçika Krallığı ve Fransa'nın en zengin parçasını, Rusya'da Cesim vilayeti ve Sırbistan Krallığı'nı fethettiler. Tahte'l-bahir gemilerle düşmanın ticaretini ve kuvaî bahriyesini perişan ettiler ve sefaini havaiye ile İngiltere'yi tehdit altında bulunduruyorlar. Şimali denizinde ve bahri sefirde tahte'l bahir

¹⁹³ BOA., HR.SYS. 2335/68 04 Haziran 1916 (R- 22 Mayıs 1332).

sefâinle düşmanı âdem muvaffakiyete duçar eyliyorlar. Almanya’da birçok milyondan ziyade Avusturya ve Türkiye’de yüzbinlerce düşman esiri toplanmıştır. Şimdi düşman devletlerinin bilcümle kuvvetleri Almanya ve müttefikleri karşısında hali acizde kalmış ve Habeş Devleti işbu devletler ile hesap görmesi zamanı gelmiştir. Fransa, İngiltere, İtalya daima Habeş Devleti’nin kudret ve şevketini kesr etmekle çalışmışlar ve cebren ve zor ile Habeş’in hukuk mukaddesini paymal etmişlerdir. İtalyanlar Habeş’in deniz ile ittisâlini kat ettiler. İngilizler Nil Vadisi’nden Habeş’e takarrubla mücavir vilayeti Habeşiyeye’yi istilaya çalışıyor. Cibuti’de Fransızlar Habeşistan’ın denize açılmasını sağlayan yegâne kapıyı ellerinde tutuyorlar. Düşmanlar Almanya’ya galip gelebilseler derhal Habeşistan’ın istiklaline hatm ve arazisini aralarında taksim edeceklerdir. Habeşistan’ın galibiyete alışık olan ordusu deniz yolunu kolaylıkla açacaktır. Almanya daima Habeş ile dostane münasebette bulunmuş ve Habeş’in kadim dostudur. Habeş yürümeye karar verirse Fransız ve İngiliz ve İtalyanlardan zapt edeceği yerleri Habeş musâlâhada muhafaza etmesine Almanya temini müzâheret eder¹⁹⁴. Habeşistan’a hususi vazife ile giden Mösyö Hall’a da bu yolda teminat verilmişti. Osmanlı Devleti ve Almanya’nın Habeş Hükümeti nezdinde giriştikleri teşebbüslerde ayrı ayrı talimat ve güvencelerle fakat birbirine benzer vaatlerde buldukları anlaşılmaktadır¹⁹⁵.

Bu dönemde Üçlü Antlaşma sayesinde Müttefiklerin durumu şöyleydi; “Paris Cibuti’deki varlığıyla bunu Addis Ababa’ya ulaştıran demir yolu inşası imtiyazını da elde ederek ekonomik bir kazanıma sahip olmuştu, İngiltere Nil Havzasındaki başlıca çıkarlarının onayını kazandı, İtalya Eritre ve İtalyan Somaliland üzerinden birbirine bağlayabileceği belirsiz de olsa bir onay almıştı”¹⁹⁶. Ancak savaş koşullarında ve de savaş sonrası konferanslarında Müttefiklerin çok da bağlayıcılığı ve netliği olmayan bu sınırlarda birbirlerine yönelik ortak bir anlayışı daha ne kadar sürdürebileceği merak konusuydu¹⁹⁷.

Yemen vilayetinden alınan 8 Aralık 1915 tarihli telgraf namede Masavva ve Cibuti’ye yürümek üzere Habeş Hükümeti’nin askerini hududa sevk ettiği ve Cibuti’deki Fransızların da civardan iki bin kadar asker topladıkları gibi Habeşistan narhından son derece endişeli ve zor durumda oldukları belirtilmekteydi bu durumda gıda maddelerinin

¹⁹⁴ BOA., aynı belge.

¹⁹⁵ BOA., DH.EUM.4.ŞB. 4/38 15 Şubat 1916 (R- 2 Şubat 1331).

¹⁹⁶ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 108.

¹⁹⁷ *The Times*, “A New Pan-German Campaign” From Our Correspondent, 21 Nisan 1914, s. 7.

temini noktasında Habeşistan'a bağımlı oldukları da anlaşılabilir. Aynı zamanda Hindistan'da ihtilalin genişlemekte olduğu sureti mahsusada Cibuti'ye gönderilen güvenilir bir adamın getirdiği malumata dayanarak Vali Mahmud Nedim tarafından Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyetine bildiriliyordu¹⁹⁸. 1916 Haziran'ında prens Lij Iyasu'nun ise sekiz aydır Vollo'da olduğu bildirilmekteydi. Osmanlı Devleti lehine olan temayülünün devam ettiği fakat Mısır hamlesinin gecikmesinin açıktan açığa bir harekete girişmesine mâni olduğu görülüyordu. Bu arada İtilaf devletleri de Iyasu'yu ittifak içerisine almak için Bab'ül Mendep sahilinde bazı arazi vesaire teklif ve teşebbüslerini yenilemişlerdi. Habeş reis-i vükelâsının hilelerine rağmen bu teşebbüsleri akim bırakılmıştı. Fakat prensin payitahta dönüşünü sürekli geciktirmesinin Avrupalı devletlerin baskıcı tekliflerinden uzak kalması için çok geç olduğu da zikrediliyordu. Osmanlı konsolosu bu durumda gereken telkinlere devam etmekteydi. Kin ve düşmanlık bazı mevkilerde aleni bir isyan derecesine varmıştı ve bir iki defa İngilizlerin merkez harekâtı basılmıştı¹⁹⁹.

Almanların Iyasu ile olan ilişkisine dair 1 Kasım 1916 tarihli Arab Bulletin raporlarına yansımaktaydı. Harar'daki İngiliz Konsolosuna ulaşan bir raporda "Lij Iyasu ile sürekli iletişimde olan bir Alman lider ve iki Avusturyalı yüzbaşı hem topçu/nişancı hem de bir Alman silah üreticisinin" olduğu aktarılıyordu. Güvenilirliği konusunda bir şüphe duyulsa da "Lij Iyasu ve Almanlar arasındaki anlaşmaların ve ilişkilerin doğrudan ilk kanıtı gibi görülüyordu"²⁰⁰. Buna karşın İngiliz Sefareti ve Hindistan Ofisi arasındaki yazışmalarda bu ilişkiler üzerine "paranın etkisi de düşünülmüş ancak soruşturmalardan sonra Almanların bu ülkede herhangi bir hazır paraya sahip olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştı"²⁰¹.

¹⁹⁸ BOA., *DH.EUM.4.ŞB. 4/38* 15 Şubat 1916 (R- 2 Şubat 1331).

¹⁹⁹ BOA., *HR.SYS. 2335/70* 18 Haziran 1916 (R- 5 Haziran 1332); *HR.SYS. 2335/82* 11 Aralık 1916 (R- 28 Teşrinisani 1332)

²⁰⁰ *Arab Bulletin*, No. 28 Vol. I Cairo 1 Kasım 1916, s. 397.

²⁰¹ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (s.51) s.106.

2.4. LİJ İYASU'NUN SOMALİ MOLLASI SEYYİD MUHAMMED ABDULLAH'A SİLAH VE CEPHANE DESTEĞİ

Somali Mollası Seyyid Muhammed Abdullah Hasan'ın sömürgeciliğe karşı direnişi 1889'da başlamıştı²⁰². “Hasan 7 Nisan 1864'de İngiliz Somaliland Protektorası'nın doğu kesiminin Dulbahante ülkesinde Wudwud ve Bohetle arasında bir mahalde doğdu. Büyük babası Ogaden kabilesinin şeyhi Hasan Nur 1826'da buraya yerleşmişti, yedi yaşında iken Muhammed Kur'an öğrendi”²⁰³.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Somali üç Avrupalı devletin sömürge müstemlekelerine ayrılmış vaziyetteydi. Bu devletlerin haricinde Etiyopya da bazı anlaşmalar neticesinde “topraklarını Somali'ye doğru genişletmişti”²⁰⁴. “1914'de 40 kişilik bir derviş grubu Berbere'ya cesur bir baskın yapmış ve şehri kaosa sürüklemişti”²⁰⁵. Tarihler 1915'i gösterdiğinde bu kez İngilizlerin Somalili direnişçilere karşı “en az altı hafta sürecek ve muhtemelen Berbera üzerinden gerçekleşecek olan bir plan üzerine çalıştıkları ve gizlilikle yürütmek gayesi güttükleri” aktarılıyordu²⁰⁶. Bölgesel çatışmaların yanı sıra I. Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika'daki en görünür etkilerinden biri diplomatik mücadelenin hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde kendini göstermesiydi. Bu mücadelede Molla da Etiyopya'nın genç hükümdarı Lij Iyasu ile ve Osmanlı Başkonsolosu ile bir ittifak tesis etme fırsatını kaçırmamış görünüyordu²⁰⁷. Bu girişim Somali Habeş mücadelesi için keskin bir değişim olarak yorumlandı çünkü savaştan önce Molla'nın Habeşistan içine doğru bir sefer düzenlemek için silah ve adam topladığına dair söylentiler dolaşıyordu²⁰⁸. Etiyopya Somali mücadelesi uzun bir tarihi geçmişe sahipti. “Etiyopyalılar eski ve görkemli bir monarşiden övünürken ve dünyanın en eski Hıristiyan geleneklerinden birine mensup iken Somaliler Müslüman dinine mensuptu ve yerleştikleri bölgelerde baştan yoksun olarak parça parça mücadele etmek zorundalardı”²⁰⁹. Hıristiyan Etiyopya Seyyid Abdullah Hasan için Müslümanlığa ve Somalili kabilelere karşı en az Avrupalılar kadar tehditkâr görünüyordu ve bu yalnızca

²⁰² Kavas, “Somali”, C. 37, 2009, İstanbul, *DİA.*, s.

²⁰³ M. Lewis, *A Modern History of Somalia...*, s.65

²⁰⁴ Samatar, *Oral Poetry...*, s.91

²⁰⁵ Samatar, a.g.e., s.133. Ray Beachey, *The Warrior Mullah...* s.105.

²⁰⁶ Mohamed Osman Omar, *Somalia Past and Present*, Somali Publications, Mogadishu, 2006, s.120-121.

²⁰⁷ Samatar, a.g.e., aynı yer.

²⁰⁸ Lewis, a.g.e., s.66

²⁰⁹ P. K. Kakwenzaire, “Sayyid Muhammad Hassan, Lij Yasu and The World War I Politics: 1914-1916”, *Transafrican Journal of History*, Vol.14, 1985, s.36

dini değil sosyal ve ekonomik temelliydi²¹⁰. Etiyopyalılar da Avrupalı devletlerin taksim politikalarına zaman zaman dahil oluyor Somali bölgelerini kendi hakimiyet dairesinde tutmak için anlaşma ve satın alma yoluyla bu bölgeleri elde ediyordu. Buna karşın “Etiyopyalılar 1896 ve 1935’te İtalyanların işgal girişimine maruz kaldıklarında Somalililer de intikamlarını almak için geri durmamışlardı”²¹¹. Pan Afrikanist ideoloji ile bölge halklarının bir arada sömürgeciliğe direnme ihtimali oldukça uzak görünüyordu. I. Dünya Savaşı böyle bir öfke, nefret ve düşmanlık atmosferinde Avrupa’dan Afrika kıtasına ihraç edilmiş zaten kıtanın büyük çoğunluğu Avrupalı devletlerin sömürü politikasında parçalanmışken şimdi de kıta yerlileri Avrupalıların savaşında cephelere nakledilme emellerinin bir parçası olmuştu. “1914 ve 1916 yılları arasında benzeri görülmemiş bir tarihsel olay gerçekleşti; kaydedilen tarihte ilk kez bir Etiyopya İmparatoru, Etiyopya antik geleneğinin koruyucusu ve Somalili bir milliyetçi bir tür siyasî bağdaştırmaya ulaşmayı amaçlayan karşılıklı hamleler yaptı”²¹². Bu tür bir iyi niyet göstergesine Seyyid Muhammed Abdullah Hasan tarafından II. Menelik döneminde de karşılaşılmaktaydı.

Seyyid hareketinin varlığı İngiltere için ciddi bir endişe nedeniydi. Savaştan önce 6 yıl boyunca ve savaş sonuna kadar İngilizler bu hareketi etkisizleştirmek için 4 başarısız sefer düzenlemişlerdi. “1910-1916 yılları arasında Seyyid protektoranın doğu kısmında de facto bir otorite haline geldi”²¹³. I. Dünya Savaşı’nda Lij Iyasu ve Molla’nın iş birliği muhtemelen tüm taraflar için müthiş bir şaşkınlık yaratmıştı. Geçmişteki düşmanlığa rağmen böylesine radikal bir değişim Pan Afrika ideolojisi için de bir yükseliş yaratabilir miydi?

Lij Iyasu’nun radikal bir değişiklik olarak görünen siyasi manevralarından evvel savaşın henüz başladığı 1914 senesinde İngilizler için Habeşistan’ın konumu Molla’nın gücünü yıpratıcı doğal bir müttefik olarak oldukça ehemmiyetli olmalıydı. İtalyanlar Massava’da daima asker bulundurmaktaydı ve İngiltere de Somali Habeş sınırında var olan gerginliğin taraflarından bazılarıyla etkileşim halindeydi. Bu sınırdaki bulunan Ogaden kıtası üzerindeki asi rüesadan Ogaz Haşi bir iki sene evvel İngilizlerle görüşmek

²¹⁰ *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*, Editör: A. Adu Boahen, Heinemann-California-Unesco, 1985, s. 84.

²¹¹ Kakwenzaire, a.g.e., aynı yer.

²¹² Kakwenzaire, a.g.e., s.36

²¹³ Kakwenzaire, a.g.e., s. 37.

için Berbera'ya kadar gitmiş ve birçok hediye ile geri dönmüştü. Bundan sonra Molla Hasan üzerine bir saldırı gerçekleştirmiş ve Somalili direnişçi dervişin harekât yönünü kendi üzerlerine çekmişlerdi. Abdullah Hasan'da bunlardan intikam almak için üzerlerine silahlı adamlarını sevk etmiş ve Harar'a iki günlük mesafeye kadar onları sürmüştü. Şüphe yok ki bu eylem Habeş ve Somali kabileleri arasındaki gerginliğin tırmanmasıyla yakındaki İngiliz askerlerini hedef olmaktan bir süre için korumuştur²¹⁴. Zira "1910 ve 1916 yılları arasında İngiliz yönetimi Berbera'da ve Protektoranın batı kesiminde kıpırdayamaz hale gelmişti"²¹⁵ "İngilizlerin Somali Protektorası Aden garnizonuna et ve diğer emtia tedariki için kolaylık sağlıyordu, İngiliz Hindistan'ının savunulması için de önemliydi"²¹⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Yarımadası'ndaki hakimiyetini tehdit eden unsurların beslendiği alan Kızıldeniz kıyılarıydı. Buradan gelebilecek her türlü zararlı faaliyetin önlenmesi için kontrolün sağlanması gerekirdi. Aynı zamanda varlığını sürdürebilmek için daha fazlası yapılmalı bölgeden alınabilecek destek elde dilmeliydi. I. Dünya Savaşı'nda cihat ilanı ile birlikte Habeşistan'daki Osmanlı Başkonsolosu Mazhar Bey aracılığıyla Somalili Müslüman direnişçi Abdullah Hasan ile irtibat sağlandı. Bu teşebbüse Habeş Hükümdarı Lij Iyasu'nun büyük ölçüde desteği de eklenecekti. Osmanlı Devleti'nin her iki lider ile ilgili geliştirdiği siyaset birbiriyle paralel yürütülüyordu. Müslümanların Osmanlı hilafına bağlılığı noktasında ümitvar bir atmosfer hâkim gibiydi. Hatta, daha da ilerisi düşünülerek dünya savaşından sonra "Somali kıtasının hiç olmazsa bir kısmında Osmanlı idaresi yeniden temin edilirse Afrika'da gelecekte İslamiyet'i murakabe etmek imkânı doğacağı"²¹⁷ düşünülebilirdi. Molla Seyyid Muhammed'in Somali kıtasında Osmanlı düşmanlarına karşı muvaffakiyet sağlaması için her türlü yardımın yapılacağı garantisini veriliyordu. Mazhar Bey'e bildirilen yazıda "sad harfiyle başlayan kıtada ve mim harfiyle başlayan zat nezdinde vaki olan teşebbüsünün sonucunda Molla eğer düşmanlarımızı oralardan çıkarmada başarılı olursa kendisine emir veya şeyhülmeşayih unvanının verileceği söylenmekteydi" hatta ferik veya müşir rütbeleri de vaad olunabilirdi. Harekâtını kolaylaştırma ve cephane ihtiyacını temin etmek

²¹⁴ BOA., HR.SYS. 2335/9 12 Eylül 1914 (R- 30 Ağustos 1330).

²¹⁵ Kakwenzaire, a.g.e., aynı yer.

²¹⁶ Samatar, a.g.e., s.91.

²¹⁷ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.172.

suretiyle Habeşlilere de birtakım vaatler verilmişti²¹⁸. Almanya yazıyla bildirilmesine yetinilerek Habeşistan Hükümeti'ne ve Molla'ya, Müttefik devletlere karşı yürüdükleri taktirde elde edecekleri yerleri muhafaza etmeleri hususunda sulh esnasında da teminat sözü verilmekteydi. Molla'nın Afrika'nın kuzeydoğusundaki Guardafui Burnu'nda ihtiva eden İtalyan Somalisi ile ona mücavir İngiliz Somalisi'nin bazı mevkillerine tecavüz eylemesi düşünülmekteydi. Aynı zamanda Zeyla ve Cibuti'ye de bir sefer düzenlenirse coğrafi mevkiye göre buralar Habeşistan'ın eline geçebilecekti. Ahalisi Müslüman olan ve İngilizleri 1889 senesinden 1914 senesine kadar kesintisiz muharebeye zorlayan ve gereği gibi zarar vermekle birlikte “mensup olduğu cemaat henüz bir aşiret halinde” bulunduğu anlaşılan Molla Muhammed bin Abdullah tarafından zikredilen yerlerin işgal olunmasıyla toprak kazanılmasından ziyade stratejik konumu daha önemli olsa gerektir denilmekteydi²¹⁹. Mazhar Bey'in 13 Şubat 1915 tarihli şifreli tahriratına göre “İngilizler Somali şimalinden çıkarıldığı takdirde Habeşlilere Zeyla ile Belhar arasında bir sahil ve Harar vilayeti doğu sınırından sahile kadar takriben 120 km tuluunda ve kırk elli kilometre arzında bir mıntıka terkine ek olarak harbi hazıra gizli desteklerini temine çalışabileceğini ve Somali Mollası'nın da Hükümeti Seniyye'nin emrettiği yeri fethe hazır ve kuvveti her ihtimale karşı kafi olduğunu yalnız gelecek sene tedariki mühimmat yardım etmekte muvaffak olacağını bilvasıta tebliğ eylediği yazılmaktaydı”²²⁰.

9 Mart 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazılan tezkirede “Habeşistan'daki Osmanlı temsilcisinin hükümeti seniyye namına mümkün olacak her türlü teminat ve teşebbüste yetkili olduğu, eskiden ve hukuken Osmanlı'ya ait olduğu düşünülen Somali sahilinden ve İtalya yerinde bulunan arazi ve sahilden Habeşlilere vaatte bulunularak onların İngiliz, Fransız ve İtalyanlar aleyhinde tahriki için bu yolda çalışacak rüesa ve meşâyihe unvan vaat edilmesi dahi lüzumlu bir siyaset olarak görülüyordu”. Ayrıca Habeşistan Hükümeti Müttefikler üzerine hareket ve Molla Seyyid Muhammed'e fiilen muavenet ettiği takdirde Kudüs'ü Şerif'teki Deyrus Sultan Manastırı'nın Habeşliler lehine halledileceği güvencesi veriliyordu. Mazhar Bey'in merkeze 1916 yazında bildirdiğine göre Molla'ya bir heyet gönderilmişti. Lij Iyasu da “tevsi-î daire-î cihad için gizlice her türlü muavenet taahhüd ediyordu”. Belgede de yer aldığı şekliyle gizli bir

²¹⁸ BOA., HR.SYS., 2335/25 11 Nisan 1915 (R- 29 Mart 331); HR.SYS. 2335/38, 08 Temmuz 1915 (R- 25 Haziran 1331); Yılmaz, a.g.t., s.267.

²¹⁹ BOA., HR.SYS. 2335/64 14 Nisan 1915 (R- 1 Nisan 1331)

²²⁰ BOA., HR.SYS. 2335/64 14 Nisan 1915.; Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s.171.

yardım söz konusuydu ve Iyasu harbe iştiraktan evvel Osmanlı nezdine göndermek istediği heyetin Yemen'e ulaşması konusunda hala ısrarlıydı. Fakat Osmanlı ve Almanya Başkonsolosları ile mülakatları da devam etmekteydi. Hatta Iyasu, Somali Mollasına mühimmat ve Sudan hududundaki rüesayı İslamiye'ye teslimat vermeyi kabul etmişti. Mazhar Bey'de Molla'ya ve kabile reislerine beyannameler göndererek onları Osmanlı cihadına desteğe davet ediyordu. Bu noktada ki teşebbüslerinin İngilizlere karşı umum Somali kabilelerinin ittifak ve misâkı meselesinin neticelenmek üzere olduğu haberini İstanbul'a bildirmekteydi. Molla'nın elinde tuttuğu Somali toprağına livayı Osmanî dendiğini de aktaran Mazhar Bey'in teşebbüsleri eski egemen güç olan Osmanlı İmparatorluğu'nun burada yeniden tesis edilmeye çalışıldığını da bir derecede göstermektedir. Mazhar Bey İngilizlere karşı propaganda faaliyetlerine devam etmekte ve beyannameler dağıtmayı sürdürmekteydi²²¹. Osmanlı Devleti'nin bölgeye doğrudan askerî bir desteği olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamakta fakat buradaki teşebbüslere asker ve sivil Türk ajanların dahil olduğu bilinmektedir. Aden'deki VII. Osmanlı Kolordusu Ali Said Paşa ile Molla'nın irtibat kurduğu dönemler olmuştur²²². "Seyyid Somali'deki Anglo-İtalyan ittifakına karşı Lahey'deki Türk komutanına yardım çağrısında bulundu. Komutan Ali Said Paşa eğer Seyyid, karşılığında halkını Osmanlı protektorası altına alacak olursa gerekli yardımı sağlamayı kabul etmişti. Hatta buna yönelik bir anlaşma Seyyid'in elçisi Almad Shirwa Jaama tarafından imzalanmıştı. Fakat Caroselli'ye göre anlaşmanın şartlarını tanımlayan belge İtalyan makamları tarafından yolda ele geçirildiği için Seyyid'e ulaşmadı"²²³. Osmanlı Devleti'nin bölgeye desteğine dair somut bir adım Türk temsiliyeti ile Mehmet Ali adında bir kişinin 1916'da Taaleh'e ulaşması ve 1920'ye kadar burada Seyyid'e danışmanlık yapmayı sürdürdüğü dönemde nispeten görülebilirdi²²⁴. Bu ve benzeri girişimler dışında Türk tarafından Molla'ya maddi açıdan hatırı sayılır bir destek verilmediği anlaşılmaktadır yalnızca propaganda alanında yardımları olmuştur. Bu yöndeki bir belge Sir Reginald Wingate dosyalarında

²²¹ BOA., DHEUM.4.ŞB 6/30 10 Ağustos 1916 (R- 28 Temmuz 1332); HR.SYS. 2335/32 01 Haziran 1915 (R- 19 Mayıs 1331); M. Crowder "The First World War and its Consequences" içinde: *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*, Editör: A. Adu Boahen, Heinemann-California-Unesco, 1985, s. 283.

²²² Yılmaz, a.g.t., s. 46.

²²³ Anlaşmanın şartlarını özetleyen belge: Caroselli, Ferro e Fuoco, facing p. 224. Cf. Sheikh Jaama' 'Umar 'İise (Aw Jaamac Cumar Ciise), Taariikhdiidaraawishta, pp. 241-45.'den naklen; Samatar, *Oral Poetry and Somali Nationalism...*, s.133. Ve dipnot 114. s.215; Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 114.

²²⁴ Samatar, a.g.e., s. 134.

da görülmektedir. 1916 Mart tarihli yazışmada “Türkler Habeşistan üzerinden onu sorun çıkartmaya ikna etmeye çalışıyor olabilir ancak onlara yardım edemez ve Türkler birlikler ve topçular gibi unsurlara Molla’ya maddi destek sağlayamaz ve onlardan böyle bir yardım alamadığı sürece Türkler tarafından kullanılamaz denilmektedir²²⁵”. Propagandanın hedefi Hıristiyan Müttefiklere karşı Müslüman halklar arasında bir ayaklanma çıkmasını sağlamaktı hatta İstanbul’dan buna yönelik dini bir beyanname Somali halkı arasında dolaştırılmaya başlandı²²⁶. Belgede:

“Ey Somalili kardeşler! Bilinmelidir ki sizin için en onurlu ve saygın; Halifemiz, Sultan... tüm Müslümanlara bildirmiştir ki; İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı en büyük cihad onlar nerede olursa olsun bağlılığını gösterebilir. Kuvvetlerinizi Seyyid Muhammed Abdullah Hasan’ın komutası altında birleştirin, yoğunlaştırın!”²²⁷.

Lij Iyasu’nun Abdullah Hasan’a olan desteği Osmanlı’nın manevi desteğinin yanında oldukça önemliydi. Iyasu Molla’ya askeri teçhizat sağlıyordu²²⁸. Her ne kadar baskınlarla İngiliz birlikleri güç duruma düşürülmüş olsa da “Molla ve adamlarının İngilizler kadar silah ve cephaneye sahip olmadığı” kaydedilmektedir. Hatta “onun adamlarının desteği inançlarıydı görüşü de hakimdir”²²⁹. Habeş hükümdarı Molla’ya fişenk ve mahremane göndermeye devam etmekteydi. Mazhar Bey bu sevkiyatta kimi zaman aracılık yapıyordu. Konsolos tarafından önerilen güvenilir bir adama Lij Iyasu Molla’ya gönderilmek üzere 10.000 fişenk ve Hükümet ve Almanya ile teşriki siyaset edilen bildiri ve kelime-i şahadet bulunan bir nâme-i mahremane göndermişti²³⁰. Temmuz’un sonunda Molla’ya sekiz kasa cephane Dirre Dawa’dan yedi kasa barut ve tamir için veya fişek yüklemek için bazı küçük makineler gönderildi. Harar’dan 11 Ağustos tarihinde tüfek yüklü on yedi deve yola çıktı ve daha sonra beş savaş davulu biraz daha tüfek²³¹. 5 Ekim 1916 tarihli İngiliz istihbaratı 20 devenin üçü silahla yüklü ve on yedisi kutularda kartuş olan ve muhtemelen barutla yüklenmiş dört ya da beş katıra beş Somalili otuz beş Habeşli ve yirmi kölenin eşlik ettiği bilgisiyle birlikte 7 Ağustos

²²⁵ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.159/3/1-145 1916 Mart 2-31, Abdel Kadir el-Makkawi’dan Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate’e 23 Mart 1916 (49-52); Samatar, *Oral Poetry and Somali Nationalism...*, s. 134; Lewis, *A History of Somalia*, s.

²²⁶ Samatar, s. 134.

²²⁷ Samatar, aynı yer.

²²⁸ *Arab Bulletin*, No. 12 Vol. I Cairo 19 Temmuz 1916, s.5; McKale, *War By Revolution...*, s. 158.

²²⁹ Mohamed Osman Omar, *Somalia Past and Present*, s. 122.

²³⁰ *BOA.*, HR. SYS. 2335/39 18 Temmuz 1915(R- 5 Temmuz 1331).

²³¹ *Arab Bulletin*, No. 20 Vol. I Cairo 14 Eylül 1916, s.235.

tarihinde Bubassa'yı geçtiği Ogaden'e yöneldiği rapor ediliyordu. Güvenilir bir kaynaktan alındığı belirtilen bilgilerde eş zamanlı olarak Ogaden'e daha batıdan farklı bir yol takip ederek sadece kartuş/fişek yüklü yirmi devenin üç Somalili on beş Habeşli tarafından yola çıktığı anlaşıyordu²³². Bubassa'da bu silahların Molla için olduğu söylentisi vardı. Harar ve Jigjigga'da benzer faaliyetler göze çarpıyordu. Silahlı adam ve cephe ile birkaç kervanın Jigjigga için Harar'dan ayrılmıştı. Hatta ismi bilinmeyen bir Alman'ın da Haroun için kervanlardan biriyle beraber yola çıktığı görülüyordu. İngilizlerin görüşü bu seferki silahların kesin olarak Molla'ya gönderildiğine dair bir düşüncenin tam olarak ortaya konulmaması gerektiği yönünde olmuştu zira Lij Iyasu Jigjigga'yı güçlendirme niyetiyle buranın askeri kuvvetini artırıyor. Fakat ne olursa olsun Somaliler ile olan yakın ilişkisi ve yukarıda da bahsedildiği gibi birçok defa Molla'ya silah yardımıyla bulunmuştu ve sonuçta bu silahların namlusu önünde sonunda Somalili direnişçiler tarafından İngilizlere yöneltilecekti²³³. “Daraawiish'e maddi yardım ve silah yardımı sağladı ve Etiyopyalı Müslümanlar ve Daraawiish bölgesindeki sömürgeye direnen Somalili Müslümanların İttifakının korkusu, Avrupa başkentlerini ve Etiyopya Ortodoks Kilisesi'ni alarma geçirdi”²³⁴. Emil Kirsh'i de Taleh'e Molla'ya silahlar konusunda teknik destek sağlaması için göndermişti. Kirsh bir Almandı ve Fransız şirketine çalışıyordu. Addis Ababa'da mesleğinin ustalıklarını “Avusturya-Alman-Türk grubu arasında dostça” icra ederken Iyasu onu 1916 Ağustos ayında Molla'ya hizmet etmesi için gönderdiğinde artık bu Alman teknisyen için işler biraz zorlaşacaktı. Yalnızca beş ay hizmet etmesi için gönderilmişti fakat Lij Iyasu'nun devrilmesi sonucunda Somali'den çıkabilmesi de burada barınabilmesi de imkânsız görünüyordu. Zira ilk başlarda Taleh'de İngilizlerden ele geçirilen maxim tarzı silahların daha iyi hale getirilmesiyle görevlendirilmiş fakat anlaşıldığı kadarıyla işler ters gitmişti. Molla bir Alman ve Hıristiyan olan Kirsh'den pek hoşlanmamış hatta onu görmeye dahi tahammül edememişti. “Bir kafirle aynı havayı teneffüs etmek” istemiyordu²³⁵. Sudan istihbarat raporlarına göre “Hasan'a gönderilen silah ve cephaneler Bagheri'den kervanlar vasıtasıyla dervişlere ulaştırılacaktı”²³⁶ aynı zamanda “Hasan'a gönderilen

²³² *Arab Bulletin*, No. 24 Vol. I Cairo 5 Ekim 1916, s. 315.

²³³ *Arab Bulletin*, No. 24 Vol. I Cairo 5 Ekim 1916, s. 315.

²³⁴ Abdisalam M. Issa-Salwe, *The Collapse of The Somali State...*, s.35.

²³⁵ Abdisalam M. Issa-Salwe, *The Collapse of The Somali State...*, s. 35; Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 117-118; Lewis, *A Modern History of Somalia*, s.78.

²³⁶ Yılmaz, a.g.t., s.65.

kervanlardan birisi İngilizler tarafından yakalanmıştı. “Kervanda 1400 deve, 300 inek, 50 tay, 51 tüfek ve 300 kişilik erzak ele geçirilmişti”²³⁷. Silahları Lij Iyasu Hasan’a ulaştırıyordu fakat bu silahların genel kaniya ve verilere göre Habeşistan’a ait olduğu ifade edilmesine rağmen Arab Bülteni’nde yer alan bilgiye göre silahlar “Kızıldeniz üzerinden kaçırılmış ve Lij Iyasu tarafından Mullah’a teslim edilmişti”²³⁸. Mazhar Bey’in Addis Ababa’dan gönderdiği raporuna göre İngilizlerin merkez hareketinin basıldığı 1916 Haziran’ında Molla Osmanlı Hükümeti’nin her emrine hazır olduğunu fakat silaha muhtaç olduğunu da bildiriyordu²³⁹. İngiliz ve İtalyalılara hücum etmesini tavsiye ve her muavenete hazır olduğunu temin eyledi. Her şey yolunda gidiyordu ve Lij Iyasu’nun tüm kalbiyle Osmanlı Devleti’nin yanında olduğu düşünülüyordu²⁴⁰. Somalililere gönderilecek Türk-Alman propagandasının ürünü olan el ilanları da Lij Iyasu vasıtasıyla kolaylıkla dağıtılıyor cihad propagandası yapılıyordu. Bunlardan birinde:

“Berbera, Bulhar, Cibuti ve Zeyla’nın yönetiminden onları defedin ve atın. Somali üzerinde zafer kazanan Halife bayrağına yardım edin ve kafirleri imha edin. Şu an senin insanların ve senin için dinimize nefretle saldıran... İngiliz ve Fransız birliklerine gün saldırı günüdür. Münakaşadan kaçın ve aranızdaki geçmişten gelen kini temizleyerek çıkarın, Tanrınız ve dininiz uğruna niyetiniz bir tek bu olmalı. Gücünüze odaklanın ve Seyyid Muhammed bin Abdullah bin Hasan’ın yönetimine itaat edin, Tanrı onu korusun. O Somali’de Halife’nin temsilcisi olarak tanınmalıdır... Kardeşlerimiz Habeşistan Hükümeti’nin düşmanlarımız ile olmadığı bilinmelidir ve onlar İslam hükümetine karşı savaşta değildir. Onlar Osmanlı Hükümeti’nin dostlarıdır. Haklarına müdahale etmeyin ve sınırlarını aşmayın. Bu ülkede İslam’a yardım ederler ve yardımları fayda sağlar. Hükümetimiz onlarla barış içinde ve dostluk içinde olmanızı ister”²⁴¹ yazıldığı aktarılıyordu. 1917 yılına gelindiğinde Molla için durum eskisi kadar parlak görünmüyordu. “Mart 1917’de Molla İngilizlere yönelik arzulu bir kin mektubu kaleme aldı”. Buna karşılık İngilizler de aynı sertlikte bir tepki vermişler ancak Molla’yı asıl kızdıran Kızıldeniz limanlarının ona kapatılması olmuştur. Molla’ya Iyasu’nun

²³⁷ Roy Irons, *Churchil and The Mad Mullah of Somaliland Betrayal and Redemption 1899-1921*, s.206.

²³⁸ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.152.

²³⁹ *BOA.*, *HR. SYS.* 2335/70 18 Haziran 1916 (R- 5 Haziran 1332).

²⁴⁰ *BOA.*, *HR.SYS.* 2335/32 01 Haziran 1915 (R- 19 Mayıs 1331); *HR. SYS.* 2335/39 18 Temmuz 1915 (R- 5 Temmuz 1331). “Seyyid İngilizler sahip olduğu kadar silah ve cephaneye sahip değildi”. Omar, *Somalia Past and Present*, s.122.

²⁴¹ *Arab Bulletin*, No. 12 Vol. I Cairo, 19 Temmuz 1916, s. 6,7.

devrilmesinden sonra bir darbe de Habeş İmparatorunun emrinde olan Molla'nın yakın bir dostu Kedani'nin öldürülmesiydi²⁴².

2.5. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABERLEŞME SORUNU

Habeşistan'da posta-telgraf sisteminin Avrupalı devletlere verilen imtiyazlar ve bu devletlerin kendi kurumlarıyla haberleşmek için özel teşebbüsleri vasıtasıyla oluşturulmuş olduğundan bahsedilmişti. Osmanlı Devleti'nin Habeşistan ile Habeş Eyaleti'nin son bulmasından sonra ilk yakın ilişkiler geliştirdiği dönem çeşitli elçiliklerin ziyaretleriyle yeniden başlamıştı. 1900'lü yıllarda Habeşistan'a giden heyetin başı olan Sadık el-Müeyyed Paşa Osmanlı Devleti ve Habeşistan arasında daimî ilişkilerin tesisi için uğraşmış buradaki kurumlar ve oluşturulabilecek politikalar hakkında da bilgi toplamıştır. Bu ziyaret ile ilgili seyahatnamesinde merkeze nasıl telgraf çektiğini ve bunun yollarını aktarır. Avrupalı devletlerin kontrolünde ve yönetiminde olan telgraf ağından güvenli ve kolay bir iletişim sağlanması oldukça zordur. Savaştan önce Arabistan'daki Osmanlı makamları ile Kızıldeniz'in karşı sahilinden iletişim sağlayan bir hat mevcuttu ancak Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Celilesi'ne çekilen bir telgrafa göre Sevakin ve Cidde arasındaki kablonun tahrip olması dolayısıyla bir an evvel tamiri için girişimlere başvurulması gerektiği yazılıyordu. Kablonun Cidde'ye yakın bir kısmında oluşan sorundan kaynaklandığı düşünülen kesintinin onarımı için de bir şirkete başvurulmuştur. Ancak 1912 yılına tarihli bu belgede İtalya ile olan harpten dolayı İtalyanların buna engel olacağı veya tamir edilse bile tekrar bir kesinti noktasında İtalyanların bir sabotajının olup olmayacağı konusunda ciddi endişeler mevcuttu. Bu bağlamda aşağıda da göreceğimiz gibi Habeşistan ile iletişimde de kullanılan neccapların²⁴³ Medine ve Mekke arasında iletişim için ilk neccabın yola çıkarıldığı anlaşılmaktadır²⁴⁴. I. Dünya Savaşı'nda da bu güçlük devam eder ve hatta savaş sebebiyle tamamıyla zor bir hal almıştır zira Habeşistan'da posta hizmetleri Avrupalıların denetimindedir²⁴⁵. Osmanlı Devleti makamlarının Habeşistan'daki Başkonsolos Mazhar Bey ile iletişimde güçlüklerin yaşanmasına sebep olmuş istikrarlı ve güvenli bir iletişimden mahrum bırakmıştır. Bu durum resmi yazışmalarda sıklıkla görülür ve

²⁴² Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 120.

²⁴³ Neccap haberleşme için kullanılan bir postadır. Çölgeçen, *Sahray-ı Kebiri Nasıl Geçtim?* s. 473.

²⁴⁴ BOA, BEO 3996/299677 29 Ocak 1912 (16 Kanunusani 1327).

²⁴⁵ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 170; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 134-135.

alternatif çözümler aranır. Yalnızca Doğu Afrika'da değil Arab yarımadasının bazı bölgelerinde de bu güçlükler yaşanmıştır. Kızıldeniz'in abluka altına girmesi sebebiyle Osmanlı makamları alternatif olarak kullandıkları postaların hususi memurlarla gönderilmesin dahi sorunlar yaşamışlardır. Muharebatta kullanılan vasıtalardan biri de Yemen üzerinden Addis Ababa'ya telgrafların gönderilmesi²⁴⁶. Yemen deniz yolunun kapatılmasıyla birlikte yaşanan bir hadise karşımıza çıkmaktadır. Kurfuda ve Luhayye arasında iletişimi sağlayan bir postanın İngiliz gemisince aranmak istenmesi üzerine belgeler denize atılmak suretiyle imha edilmiştir²⁴⁷. Habeşistan'a gönderilen bir Alman olan Abdülkerim Paşa'nın İstanbul'daki Alman Sefareti ve Arap Yarımadası'ndaki Türk yetkililerle haberleşmede el-Vecih ve Cidde yoluyla merkezden postalar hususi sanbuk ile gönderilmekte ve aynı sanbuk ile buradan Masavva'ya ulaştırılmaktaydı²⁴⁸. Ayrıca aynı misyon ile iletişimde Masavva'da bulunan Kristiyan vapuru kaptanı da aracılık etmiştir. Mösyö Tott heyetin kaldığı süre boyunca Türk, Alman ve Araplarla yakın bir ilişki kurmuştu²⁴⁹. Mösyö Nigon da heyet ile haberleşmede kullanılan isimlerdendi²⁵⁰. Habeşistan'daki Türk ve Alman sefaretleriyle iletişimin güçlkle yürütüldüğü savaş atmosferinde şifreli mesajların yazılı olduğu belgeler memur-u mahsusa olarak görevlendirilen kişilerin yola çıkarılmasıyla da sağlanmaktaydı. Buna bir örnek isminin bile gizli tutulduğu gayet mahremane ibaresi işlenmiş bir belgede karşımıza çıkmaktadır. Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderilen belgede Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyetince ismi bilinen zatın Habeşistan Başkonsolosluğu'na yazılan talimatları teslim edecek olan kişinin seyahati botunca özellikle Kudüs'ü geçerken buradaki halk tarafından tanınan bir kişi de olması sebebiyle askeri kıyafet giymesi için izin istenilmesi söz konusu olmuştu. Bu yazışmadan sonra ilgili kişinin askeri kâtip elbisesi giymesine müsaade olunmuştu²⁵¹. Bu yolla gönderilecek talimatlar Cemal Paşa'ya ulaştırılacak ve o da Kudüs'te ismi malum olan zata tevdi edecekti²⁵². Haberleşmenin sürdürülebilmesi buluna çeşitli yollardan biri de tarafsız devletlerin bölgedeki şirket, vapur gibi ticari faaliyetlerde bulunan kurumları ve şahıslarıydı. Mazhar

²⁴⁶ BOA, DH.EUM.4. ŞB. 5/65 03 Nisan 1916 (R- 21 Mart 1332); HR.SYS. 2335/68 04 Haziran 1916 (R- 22 Mayıs 1332).

²⁴⁷ BOA, DH. EUM.4.Şb. 1/28 Tarih: 5 Mayıs 1915(R- 22 Nisan 1331).

²⁴⁸ BOA, DH. ŞFR. 466/114 31 Mart 1915 (R-18 Mart 1331).

²⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 470/27 6 Mayıs 1915 (R- 23 Nisan 1331).

²⁵⁰ BOA, DH. ŞFR. 468/163 28 Nisan 1915 (R- 15 Nisan 1331).

²⁵¹ BOA, HR. SYS. 2335/35 28 Haziran 1915 (R- 15 Haziran 1331).

²⁵² BOA, HR. SYS 2335/32 01 Haziran 1915 (R- 19 Mayıs 1331).

Bey buna dair bir örneğine rastladığımız telgrafında aynı zamanda bu tür kurumların para sarfında da bir şekilde istifade edildiğine dair işaretler vermektedir. Buna göre o “Acizleriyle kâtibin sekiz aylık muhassasatımız gelmedi. Pek sıkıntıdayız. Addis Ababa’daki Max Klein ticarethanesi vekili Mösyö Lob (?)’a bir emir verdirilebiliyorsa kendisinden alırım” demektedir. İfade ettiğine göre bu bir Amerikalı ticarethanesiydi²⁵³.

Habeşistan Başkonsolosluğu ile haberleşme diğer ülkelerdeki Osmanlı elçileri vasıtasıyla da sağlanıyordu ve Cenevre’de bunlardan biriydi²⁵⁴. Ancak Cenevre Başkonsolosu’nun 26 Ağustos 1915 tarihinde bildirdiğine göre “Mazhar Bey’e sene-î haliye Mart’ı ertesinden beri gönderdiği resmî ve gayr-î resmî muhaberat vusul bulmadığı için her ne kadar müteaddit (çeşitli) yollara başvurulmuş ise de ne yazık ki başarılı olunamamıştı. Gönderilen mektupların Fransızlar tarafından tevkif edildiğinin muhakkak olduğu düşünülüyordu. Hariciye Nezareti’nden Başkumandanlık Vekâlet’ine bir telgraf çekilmiş Huceyre Kaymakamlığı ile Habeşistan arasında sanbuk dahilinde Neccaplar vasıtasıyla muhabere icra edilmekte olduğu işar edilmiş Dersaadet Almanya Sefareti’nin Habeşistan’daki Almanya Sefiriyle bu yolla muhaberatı Dahiliye Nezareti Celilesi marifetiyle temin edilmekte olduğu noktasında bilgi verilmiştir. Enver Paşa’nın Hariciye Nezareti’ne çektiği telgrafla da bu yolun kullanılmasına dair istişare ediliyordu. Medine tarihiyle vuku bulan Yemen telgraf muhaberatının inkıtâ-a uğradığı Dahiliye Nezareti’ne tahkik edilmiş olmakla Addis Ababa’daki Almanya Sefareti’ne gönderilmek üzere İstanbul’daki Almanya Sefareti’ne tevdi edilen melfuf şifre telgraf namenin Huceyre’den Habeşistan’a gönderilmesi ihtimali üzerinde durulmuştu”. Neccaplar aracılığıyla Yemen yoluyla Addis Ababa ile iletişim kurulması uygun görülmüştü.²⁵⁵. Atina Sefareti vasıtasıyla da haberleşme sürdürülmekteydi²⁵⁶. Haberleşmede kullanılan özel memurlar ve güvenilir kişiler tarafından yalnızca iletişimde değil para sarfında da istifade edildiği görülmüyordu. Atina sefiri Galip Kemal Bey’e şifreli bir telgraf gönderilmiş ve Printezi adlı bir tüccar vasıtasıyla Yemen’e para göndermek mümkün müdür diye soruluyordu.

²⁵³ BOA, HR. SYS. 2335/51 03 Ocak 1916 (R- 21 Kanunuevvel 1331).

²⁵⁴ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 170.

²⁵⁵ BOA, HR.SYS. 2335/60 16 Şubat 1915 (R- 3 Şubat 1330); HR.SYS. 2335/61 03 Nisan 1915 (H- 18 Cemaziyevvel 1333); HR.SYS. 2335/41 26 Ağustos 1915 (R- 13 Ağustos 1331); HR.SYS. 2335/50 01 Ocak 1916 (R- 19 Kanunuevvel 1331); HR. SYS. 2335/44 04 Kasım 1915 (R- 22 Teşrinievvel 1331); HR. SYS. 2335/50 01 Ocak 1916(R- 19 Kanunuevvel 1331); HR. SYS. 2335/56 11 Ocak 1916 (R-29 Kanunuevvel 1331).

²⁵⁶ BOA, HR.SYS. 2335/48 28 Aralık 1915(R- 15 Kanunuevvel 1331); HR.SYS. 2335/63 13 Nisan 1915(R- 31 Mart 1331).

Printezi Addis Ababa'da yerleşmiş tüccardandı ve buradaki Almanya Sefareti ile haberleşmeyi sağlıyordu. Öğrenildiğine göre 200 Frank'tan ziyade havale kabul edemediğini söylemişti. Şimdi bu vasıttan Osmanlı Hükümeti de yararlanmak niyetindeydi²⁵⁷. Güvenilir görülen tüccarların muhabere temini noktasında iş birliği yapmasına sık sık kaynaklarda rastlanmaktadır ancak bazı durumlarda bu kişilerin karşı casusluk faaliyetleri yürüttüğü şüpheleri de mevcuttur. Bunlardan biri olan Şeyh Hamuda isimli kişinin ilk zamanlarda haberleşmede güvenli bir yol olarak addedildiği ve yararlandığı görülmektedir. Yemen Vali'si Mahmud Nedim tarafından Dahiliye Nezareti'ne Cibuti'de bulunan Şeyh Hamuda hakkında yapılan tahkikatta Hudeydeli olduğu evvelce Masavva'da bazı işlerle meşgul olduğuna dair rapor aktarılıyordu. Bu tahkikattan önce bu gibi kişilerden istifade edilmesi uygun görülmüş ve zaman zaman da kullanılmış fakat tahkikat sonrasında yine Masavva'da bulunan Zehar Bey ve diğer refiki Salim Matum ile beraber düşmana casusluk etmekte olduğu ihbar edildiği için bunların muhaberede kullanılmasının faydadan çok zarar vereceği bildirilmiştir. Buna bağlı olarak Habeşistan ile iletişimde birçok engel ve güçlük olmasına rağmen Huceyre Kaymakamlığı vasıtasıyla devam edilmesi daha uygun görülmüştür²⁵⁸. Yemen'e ulaştırılan Habeşistan'dan gelen haberler merkeze Luhayye ve İbrim tarihiyle de keşide ettirilmiştir²⁵⁹.

Güvenlik endişeleri de bilhassa ciddiyetini korumaktaydı. Molla'ya her türlü yardımın yapılacağına dair bir tahrirata dair bilgi verilen belge Sadrazam Said Halim Paşa (1864-1921) tarafında Yemen aracılığıyla Harar'a gönderilmiş ve belgenin sonunda şifremiz emin olmadığından telgraf ve şifreli tahrirat irsalinde pek ziyade ihtiyat ediniz denilmekteydi²⁶⁰. Öyle ki Mazhar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahriratta “düşmanlarımızı iğfal (yanılma) için ara sıra ihtimal ki bura ahval politikasına dair numrosuz ve şifre açık arızalar yazmağa mecbur olacağım bunlara ehemmiyet buyurulmasını niyaz ederim” denilmekteydi²⁶¹.

²⁵⁷ BOA, HR.SYS. 2335/49 28 Aralık 1915(R- 15 Kanunuevvel 1331); HR.SYS. 2335/52 03 Ocak 1916 (R- 21 Kanunuevvel 1331); HR. SYS. 2335/55 09 Ocak 1916 (R- 27 Kanunuevvel 1331)

²⁵⁸ BOA, DH.EUM. 4. ŞB. 4/2 10 Aralık 1915 (H- 2 Safer 1334).

²⁵⁹ BOA, DH.EUM.4.ŞB 6/30 10 Ağustos 1916(R- 28 Temmuz 1332).

²⁶⁰ BOA, HR.SYS. 2335/25 11 Nisan 1915(R- 29 Mart 1331).

²⁶¹ BOA, HR.SYS. 2335/32 01 Haziran 1915(R- 19 Mayıs 1331).

Almanya'nın Doğu Afrika'da Addis Ababa Sefareti ile iletişim kurmakta zorlandığı ve sefaretin izole olduğu savaş döneminde hem Alman sefaretini hem de Osmanlı sefaretini ile haberleşmenin Osmanlı makamları tarafından sağlandığı durumlar mevcuttu. Ortak hareket edilerek her iki tarafın da avantajlarından yararlanılıyordu. Umur-u Siyasiye Müdüriyeti Umumisi'ne gayet mahremdir ibaresiyle gönderilen raporda Habeşistan Başşehbenderliği'ne yazılan tahriratın şifre edilerek Müsteşar Reşat Hikmet Bey Efendi'nin emriyle Almanya Sefareti baş tercümanı Mösyö Weber'e gönderildiği anlaşılıyordu²⁶². Habeşistan hükümdarının hududa asker yığdığına dair haberi Yemen Valisi Mahmud Nedim'e getiren de Cibuti'ye sureti mahsusada gönderilen mutemed (güvenilir) bir adamdı²⁶³.

Savaşın sonuna doğru güçlükler artmış hatta bir seneye yakın Habeşistan'dan haber alınamadığı bir hale gelinmişti. Bu noktada Lij Iyasu'nun devrilmesinden sonra onun durumu hakkında bilgi Bern Sefareti'nin çektiği telgrafla öğrenilebilmişti onun hükümdarlığının sona erdirilmesi Habeşistan'daki Osmanlı Sefareti için işleri daha da zorlaştırmış görünmektedir²⁶⁴. 1917 Ocak ayında buna bir çözüm bulunmaya çalışıldığı anlaşılıyor. Kurfürst'dan Masavva'ya giden Alman tebaadan hafi bir memurun Masavva'ya irsal etmekte olduğu ve bu yolla haberleşmenin Osmanlı Devleti için de sağlanabileceği düşünülmüştür²⁶⁵.

²⁶² BOA, HR.SYS. 2335/32 01 Haziran 1915(R- 19 Mayıs 1331).

²⁶³ BOA, DH. EUM. 4. ŞB. 4/38 15 Şubat 1916 (R- 2 Şubat 1331).

²⁶⁴ BOA, HR.SYS. 2335/75 12 Aralık 1916 (R- 29 Teşrinisani 1332).

²⁶⁵ BOA, HR.SYS. 2335/83 08 Ocak 1917 (R- 26 Kanunuevvel 1332).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HABEŞİSTAN'A TÜRK-ALMAN MİSYONU

3.1. LEO FROBENIUS/ABDÜL KERİM PAŞA MİSYONUNUN OLUŞUMU VE DOĞU AFRİKA'YA YÖNELİK BENZER TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ

I. Dünya Savaşı yıllarında Türk-Alman propagandasının yoğunlaştığı bölgelerden biri; Kızıldeniz'in önemli limanlarının bulunduğu Doğu Afrika idi. “Siyasî keşiflerle eş zamanlı olarak Almanlar, Sina Bölgesi'ne ve Kızıldeniz'e beş askerî görev düzenlemiştir”²⁶⁶. Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a planlanan Birinci Kanal Harekâtı²⁶⁷ ile aynı dönemde, Türk-Alman ittifakının bir sonucu olarak²⁶⁸ Leo Frobenius ve ekibi²⁶⁹ 1914-1915'te Kızıldeniz'i geçerek Habeşistan'a ulaşmayı hedefledi. “Alman etnolog, arkeolog, kültür tarihçisi, maceracı, seyyah ve siyasî ajan olan Leo Frobenius²⁷⁰ bölgeye 1904'te başlayan art arda seferler düzenlemiş ve Afrika'da Alman Araştırma Derneği'ni (German Society for Research in Inner-Afrika) kurmuştur”²⁷¹. Farklı dönemlerde farklı bölgelere bilimsel görünümü seferler düzenleyen Alman etnolog bu kez I. Dünya Savaşı'nda hem Almanların hem Türklerin, savaş konjonktüründe birbiriyle benzer ve aynı amaçların ürünü olan Habeşistan misyonunu üstlenecektir.

²⁶⁶ Donald Mckale, *War By Revolution, Germany and Great Britain in the Middle East in the era of World War I*, Kent, Ohio, London 1998, s. 63.

²⁶⁷“Kısa hazırlık ve planlama evresinin ardından büyük umutlar bağlanan Kanal hücumu 2-3 Şubat gecesi saat 02.00 da başlamıştı” bkz. Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s. 136.

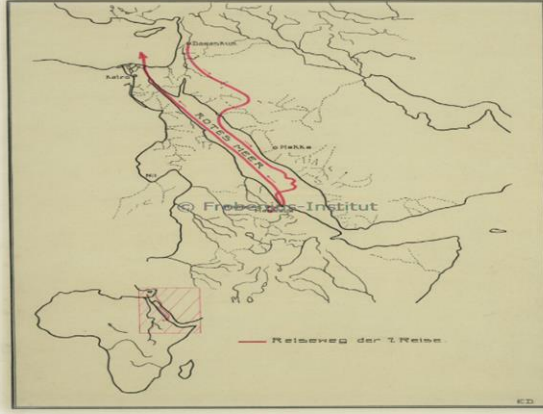
²⁶⁸ Bu tür misyonların Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında yürütülen faaliyetler olduğu ileri sürülür. Hatta Mazhar Bey'in doğrudan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından aldığı talimatlarla; Habeşistan'daki faaliyetlerin yürütüldüğü, Türk-Alman ittifakının da bölgede direkt olarak gizli emirlerle savaş propagandası teşebbüslerine değinilir. Bunun için bkz. Yılmaz, a.g.t., s.72-92. Bizim burada Frobenius misyonuna dair odaklandığımız nokta; otoritelerden önemli destek almasına rağmen eylem noktasında tamamının değil fakat dikkat çeken bir kısmının bireysel teşebbüsünü yansıttığı ve bu eylem doğrultusunda Türk Alman ittifakı ve propaganda faaliyetlerinin ne derece karşılık bulduğu üzerinedir.

²⁶⁹ Frobenius ve ekibi seferin Türkiye'den yola çıktığı, Arap coğrafyasında ilerlediği, Masavva'ya ulaştığı ve geri gönderildikleri süre boyunca seyahatlerini fotoğraflamışlardır. Bu fotoğraflar Frobenius Enstitüsü fotoğraf arşivinde yer almaktadır. Çalışmada kullanılan fotoğraflara <https://frobenius-institut.de/en/collections-and-archives/photo-archive> internet adresinden 03/12/2018 tarihinde erişilmiştir. Ayrıca fotoğraflar Abdülkerim Paşa misyonu ile ilgili en önemli kaynaklardan olan Rocia Da Riva'nın ilgili makalelerinde de kullanılmıştır.

²⁷⁰ “Frobenius'un tartışılmaz avantajlarından biri çalışmaya olan bağlılığı olarak aktarılmaktadır. Uzun yayın listesinin gösterdiği gibi sadece 20 yaşında iken ilk makalelerini yayımlamıştır ve 21 yaşına kadar ilk monografını Afrika gizli toplumlari üzerine yazmıştır. 1904 ve 1915 yılları arasında önderliğinde gerçekleşen 12 araştırma seferi sırasında Frobenius ve Enstitü üyeleri etnografik veriler, sözlü gelenekler, görsel materyaller, etnografik nesnelere ve büyük ölçekte belgelenmiş kaya sanatı topladı. Frobenius'u olağanüstü kılan ikinci bir gerçek, o zamanlar hala geriye dönük ve kendi geçmişlerine sahip çıkmayan Afrika kültürlerine atadığı değer ve eşitlikti”. Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Culturel Research in Northeast Africa...*, s. 173.

²⁷¹Rocia Da Riva, Lawrence of Arabia's Forerunner: The Bizarre Enterprise of Leo Frobenius, aka Abdul Kerim Pasha, in Arabia and Eritrea (1914-1915), *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol.99 (2009), s. 30-31.

Resim 3.1: Misyunun Başladığı Noktadan Kızıldeniz’i Geçiş Güzergâhı ve Afrika’dan Çıkışları

Kaynak: Frobenius Institut Mısır, Etiyopya, Eritre, Suriye Rotası Sefer: 007 Kızıldeniz Erite 1915.

Bilimsel görünümlü sefer resmî olarak “Vierte Deutsch Inner-Afrikanische Forschungsexpedition (DIAFE VII)” olarak adlandırıldı²⁷². Frobenius bu misyonda ayrıca Osmanlı Devleti’nin izni ile bir Osmanlı isim ve rütbesini kullanmış, bu süre zarfında misyon Osmanlı arşiv kayıtlarında Abdülkerim Paşa heyet-i seferîyesi olarak ilişkilendirilmiştir²⁷³. Yaklaşık olarak aynı dönemlerde Osmanlı topraklarından yola çıkan farklı kişilerin üstlendiği görevlerle Abdülkerim Paşa’nın yollarının kesişmesi ile misyonların birleştirilmesi ilerleyen satırlarda bahsedileceği gibi bize misyonun sonuçları ve Türk ve Alman istihbarat ve propaganda servislerinin işleyişi bakımından çeşitli ayrıntıları da gösterecektir. Bunun dışında bölgeye gönderilen farklı misyonların içinde yer alan ya da bireysel olarak hareket ettiği anlaşılan başka isimler de kaynaklara yansımaktadır. Robert Mors, Alois Musil²⁷⁴, Friedrich Kressentein²⁷⁵, Bernhard Moritz,

²⁷² Da Riva, a.g.m., s. 11; Rocio Da Riva ve Dario Biocca, Leo Frobenius’ Secret Mission in Arabia and Eritrea (1914-1915), *International Journal of Archaeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula*, 6/2016, s. 2. Sefer ile ilgili kaleme alınan yukarıda zikredilen iki makale misyonun işleyişi, güzergahı, finansmanı ve daha birçok detay hakkında önemli bilgileri araştırmacıya sunmaktadır.

²⁷³ “Almanyalı nam müstenit Abdülkerim Paşa”. Bkz. *BOA., DHEUM.7.ŞB, 3/16* 3 Şubat 1915(R- 21 Kanunusani 1330).

²⁷⁴ Avusturya Hükümeti’nden finansman sağlayan Musil İngiltere karşıtı hareketlerin çıkarılması faaliyetlerinde bulunmuştu. “Avusturya Romen Katolik Papazı olan Musil (Mosel olarak da kullanılır) Çok iyi Arapça konuşuyordu ve bir bedevi gibi görünüyordu”. Da Riva ve Biocca, *Leo Frobenius’ Secret Mission...*, s. 4; Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s. 109.

²⁷⁵ Bkz. Da Riva ve Biocca, *Leo Frobenius’ Secret Mission...*, s. 4.

Max Roloff, Von Holz, Kermelitch²⁷⁶, Stotzingen ve Neufeld gibi isimler İngiliz istihbaratınca ortaya çıkarılan gizli görevlerle bölgeye gelmiş kişilerdi. Bunlardan Mors İskenderiye’de tutuklanmış ve İngiliz istihbaratı tarafından sorguya çekilmişti. Mısır’a karşı düzenlenen propaganda, istihbarat ve askeri faaliyetler noktasında Forobenius misyonu gibi benzer ve farklı birçok versiyonundan biriydi. Osmanlı Devleti için Mısır’ın İngilizlerin elinde olması işleri bir hayli zorlaştırırsa da Mısır’da İngiliz karşıtı hareketin etkili olması ve Mısır’dan İtilaf kuvvetlerinin çıkarılması için Doğu Afrika’da Mısır ve Sudan sınırında girişilen teşebbüsler de bir o kadar önemliydi. Mors’un ifadeleri İngiltere’nin Mısır savunması noktasında işlevsel görünmekteydi. Buna göre; “Türk ve Alman ajanları tarafından İstanbul’da düzenlenen komplolar mevcuttu, Mısır’da Türk subayları emrinde eşkıya grupları oluşturarak İngiliz askeri kuvvetlerini dağıtmak ve böylece bir Türk saldırısına yardımcı olmak” hedefleniyordu²⁷⁷. Bu tür operasyonlara karşı İngiliz yetkililer elde ettikleri istihbarat sayesinde karşı koymayı hedefliyor ve ellerinden geleni yaptıklarını başarılı olacaklarını düşünüyorlardı. Mors’un ifadesinde ayrıca Mısır’a yönelik bir Türk Alman operasyon planının da ayrıntıları öğrenilmişti. Buna göre; “Zengin bir Türk, mevcut hükümete İtalya bayrağı altında yelken açan ve Türk donanmasının eski bir subayı tarafından komuta edilen bir vapur sunmuştu. Bu gemi bir İtalyan limanından çimento yükleyecek ve onun resmi evrakı Masavva’dan düzenlenecekti. Gemiye Süveyş girişinde batırmak hedefleniyordu ve bunun üç yolla yapılabileceği düşünülüyordu. Birincisi İngiliz gemisi ile çarpışmak. İkincisi sinyalleri görmezden gelerek onu batırmak için bir İngiliz gemisini kışkırtmak. Üçüncüsü kendi kendini batırmak. Geminin kaptanının Fevzi Bey’in Mors’a söylediğine göre oradaki operasyonlara katılmak ve ajanlara talimat vermek için ilk Hidiv posta vapuru ile Mısır’a giden güvenilir bir Mısırlı subay olduğu” bilgisine ulaşılyordu²⁷⁸. Bu dönemde istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürütmek gayesiyle Mısır ve Doğu Afrika bölgelerinde çok fazla Alman ve Türk ajanların seyahat ettikleri ortaya çıkıyordu. Bu faaliyetleri yakından takip eden İtilaf kuvvetleri özellikle de İngilizler bu “Almanların şekilsel özelliklerinden”

²⁷⁶ Holtz ve Kermelitch Habeşistan’da darbeden sonra Türk-Alman ittifakı lehine faaliyetlere devam etmişler ve sonunda Fransızlar tarafından yakalanmışlardı.

²⁷⁷ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/464, Tittle File: 3136/1914, Pt 4 “German War, Egyptian situation” (22/744), “The Adviser of the Interior to His Britannic Majesty’s Acting Agent”, Cairo 19 Ekim 1914, [s.314], s. 632; Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s. 109-117.

²⁷⁸ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/464, File: 3136/1914, aynı dosya. [s. 319] s. 642.

dahi haberdar olabiliyorlardı²⁷⁹. Habeşistan ve Sudan'a gönderilen misyonların da asıl amacı Mısır harekâtına yardımcı olabilecek faaliyetlere girişmekti. Bu doğrultuda benzer misyonlar ön plana çıkıyordu. 1915 tarihli Maurice Galland'ın resmi raporunda "3 Türk Mısırlı Yusuf Efendi, Selim Sabit Bey ve Cemil Bey'in Sudan'a gönderildiği ancak onların fesat yapma girişiminde başarısız oldukları ve buna rağmen Hartum çevresinde hala bu tür faaliyetler üzerine çalışmakta oldukları ve onların mektuplarının Harar aracılığıyla İstanbul'a ulaştığı" İngiliz makamlarına bildiriliyordu²⁸⁰. Almanların Doğu Afrika'ya gönderdiği çeşitli misyonların içinde Frobenius ve ekibinin geri döndüğü dönemdeki tarihlerde İngiliz yazışmalarına farklı bazı Alman ajanların gelişi ile ilgili ayrıntılar yansıyor. Müfettiş Gedaref'in bildirdiğine göre "el-Keneit adını kullanan bir Alman'ın yerli kılığında Eritre'ye geldiği ve Um Hagar'da imamı ziyaret ettiği söylentisi dolaşıyordu". Erkowit'teki Hakimam'a gönderilen yazıda "İmam'ın bu ziyareti Ras Waldo'ye bildirdiği ve Keneit'in sonra Setit'e gittiği de aktarılıyordu. Keneit'e George adında genç bir Alman'da eşil etmiş develerle birlikte gelmişti. Setit'den sonra Keneit'in güzergahında Addis Ababa vardı ve dört deve ile başkente seyahat etti ki bu develer hazine yüklüydü. George'un rotasında ise Masavva yer alıyordu buradan Aden'e bir sefer düzenlemek için iki gemi kiralayacaktır. Keneit'in tüccar kılığında gizlenmiş gönüllülerle Masavva'ya geri geleceği bilgisi alınmaktaydı. Şeyh'e develeri verdiği bilgisine ulaşıyoruz ancak burada Şeyh için kesin bir işaret kullanılmamaktadır yalnızca ilerleyen sayfalarda deve şeyhinden bahsedilir. Ayrıca Hıristiyan birliklere karşı Müslümanlar arasında dağıtılması planlanan el ilanları da verilmişti. Müfettiş Gedaref'ten öğrenilen bu bilgilere belli bir şüphe ile yaklaşılmaktadır ancak deve şeyhi tarafından da benzer bilgilere ulaşıldığı yazılıyordu. Müfettiş Keneit'in eskiden turist ajan olduğu ve Dumbell ve Butler'in onun Julius Eisen adında bir Alman olduğuna inandıklarını da söyledi"²⁸¹.

3.2. FROBENIUS MİSYONUNUN ÖNEMİ

Kızıldeniz ve çevresinin savaş döneminde stratejik pozisyonu hem müttefik hem de merkezi güçler için fazlasıyla öneme sahip olmuştur. İngiltere'nin Mısır ve Hindistan

²⁷⁹ Bkz. Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde...*, s.108-117.

²⁸⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/464, Tittle File: 3136/1914, Pt 4 "German War, Egyptian situation" (22/744), 6 Ekim 1915 No.74 [s.13] s.30.

²⁸¹ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.158.4/1-50, "Abyssinia 1915 Mayıs 3-31", From A.D.I-Khartoum to Hakimam- Erkowit 27 Mayıs 1915 (24).

arasında lojistik, askerî ve istihbarat olmak üzere etkileşim zorunluluğu olan Kızıldeniz burada karşı faaliyetleri de barındırmasıyla sıkı denetim altında bulundurulacaktı. Ayrıca bölgede İdrisi limanları hariç tüm kıyıya uygulanan abluka Osmanlı Devleti'ne Arap Yarımadası'nda erzak temini noktasında ciddi zorluklar getirecekti²⁸². Bu denetim Alman Doğu Afrika sömürgelerini, Avrupa'daki muharebeleri ve en önemli olarak Almanya'nın savaş sonu beklentilerini de kısıtlayıcı olacaktı. "Oppenheim ve Dışişleri Bakanlığı Frobenius'a Medine'de bir operasyon üssü kurmasını ve ardından Habeşistan için Kızıldeniz'i geçmesini emretti, aslında misyonun ortaya çıkması Frobenius'un önerisiyle olmuştu; Frobenius Addis Ababa'daki Alman temsilci Von Syburg'a Habeşistanlıları Sudan'daki İngiltere'ye müdahale etmeye teşvik etmek için her yolu kullanması gerektiği talimatlarını da beraberinde getirecekti". Habeşistan'daki Türk-Alman faaliyetleri üzerine bir yorum İngiliz makamlarının görüşünü yansıtmaları açısından önemlidir. Riginald Wingate'den Mr. Archer'e gönderilen mektupta "Türk-Alman entrikaları Doughty Wylie'nin mümkün olduğunu düşündüğü tutumu elde ederse hem Somaliland hem de Sudan'ın Habeşistan'ın kötü niyetli çıkarlarından muzdarip olması muhtemeldir, ancak Thesiger'ın tüm Afrika'da özellikle de önemli sayıda Müslüman nüfusun bulunduğu ülkelerde inatla tanıtilen zararlı Türk-Alman propagandasına karşı koymayı başarabileceğinden çok umutluyum" ifadeleri kullanılmaktaydı²⁸³. Bakanlık Syburg'u Habeşistan Hükümeti'ne vaatlerde bulunması konusunda da yetkilendirmişti²⁸⁴. Frobenius'un "Addis Ababa'daki izole Alman Sefareti ile bağlantı kurması bekleniyordu"²⁸⁵. Asıl hedefinin Sudan olduğu ve 1912 yılında son seferinin buraya yönelik gerçekleştirildiği de kaydedilmektedir. Sudan üzerinde gerçekleştirmeyi hedeflediği bazı planlarının olduğu düşünülüyor ancak bunun için Eritre ve Etiyopya'ya ulaşması gerekiyordu. Herhangi bir yerel dil konuşamıyordu ve Etiyopya ile bir teması daha önce olmamıştı²⁸⁶. Habeşistan'ın Sudan sınırı 800 milden fazlaydı ve bu sınırın

²⁸² TNA., FO. 371/2768, 76953, 23 Nisan 1916. İngiliz Dışişleri 371/2768 nolu dosyaya Ü. Gülsüm Polat'ın "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde Mısır" başlıklı kitabında da kullanılan çalışma sürecinde elde edilen arşiv nüshalarından ulaşılmıştır.

²⁸³ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.194/3/137, (Mart 1915 Part I) F.R. Wingate'den G: F: Archer'e (103-105).

²⁸⁴ Mckale, *War By Revolution*, s.64-65; Wolbert Smidt-Sophia Thubauville(eds) Leo Frobenius and Northeast Africa: An indiscreet Secret mission and the foundation of Ethiopian Studies at the Frobenius Institute, "Cultural Research in Northeast Africa German Histories and Stories", *Frankfurt am Main, Mekelle: Frobenius-Institut*, s. 173.

²⁸⁵ Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s.29.

²⁸⁶ Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Cultural Research in Northeast Africa...*, s. 173.

istikrarsız durumu bir sorundu²⁸⁷. 1915 Şubat'ında Sudan'a giren ve çıkan Avrupalıların işleri, uyrukları nereden geldiklerine dair 3 sayfalık bir liste tutulmuştur. Bu kişiler genellikle İtalyan, Amerikalı, İngiliz ve Rumlardan oluşuyordu. Sıkı bir denetim altında tutulmaya çalışıldığını da gösteren bu bilgi doğrultusunda Frobenius ya da başka bir misyonun Sudan'a girişinden haberdar olunması ihtimali oldukça mümkündür²⁸⁸. Bunun yanında Avrupa'da Alman askerini rahatlatmak koşulları Afrika'da Müttefik güçlere daha çok da İngiltere'ye karşı oluşturmak Almanya'nın hedeflerindendi. "Misyounun amacı sadece Kayzer'in çıkarlarını iletme değil aynı zamanda Sudan'da, Danakil'de, Somali'de ve Libya'da (İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altında) ve Habeşistan'da yaşayan Müslüman nüfusu ile Bab-ı Âli arasındaki bağlantıları güçlendirmektir", şüpheyi başka yöne yöneltmek için görev Frobenius'un olağan keşif hareketleri gibi bilimsel göründü²⁸⁹.

Harbin başından itibaren Alman makamlarının Doğu Afrika'da bir karışıklık çıkarma girişimlerinin olduğu kaynaklara yansımıştır. "Aralık ayı sonunda Dr. Solf, Genelkurmayı Doğu Afrika ile iletişim kurmak ve silah kaçakçılığı yapmak amacıyla Güney Arabistan'a bir misyon göndermeye zorladı". 29 Aralık 1915 tarihli raporunda Afrika'ya ulaşım yollarının abluka altında olmasının Alman sömürgeleri için ciddi etkisinden bahsedilecekti²⁹⁰.

Osmanlı Devleti için; imparatorluk topraklarında savaşın getirdiği zorluklarla imparatorluk halkı olan Arapların isyanını teşvik eden güçlerin beslendiği alan olan Kızıldeniz coğrafyası bölgede Osmanlı varlığının kaderini belirleyecekti. Güney Arap Yarımadası'nda yaşanan savaş dönemi kıtlığı sorunu bu coğrafyada Osmanlı'ya karşı başkaldırmalara ciddi bir sebep teşkil etmişti ya da bunun ardına sığılırdı. İlerleyen bölümlerde misyonun Kızıldeniz'in batı sahil limanından karşıya yiyecek maddesi sevki için girişimlerde bulunduğu görülecektir²⁹¹. Aynı tarihlerde Mısır'a düzenlenmesi planlanan harekât bölgede Osmanlı lehine propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin yoğun

²⁸⁷ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.200/4/1-156, "F.R.W to Murray Abyssinia" 1916 Mayıs 21-31(s.140-145).

²⁸⁸ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.194/3/1-137, Mart 1915 Part I (2-5).

²⁸⁹ Da Riva ve Biocca, *Leo Frobenius' Secret Mission...*, s.3,15.; Aleme Eshete, European Political Adventures in Ethiopia at the Turn of the 20th Century, *Journal of Ethiopian Studies*, Vol.12, No.1, January 1974, s.12.

²⁹⁰ Mckale, a.g.e., s.168.

²⁹¹ BOA, DH.EUM.4.ŞB, 1/26 3 Nisan 1915 (R- 21 Mart 1331); DH.ŞFR., 466/114 31 Mart 1915 (R- 18 Mart 1331).

olduğu dönem olmuştur. Frobenius, Habeşistan'ın Alman ve Türk taleplerine uygun olarak bölgede İngilizlere karşı saldırı gerçekleştirmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin sahilde bir liman vaat²⁹² ettiği mesajıyla da yola çıkmıştı. Misyon Habeşistan'a doğru Arap coğrafyasında ilerlerken Mısır'a Türk harekât planının askeri hazırlıkları da sürüyordu. V. Kolordu'nun bu yöndeki askeri konuşlanmalarında "Frobenius ve ekibi bu süreçte Halep başta olmak üzere birçok askerî hazırlıkla ve Türk ordusuyla karşılaşacaktır"²⁹³.

Resim 3.2: Misyon Üyelerinin Arap Coğrafyasında Karşılaştıkları Türk Askerleri

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01235-b Sefer: 007 Rotes Meer: Eritrea 1915 Fotoğraf: Mario Passarge; Yer: "Railway Station between Radjn and Aleppo", Rocio Da Riva, "Lawrence of Arabias...". Forerunner..." Fig:3 s.103.

3.3. GRUBUN YOLA ÇIKIŞI VE KIZILDENİZ'DEN GEÇİŞ

Yola çıkmadan önce "Ekim ve Kasım ayları boyunca Frobenius görev için hazırlıklarını tamamladı 17 Kasım 1914'te görev için onay alındıktan sadece dört gün sonra seferin bir üyesi olan Robert Türstig; İstanbul'daki Alman hastanelerinde eski bir hükümet görevlisiydi ve sefer için gerekli ekipmanlarla İstanbul'dan ayrıldı"²⁹⁴. İlk

²⁹² Mckale, a.g.e., s.65.

²⁹³ Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s.63

²⁹⁴ a.g.e., s.53.

denemede denize açıldıklarında bir şeyler ters gitmişti ve İngiliz ve Fransız filolarının eskortluğundan sonra yeniden Yafa'ya gelmişlerdi²⁹⁵.

Konu ile ilgili ulaşılan kaynaklar misyonun Arap coğrafyasından geçerken tamamlandığını, üyelerinin neredeyse tamamının burada sefere katıldıklarını aktarır. Misyona katılan üyelerin isimleri kaç kişi oldukları konusunda çeşitli farklılıklar kaydedilmekle birlikte misyonun yola çıkışından Habeşistan'a ulaşma girişimleri sırasında, Massava'da kaldıkları zamanda ve geri dönüşlerinde İtilaf güçlerinin özellikle İngiliz makamlarının yakından takip ettiği ve bu bilgilere doğru olarak ulaşma gayreti içinde oldukları gözlemlenmektedir.

Üyelerin isimlerine dair konu hakkındaki çalışmasında Alame Eshete 17 kişiden bahsetmektedir;

“Avrupalılar: Leo Frobenius (Misyonun başı), Alberto Martius, Roberto Türstig, Gerolamo Kistenfeger, Passarge.

Türkler-Araplar: Salomon Hall (Misyonun Türkçe tercümanı, Addis Ababa'da meskun), Sa'id Muhammad (İstanbul'da meskun Türk), El Baraka Hajj Abd al-Quadir (gardener of Jaffa), Umar Ali (a trader of Jaffa), Hamajir Hamid (gardener of Jaffa), Muhammad Salim (gardener of Jaffa), Abd al-Rahman Muhammad (a gardener of Jaffa), Da'ad Dahaman (garneder of Jaffa), Umar Hasan (gardener of Jaffa), Laqder Bikassim (gardener of Jaffa) Muhammad Abd-al Salam (gardener of Jaffa, Hasan Ali(gardener of Jaffa)).”²⁹⁶ Osmanlı arşiv kayıtlarından yola çıkarak heyete refakat etmiş olan Mülazım Abdülcélil ve Hüseyin Efendileri de misyonun içerisinde yer alan Osmanlı vatandaşlarına ekleyebiliriz. Hicaz Fırkası'na mensup olduğu anlaşılan bu iki zabitanın üstün gayret ve cesaretlerinden dolayı taltiflerinin uygun görüldüğü de kaydedilmektedir.²⁹⁷

Rocio Da Riva makalesinde Heinrich Scholler'in verdiği listeyi aktarmaktadır. Bu listede Scholler Eshete'den farklı olarak bir kişiyi daha ekler; Ghebre Mariam

²⁹⁵ Curt Prüfer, *Germany's Covert War...*, s. 89.

²⁹⁶ Bkz. Eshete, *European Political Adventurers in Ethiopia...*, s.12-13. Yazar bazı Arap üyeler hakkında “gardener of Jaffa” ayrıntısını ekler, bu üyeler Yafa'dan katılmıştır ve Yafa'nın bahçıvanları tasviri burada üstlendikleri gizli görevlere atfen kullanılma ihtimalini akla getirmektedir.

²⁹⁷ *BOA, DH.EUM. 4. ŞB. 4/65* 1 Nisan 1915 (R- 19 Mart 1331); *DH. EUM. 4. ŞB., 2/33* 28 Haziran 1915 (R- 15 Haziran 1331); *DH.EUM. 4. ŞB. 3/1* 17 Nisan 1917(R- 17 Nisan 1333); *DH. ŞFR. 480/95* 19 Temmuz 1915 (R- 6 Temmuz 1331)

Voldenussie'den misyon üyesi olarak bahsetmektedir²⁹⁸. Mart 1915 Sudan istihbarat raporunun “A Special Mission from the German Emperor” başlıklı bendine göre Scholler'ın listesiyle aynı olarak 18 üyeye ulaşıyoruz ve son olarak Kistenfeger'ın günlüğüne kaydettiği listeye göre misyonun üyeleri; Frobenius, Martius, Raschid Bey, Dr. Berghausen, Seid Meemun, Ki Mohammed Efendi ve ismi Hassan olan Somalili bir çocuk²⁹⁹.

Resim 3.3: Misyon Üyeleri Şam'da Konaklarken Çekilen Bir Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut. Kayıt No: EBA-B 01237 Bölge: Suriye-Şam Sefer: 007 Kızıldeniz/Eritre 1915 Fotoğraf: Mario Passarge.

Frobenius ve ekibi İstanbul'da kaldıkları süre boyunca keşif için hazırlıkları yaptılar ve “misyonun siyasi yönlerini Alman Büyükelçiliği ve Türk Hükümeti ile organize ettiler. İstanbul'dan 24 Aralık'ta ayrıldılar”. Halep ve Şam üzerinden geçecekleri seyahatlerinde trenle ilerlemişlerdi ancak bazı bölgelerde develer ve arabalarla devam ettiler³⁰⁰. “5 Ocak akşamında Şam'a geldiler, pahalı Hotel Victoria'da konaklamışlar ve Addis Ababa'daki Alman Büyükelçisine bir çanta götördüklerini

²⁹⁸ Heinrich Scholler, German World War Aims in Ethiopia- the Frobenius-Hall Mission, in J. Tubiana (ed.), Modern Ethiopia. From the Accession of Menilek II to the Present. Proceedings of the Fifth International Conference of Ethiopian Studies. Nice 19-22 December 1977 (Rotterdam 1980), s.320'den naklen Da Riva, a.g.m., s. 58.

²⁹⁹ Kistenfeger, Notizbuch I (Tagebuch), Rumanien-Türkei IV.1., Nachlass L. Frobenius DIAFE VII, 24.12.1914-21.1.1915(LF 317) (yayımlanmamış materyal), s.4'den naklen Da Riva, a.g.m., s.59-60. İstihbarat raporuna Foreign Office 371/2349 60548 nolu dosya referans olarak verilmektedir.

³⁰⁰ Da Riva ve Biocca, *Leo Frobenius' Secret Mission...*, s.8.

deklare etmişlerdir”³⁰¹ Burada geçirdikleri vakitlerini kültürel aktiviteye de ayırmışlardı “bir Türk şairi tarafından Antwerp’in Düşüşü başlıklı dramatik bir performansa katıldılar. Frobenius İngiliz filusunun faaliyetlerinin geçtiği her bahiste seyircinin nasıl kahkaha attığını anlatacağı”³⁰². Yafa’da tamamlanan misyonun Avrupalı üyeleri kendilerini gizlemek için Arap kılığında Hicaz Demiryolundan ilerlemişlerdi ³⁰³. Sefer Suriye’den güneye ilerlerken birçok noktada yüklerini taşımak için vasıta olarak treni kullanamadıkları yerlerde develeri veya yük arabalarını kullanmak zorunda kalmıştı ve Frobenius Enstitü’de bulunan birkaç fotoğraf yüklerini trene aldıkları bir kareyi gösteriyordu.

Resim 3.4: Develeri Trene Yükledikleri Anı Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8019 Ülke: Suudi Arabistan Bölge:

Hicaz Yer: el-Ula Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Yafa’da Osmanlı makamlarının önerisiyle Sami Bey ve Salomon Hall’da (Friedrich Hall) misyona katıldılar³⁰⁴.Hall Güney Arap kıyılarına kadar eşlik edecekti

³⁰¹ Kistenfeger, Notizbuch I (Tagebuch), Rumanien-Türkei IV.1., Nachlass L. Frobenius DIAFE VII, 24.12.1914-21.1.1915(LF 317), s.51-57’den naklen; Rocio Da Riva ve Dario Biocca, a.g.m., s. 8.

³⁰² “İngiliz istihbaratına göre Şam savaş çıktığında İngiliz karşıtı yayınların merkeziydi.” Da Riva-Dario Biocca, a.g.m., aynı yer.

³⁰³ Eshete, *European Political Adventurers in Ethiopia...*, s. 13

³⁰⁴ Da Riva-Dario Biocca, a.g.m., s. 8; Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia’s Forerunner...*, s. 50-51.; Sami Çölgeçen, *Sahra-yı Kebir’i Nasıl Geçtim?* Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, Özgü Yayınları, Ark Kitapları 72, İstanbul, s. 470. Sami Bey misyon ile yolu kesişen bir Türk Deniz eski subayıdır ancak Rocio Da Riva’nın her iki makalesinde Sami Bey’den hatalı bir şekilde Türk diplomat Bekir Sami Kunduh olarak bahsedilmektedir. Osmanlı arşiv kayıtlarında karşımıza çıkan belgelerde ve Sami Çölgeçen’in yukarıda verilen hatıratında Addis Ababa sefer heyeti ile yollarının kesiştiği belirtilmekte belgelerde de Sami Çölgeçen’in mutasarrıflık yaptığı tarihlerle ve bölgelerle uyumlu olarak imzalı raporları bulunmaktadır.

daha sonra Habeş hizmetkârı ile birlikte Eritre üzerinden Habeşistan'a seferden ayrı olarak seyahat edecekti fakat öyle olmadı. Kurfürst'da bir bot kiralayıp karşıya geçmesi gerekiyordu Frobenius tarafından gerekli para verilmediğinden dolayı heyetten ayrılması da engellendi ayrıca Hall savaşta Etiyopya'yı kazanmak için Alman Hükümeti tarafından gönderilmişti ve görevinin başarısızlığının Frobenius'un ısrarları yüzünden olduğunu düşünüyordu³⁰⁵. Frobenius Habeşistan'a ya tüm üyeler girecek ya da hiçbiri ayrılmayacak düşüncesindeydi³⁰⁶. “Yafa'dan sefer Al-Ula'ya devam etti ve 15 Ocak'ta vardı.

Kayıtlarda kısa süre de olsa Alman heyetinin içerisinde yer aldığı ayrıca anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA, DH.EUM.7.ŞB, 37/16 3 Şubat 1915 (R- 21 Kanunusani 1330); DH.EUM.KLU, 8/48 10 Nisan 1915(R- 28 Mart 1331); DH.ŞFR., 467/114 17 Nisan 1915 (R- 4 Nisan 1331); DH.ŞFR., 468/153 28 Nisan 1915(R- 15 Nisan 1331) ; DH.ŞFR., 466/96 29 Mart 1915 (R- 16 Mart 1331); DH.ŞFR., 51/198 3 Nisan 1915 (R- 21 Mart 1331); DH.EUM.MH., 110/70 6 Ekim 1915 (R- 23 Eylül 1331)* (Bu dosyada Dahiliye Nezaretine gönderilen raporda Kerkük Mutasarrıfı Bende Sami imzası bulunmaktadır.); “Mehmet Sami Üründül [Çölgeçen] Berkiler-1877, Hulusi-Şakire-Harbiye, Fransızca, Arapça-Askerlik, Diplomasi-İdare-İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Üyesi, Kaptan, Trablusşam, İskenderun ve Hayfa Limanları Başkanı, Bahriye Nezâreti Yaveri, Fizan, Necid Sancağı Mutasarrıfı, Taiz, Kerkük, Kerbelâ Mutasarrıfı-Horasan, Rumiye, Bağdat Başkonsolosu, Osmanlı Meclis-i Mebûsân III. Dönem Bağdat, Kerbelâ Mebusu- III. Dönem Ankara Milletvekili-Evli, 4 Çocuk. Ö. Tarihi:26.09.1935” *Türkiye Büyük Millet Meclisi: Milletvekilleri Albümü, I. Cilt 1920-1950, III. Yasama Dönemi Milletvekillerinin Özgeçmişleri [02.09.1927-04.05.1931] 2010, s. 161.* Farklı görevlerde de bulunan Sami Bey'in tüm dillerde broşürlerle yola çıktığı bilgisini verir Prüfer Bkz. Prüfer, *Germany's Covert War...*, s. 15-18-20.

³⁰⁵ Curt Prüfer, s. 89. Hall'un bir raporunda bazı gözlemleri de aktarılmaktadır. Salomon Hall muhtemelen bölgeye daha önce gelmişti ve misyonla birlikte geri gönderildiğinde gördüklerini aktarıyordu Prüfer'in eserinde konu ile ilgili kesin bir tarihe ulaşamıyoruz. Hall'un raporuna dair tarih Ü. Gülsüm Polat'ın çalışmasında ATASE arşivlerinde yer alan belgelerden aktarıldığı şekliyle açıkça görülebilmektedir. “Hall'un verdiği bilgiye göre Kızıldeniz'de Fransızların Dess kruvazörü, Süveyş Limanı'nda iki kruvazör, Büyük Acı Göl'de üç harp gemisi, Port Said'de beş kruvazör bulunuyordu. Kanal'ın sahili boyunca her biri iki kilometre mesafede piyade topçudan oluşan küçük ordugahlar olduğunu gözlemlemişti”. Daha birçok detayı aktaran Hall Mısır'daki vaziyete dair önemli istihbarat bilgilerini paylaşmıştı. Bkz. Polat, *Osmanlı ve İngiltere Ekseninde...*, s. 149-150. Elde ettiği bazı istihbari bilgileri gemide bulunan ve kendisini izlemesi için yanına koyulan İngiliz denizciden almıştı bu adam “Kanal'a ilk Osmanlı saldırısı konusunda Mısır'da ve İngiltere'de Türklerin kanala gireceğinin hiç düşünülmediğini söylemişti. Aynı bilgiler için Bkz. Prüfer, *Germany's Covert War...*, s.90-91. Süveyş Kanalı'ndan geçtiği geminin adı “Porto di Adalia” olarak kaydedilmekte ve yalnızca Fransız zırhlısı Desaix tarafından durdurulduğuna değinilmektedir. Misyon üyeleri Masavva'ya ilerlerken Kızıldeniz açıklarında aynı gemi tarafından durdurulmuş ve mürettebat bir incelemede bulunmuştu. Prüfer, *a.g.e.*, s. 90.; Hall'un takma adı “Ato Solomon”dur. “Melez bir Ethio-German diplomat ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Etiyopya'ya Alman Hükümeti tarafından gönderilen casus. Arapça, Almanca, Amharca ve başka dillerde mükemmel konuşan Hall, Etiyopya Hükümeti'ne para ve mesaj taşımak için gönderildi.” Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s. 110; Donald McKale Hall'un Frobenius misyonundan sonra tekrar Habeşistan'a gönderildiği bilgisini verir. Buna göre o yine Alman Sefaretine mesaj taşımak için seyahat ediyordu. Ancak Mckale onun küçük teknesinin İtalyanlarca fark edildiğini Hall'un tutuklanarak bu kez de amacına ulaşamadığını söyler. Donald McKale, *War By Revolution...*, s. 156; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 133.

³⁰⁶ Prüfer, *Germany's Covert War...*, s. 90.

Resim 3.5: Bili Bedevilerin Şeyhi Süleyman Rifada

Kaynak: Rocio Da Riva, “Lawrence of Arabias Forerunner...”, Fig.11, s.107. Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8062 Yer: el-Ula.

Al-Ula’dan Kızıldeniz’deki Al-Wajh’e develer vasıtasıyla ilerlediler; bu iki mahal arasında sefer Bili Bedevilerin şeyhi Süleyman Rifada tarafından yönetildi. Frobenius ona Üçüncü Sınıf Kronenorden nişanı ve oğlu İbrahime de aynı rütbeden madalya vermişti³⁰⁷. Frobenius’un bu faaliyeti Türk makamları için kaygı verici olmuştur. Medine-i Münevvere Muhafızlığı’ndan Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube’ye gönderilen belgede Sami Bey’in de refakatiyle Al-Wajh’e giden Alman heyetinin Alman imparatoru adına nişanlar dağıtmasının tepki toplayacağından söz edilmektedir. Uğrayacağı birçok mevkide “urbana Almanya adına nişan verilmesinin neticesinin memnun edici olmayacağı vurgulanmaktadır. Heyet reisi Abdülkerim Paşa’ya bu teşebbüsü için ne dereceye kadar salahiyet verildiği malum olmamakla beraber henüz Osmanlı Hükümeti’nden bir nişan almamış ve pek çok da rakibi bulunan urban şeyhine bir ecnebi devlet hükümdarı namına nişanlar verilmesi bu havalide kötü tesir edeceği ve Osmanlı Devleti aleyhine çıkarılmaya çalışılan çeşitli söylentilerin zemini oluşturacağı endişesini doğurmaktaydı. Hatta Almanların bu seyahatinde kılık değiştirerek gizli ve sükûnet dairesinde ilerlemedikleri halde bu durumun hem kendileri hem Osmanlı Hükümeti ve de şeyh için müşkül bir vaziyet yaratacağı belirtilmişti. Hicaz mıntikasında ecnebi devleti namına nişan verilmesi katiyen

³⁰⁷ Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s.69; Da Riva-Dario Biocca, *Leo Frobenius' Secret Mission...*, s. 8.

gayri caizdir hatta Hükümeti Osmaniye namına Osmanlı nişanları verilmesi bile dikkat ve zorunluluk gerektirmektedir denilir”³⁰⁸.

Osmanlı Devleti izni ile gerçekleştirilen misyon Kızıldeniz’in Arap kıyılarından ilerlemiş ve Yanbu ve Cidde’den Kurfuda’ya³⁰⁹ “seyahatleri iki haftadan fazla sürmüştü”, Kurfuda’da Sami Bey’in heyetten ayrıldığı ve gerekçesinin de hastalık olduğunu öğreniyoruz³¹⁰. “Muhtemelen deniz tutması yüzünden acı çekiyordu, karısı ve adamları ile birlikte Frobenius’un iddiasına göre söz verdiği 200 liranın 150 lirasını alarak geride kaldı”³¹¹. Eski bir Türk Deniz Subayı olan Sami Çölgeçen’in böyle bir hastalık iddiası oldukça ilginç görünmektedir. Ayrıca Emir Said isminde birinden de bahsedilir ve Sami Bey ile onun seferin lideri Frobenius’dan pek hoşlanmadıkları aktarılır³¹². Sami Bey şubat ayında heyetten ayrıldıktan sonra hatıratında belirttiği üzere Hint Okyanusu’nda batırılan Alman “Emden” gemisinin kaptanı Von Mücke ve gemi mürettebatının Arap coğrafyasından geçerek İstanbul’a ulaşmasını sağlamıştı. Şöyle aktarıyor; “*Mokke kendisinin de yazdığı gibi perişan ve bitkin bir halde 17 Mart 1915 günü Konfida’ya ulaştı. 6 subay, 47 askerle Mokke adeta şaşırmış bir vaziyette idi. Beni görünce kendisini selamete çıkarmaklığıma rica etti. Ben Konfida’da görev gereği bulunuyor, Mısır’ın cenubi ve Addis Ababa heyet-i seferiyesiyle uğraşıyordum. Bana tevdi edilen vazife hitam bulmuş, yalnız muhabere cihazını temin kalmıştı. Bunu da pek muktedir olan Konfida Kaymakamı Kemal Bey’e tevdi ettim. Mokke rüfekasının sevklerini sırf silah arkadaşlığı hatırası için uhdeme aldım. Çünkü, bunları çöle ve denize terketmek muhakkak mahvolmalarını istemek idi. Buna ise, değil ben, hiçbir Türk muvafakat gösteremezdi.*”³¹³. “Ayesha (Emden II)’nın mürettebatı Choising vapuru, bir North German Lloyd yük vapuru tarafından Aralık 1914’te kurtarılmıştı ve Arabistan kıyısına götürülmüştü”.

³⁰⁸ BOA., DHEUM.7.ŞB., 3/16 3 Şubat 1915 (R- 21 Kanunusani 1330).

³⁰⁹ D. Mckale, *War By Revolution...*, s. 105. Bu coğrafyada Abdülkerim Paşa takma adını kullanmaya özen gösterecektir.

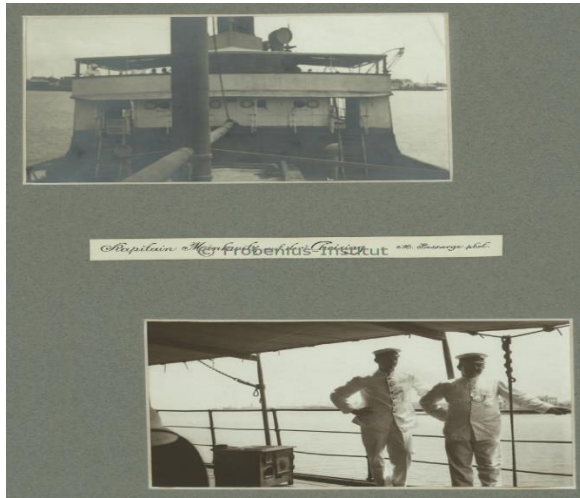
³¹⁰ Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia’s Forerunner...*, s. 69,70,71; Da Riva ve Dario Biocca, *Leo Frobenius’ Secret Mission...*, s.13.

³¹¹ Rocio Da Riva, *Lawrence of Arabia’s Forerunner...*, s. 71.

³¹² Prüfer, *Germany’s Covert War...*, s. 90.

³¹³ Çölgeçen, *Sahra-yı Kebiri Nasıl Geçtim?* s. 470.

Resim 3.6: Choising Vapuru ve Gemi Kaptanıyla Frobenius'un Fotoğrafi 1915

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01264. Kaptan Minkwitz ve Frobenius.

Gemi kaptanı Minkwitz ve Frobenius'un fotoğrafları ve ayrıca Choising gemisinin güvertesinden Frobenius tarafından çekilmiş fotoğraflar Frobenius Enstitü'de mevcuttur. Misyonun Kızıldeniz'den Masavva limanına geçişlerinde bir ara Arap sahillerinden çok da uzaklaşmadıkları bir sıra geri kıyıya dönmek mecburiyetinde kaldıklarından bahsedilmektedir. Bu durumda Mücke ve mürettebatını kurtaran Choising vapurunun mürettebatı Arap kıyısına (Sami Bey Kurfuda'da Mücke ve ekibiyle karşılaştığını ifade eder buna göre bahsi geçen sahil kenti Kurfuda olmalıdır) götürdüğü zaman Frobenius ve ekibinin de onlarla birlikte olduğu ihtimali akla gelmektedir. Nitekim kısa bir süre misyonla birlikte seyahat eden Sami Bey'in daha sonra misyondan ayrılması ve Mücke ve mürettebatının İstanbul'a seyahatinde yardım etmesi aynı zamana denk gelmektedir. Ancak Frobenius ve adamlarının Şubat 1915'te Masavva'da kaldıkları süre boyunca Choising'den sorumlu subay olan Kaptan Minkwitz ile tanıştıkları ve hayatta kalan Ayesha'nın parçalarıyla birlikte Minkwitz'in bir fotoğrafını çektikleri" aktarılacak onların Masavva'da karşılaştıkları da düşünülmektedir³¹⁴. İngilizlerin edindiği istihbarata göre de "Ayaesha ve Emden Türkler tarafından heyecanla karşılanmıştı" ki bu durumda ya Masavva limanından karşı Arap sahillerine ilerlemişler ya da doğrudan Arap kıyısına demirlemişlerdi veyahut Sami Bey misyondan çok daha önce bir zamanda ayrılmış Masavva'da Choising vapuru Frobenius ve ekibi ile karşılaşmış daha sonra Mücke ve

³¹⁴ Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s. 33, dipnot.14. Bkz; Ekler Fig.1 ve Fig.2.

mürettebatını da Sami Bey'in onları karşılayacağı Arap sahiline ulaştırmıştı³¹⁵. Sonuncusu yüksek olasılıklı görünmektedir. Frobenius Enstitü arşivinde yer alan konu ile ilişkili birkaç fotoğrafta da yer olarak Masavva Limanı notu düşülmüştür. RefİKası ve Kunfuda'dan bir kılavuz ile birlikte Mücke ve personelinİ İstanbul'a ulaştırmak için yola çıkan Sami Bey Leys'e ulaşmış ve buradan İngilizlerin Cidde'de gemilerinin olması nedeniyle karadan devam etme kararı almıştı. Hicaz'daki yetkili makamlara da vaziyetini bildirmişti. Güzergâhları boyunca Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in gönderdiği Şerif Salih isminde bir adam beraberinde ihtiyat malzemeleriyle rehberlik etmek üzere onlara katılmıştı. Adı geçen kişi ve yanlarında bulunan birkaç adamın Şerif'in emriyle onlara tuzak kurma girişimlerini ve ilerledikleri yol boyunca kendilerine ateş açılarak saldırıya uğradıklarını Sami Bey hatıratında anlatır³¹⁶. Nihayetinde bir saldırı esnasında topuğundan vurulmuş ve eşi Nevin Hanım ile birlikte Bedevilere rehin düşmüştü. Çeşitli badirelerden sonra kendisi ve eşi bedevilerden kurtulmayı başarmış çölde etrafı kuşatılan Alman kaptanı ve mürettebatı da bu sayede hayatta kalarak Sami Bey rehberliğinde İstanbul'a ulaşmıştı. Bu olaydan sonra Dördüncü Ordu Kumandanlığı ile Dahiliye Nezaretine Şerif'in ihanetine dair bir rapor göndermişti. Aşağıdaki ifadesi Şerif'in o zamanki vaziyetini Sami Bey'in sözlerinden anlatır;

“Mekke Emiri Şerif Hüseyin o zaman henüz maskeyi yüzünden atmamış idi. El altından böyle bize ihanet ediyordu ... Sebebini hala anlayamadım. Şerif uzun müddet Mekke emiri ve bize sadakat rolü oynayarak kaldı. Nihayet sonunda isyan bayrağını açtı ki, o zaman iş işten geçmiş idi...”³¹⁷.

3.4. MİSYONUN MASAVVA'DAKİ FAALİYETLERİ VE ADDİS ABABA'YA GİRMELERİNİN ENGELLENMESİ

“Kunfuda'da küçük teknelerini terk ettiler ve 13 Şubat'ta Masavva'ya gitmek üzere Kızıldeniz'i geçmeye devam ettikleri bir sanbuka bindiler. Bu yolculuklarında; İngiliz, Fransız ve İtalyan gemileri Kızıldeniz'i devriye gezdiği için kendilerini hayvan postu kaçakçıları olarak gizlediler zira Türk toprakları dışında derileri ihraç etmek yasak

³¹⁵ Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, s. 138.

³¹⁶ Çölgeçen, a.g.e., s. 467-506.

³¹⁷ a.g.e., s. 495,496.

olduğu için, bu, Türk yasalarını çiğnedikleri izlenimi verecekti”³¹⁸. Abluka altında olan ve sıkı bir denetimle kontrolü sağlanan Kızıldeniz’den geçerken her ne kadar kendilerini gizlemiş olsalar da denetimden kurtulmak pek mümkün görünmüyordu nitekim “aynı gün açıkta seyir halindeyken ufukta kendilerine doğru yelken açan bir savaş gemisi gördüler Fransız zırhlı kruvazörü Desaix onları durdurdu ve mürettebat sanbuku incelemek için gönderildi”³¹⁹. Bu defa kaçakçı olarak ve Arap kılığında kendilerini tanıtımları güvenli bir yol olmayacaktı zira misyonun üyeleri Avrupalılardan da oluşmaktaydı ve incelemeyi yapacak olan subayların dikkatlerini çekmemeleri imkânsızdı. Misyonun Avrupalı üyeleri bu durumda kendilerini geminin içerisinde çok küçük bir ambarda gizlemek zorunda kalacaklardı. Rocio Da Riva makalesinde aktardığı üzere Rennel Rodd’un Dışişleri Bakanlığına gönderdiği rapor kaydından saklandıkları yerin bazı detaylarına ulaşır. Buna göre onlar aynı zamanda “sanitary tank” (pis su tankı) olarak “modern bir gemide kullanılan bir delikte kendilerini gizlemeyi başardılar; çok da romantik olmayan ve kibar bir dille tarif edilmesi zor olan. Duvardaki çatlaktan inceleme yapan Desaix³²⁰ gemisi subaylarının geri çekildiklerini gözlemleyebildiler”³²¹.

³¹⁸ M. Passarge, Reisebericht II, Rote-Meer-Fahrt, 1915, Nachlass L. Frobenius DIAFE VII, yayımlanmamış materyal 8.2.-15.3.1915 (LF 313) s. 15’den naklen Da Riva-Dario Biocca, *Leo Frobenius’ Secret Mission...*, s. 13.

³¹⁹ Frobenius’a göre gizli ajanlar İngilizleri Cidde’deki bir telgraf istasyonundan Almanların varlığına dair haberdar etmişlerdi. Bu yüzden olsa gerek sefer birkaç gerekçe ile durdurulmuştu. İlk olarak Farasan Adaları’ndaki ticari zırhlı İngiliz kruvazörü, Fransız Desaix ve son olarak Hudeyde yakınlarındaki İngiliz gemisi tarafından. Bkz. Da Riva-Dario Biocca, a.g.m., s.14; Rocio Da Riva, a.g.m., s.72,74; Prüfer, a.g.e., s.90.Osmanlı arşiv kayıtlarında heyetin İngiliz harp gemisi tarafından durdurulduğuna dair iki belge mevcuttur; “Abdülkerim Paşa heyetinin rakib olduğu sanbuk Masavva’ya bir gün kala açıkta bir İngiliz harp sefinesine tesadüfıyla tevkif edilmiş ise de mumailayhin eşya-yı ticariye altında iktifa ederek tahlisi nefis eylemiş oldukları...”. *BOA., DH.EUM.4.ŞB, 1/26 3 Nisan 1915 (R- 21 Mart 1331); DH.ŞFR., 466/114 3 Mart 1915 (R- 18 Şubat 1330); Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, Cultural Research in Northeast Africa...*, s. 174.

³²⁰ Misyonun üyelerinden Salomon Hall’un verdiği istihbari bilgilerde Fransız gemisi Dess kruvazörü olarak zikredilmekteydi büyük ihtimalle yukarıda bahsedilen Desaix’in kısaltımı olmalıdır. Bkz. Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, s.150.

³²¹ FO 371/2227 275 nolu dosya Rodd’un gönderdiği raporun kaynağı olarak makalede referans gösterilmektedir. Da Riva-Dario Biocca, *Leo Frobenius’ Secret Mission...*, s. 14.

Resim 3.7: Misyon Üyelerinin Gemide Saklandıkları Yerden Çekilen Fotoğraf, Fransız Gemisi

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8092, Yer: Massawa-Kunfuda, Sefer:007 Kızıldeniz Eritrea 1915.

Resim 3.8: Frobenius ve Misyon Üyeleri Kızıldeniz’de İlerlerken 1915

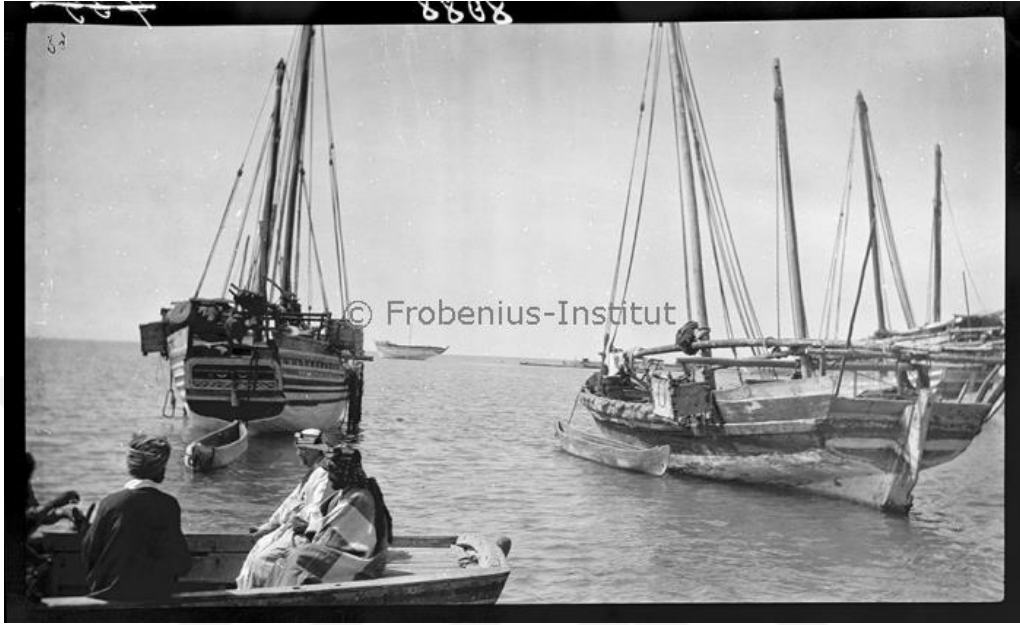

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8092 Ülke: Eritre Bölge: Kızıldeniz, Yer: el-Kunfuda-Masavva Sefer:007Kızıldeniz Eritre 1915.

Fransız gemisinden kurtulmayı başarıp Kızıldeniz boyunca “42 gün seyrettikten sonra misyon sonunda 15 Şubat’ta Masavva’ya ulaştı. Yaklaşık bir hafta sonra kayıtlı

İngiliz Dışişleri dosyasında Almanların geldiği bilgisi yer alıyordu ve Rennel Rodd Habeşistan'a ilerlemeleri için onlara izin verilmeyeceğini yazıyordu"³²².

Resim 3.9: Frobenius ve Misyon Üyeleri, Kızıldeniz

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8088, Yer: Massawa-Kunfuda, Sefer: 007
Kızıldeniz Eritrea 1915

Alman heyetin Masavva'da kaldığı süre boyunca Habeşistan'a girmelerine izin verilmesi meselesinin hem bölgedeki Avrupalı devletler hem Osmanlı Devleti hem de Habeşistan Hükümeti açısından farklı şekillerde değerlendirildiği görülüyor. Osmanlı Devleti Addis Ababa Sefiri Mazhar Bey'in Hariciye Nezareti'ne bildirdiğine göre "İtalyan Hükümetince Habeşistan'a duhulü sebepsiz yere engellenmesi kabul edilen Alman heyet-i mahsusasının hiçbir mahiyeti fevkalâdeye haiz olmadığı ve ancak Alman sefaretinin hükümet ile dokuz aydır kesilmiş olan muhaberatına aracılık etme gayesiyle gelen erbabı fenden atika mütehasıslarından mürekkep bulunduğu" fikrindeydi. Bu hususta hükümet matbuası henüz hiçbir habere ulaşmamıştı. Mazhar Bey'e göre "Habeşistan Hükümeti'nden bazı nazır muhalifenin desaisine rağmen heyetin duhulüne bir engel sebebi görmeyerek Habeş hududuna girdikleri halde Addis Ababa'ya girişleri

³²² Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s. 76.

için icap eden kolaylığın gösterilmesi hakkında lazım gelenlere emir verilmişti”³²³. Habeşistan Baş Şehbenderi Mazhar Bey’in Dire Dava’dan takdim eylediği 22 Mart 1915 tarihli ve 5 numaralı şifre tahriratında ise; “Habeşistan’a gelmek üzere olan bir Alman heyetinin Eritre’de bulunduğunu iki hafta önce haber aldığını Ahiren Harar’da iken bu heyetin Habeşistan’a duhulüne İngiliz ve Fransızların ve onlara tabien İtalyanların şiddetle itiraz ettiğini”³²⁴ ve Habeş Hükümetince de tereddüt hasıl olduğunu haber almıştı. Derhal hususi olarak Lij Iyasu’nun nazır ve naiplerinden bazılarını görerek “itirazı vakıanın hukuk-u düveli esasilerine ve Habeşistan’ın hukuk-u istiklaliyesine ne derecede menfi olduğunu izah etmişti. Ayrıca savaşta tarafsız olan Romanya’dan Alman memurlarının serbest olarak geçebildiğini, bu yürürlükte olan hukuka “en yeni hüccet” bulunduğunu da vurgulamıştı. Bunun üzerine Lij Iyasu tarafından heyeti mebusun girişine engel olunmaması için Addis Ababa’ya gerekli tebligatın icra ettirildiği beyan olunmuştur ve hatta Almanya sefaretini ile örtülü haberleşme için hususi bir şifresinin bulunup bulunmadığı Osmanlı Sefiri’ne sorulmuştu”. Lij Iyasu’nun İngilizlere karşı tutumu bu dönemde Osmanlı lehine değişmiş ise de açıktan açığa düşmanlıklarına sebebiyet vermekten sakınıyordu.

³²³ BOA., HR.SYS., 2335/24 27 Nisan 1915 (14 Nisan 1331). Ayrıca Thesiger’dan Foreign Office’e gönderilen bir raporda Habeş Hükümeti’nin misyonun girişine izin verdiğine dair işaretler aktarılmaktadır. Bkz. Da Riva Lawrence of Arabia’s Forerunner..., s. 76, dipnot. 226.

³²⁴ İtalya Hükümeti Eritre’nin hiçbir noktasında Abdülkerim Paşa ve heyetinin serbest seyahat etmesine müsaade buyurmadığına dair Kurfuda Kaymakamlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne şifre çekilmişti. BOA., DH.ŞFR, 468/152 28 Nisan 1915 (R- 15 Nisan 1331).; Smidt’in çalışmasına göre ülkeye giriş çıkış için pasaport izni, geçiş müsaadesi Dışişleri Bakanı Beyene Yimer’in ve Adalet ve İçişleri Bakanlığı olarak tercüme edilebilen kurumun idari sorumlulukları altındaydı. Bakanın elde edilen yazışma dokümanlarının büyük çoğunluğu bu tür izinler ile ilgiliydi. Yabancı elçilikler ile bu konuda görüşmeleri mevcuttu. “Etiyopya’da yabancı seyyahlar tarafından girişilen seyahatler için bu belgeler zengin bir kaynak sunuyordu. Özellikle yabancı elçiliklerin düzenli olarak gönderdiği postacılar için”. Buna göre Leo Frobenius ve ekibinin ülkeye giriş izni Dışişleri Bakanı Yimer ve Adalet ve İçişleri Bakanlığı’na ve Türk ve Alman sefaretlerinin bu kişi ve kurumlarla olan diplomatik ilişkilerine bağlı görünmektedir. “İngiliz sefaretini de zaman zaman Boarana’dan Moyale’ye mesajcılar, postalar göndermiştir. İzin durumunda Adalet ve İçişleri Bakanı Dışişlerine yazıyordu. İlginç bir şekilde kaynak “ne Osmanlı ne de Alman sefaretinin bu gibi postalar göndermediğini kaydeder hem de savaşın dolaylı kendi hükümetleri ile bağlantıları kopmuş ve izole olmuş oldukları bir durumda”. Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...” *The Life of Times...*, s.108; *Qatar Archives-Qatar National Library*, “German War: Persia’s general situation May-July 1915”, File: 3516/1914 Part 6, Reference: IOR/L/PS/10/483, 5 Nisan 1915, (s. 185v) s. 377.

Alman heyetin Addis Ababa'ya girmesine engel olunmasının sebebinin Alman sefaretinin, heyetin geldiğini Habeşistan hükümdar müşaviri ve hariciye nazırına gizli bir şekilde tebliğ ettiği ve onun da derhal ülkedeki müttefik devletlerin temsilcilerine vaziyeti açık ettiği, heyetin Sudan'a karşı Habeşlerle bir anlaşma gerçekleştirilmesine memur olduğu bilgisini verdiği iddia edilmekteydi.³²⁵ Eshete'ye göre heyetin gönderilmesinde Lij Iyasu ve hükümetinin de payı vardı ve bu Habeş Hükümeti'ni rahatlatmıştı³²⁶. Heyetin amaçları arasında bu iddianın yer aldığı düşünülmeyle birlikte civardaki Avrupalı devlet temsilcileri tarafından heyetin yola çıkışından itibaren varlığından bir şekilde önceden haberdar oldukları kaynaklara yansımaktaydı.

“2 Şubat'ta Addis Ababa'dan büyükelçi Giuseppe Colli di Felizzano Roma'ya; Etiyopya Hükümeti'nin Alman misyonu ile ilgili dehşete düştüğünü ve Etiyopya'ya verebileceği zararlardan söz etmişti”³²⁷.

Frobenius'un misyonu “Alman diplomasisi için uygun olmayan bir zamanda gerçekleşmişti; İtalyanların savaşta İtilaf tarafına katılmasını engellemek Almanya için önemliydi ancak Libya'da Almanların teşebbüsleri bu durumu riske atıyordu. Böyle bir atmosferde Roma bazı gerekçelerle Habeşistan'ın Eritre'ye saldırması için Alman ve Türk kışkırtmasından korkuyordu”³²⁸. Yine de Frobenius burada uzun bir süre kalmıştı. “Christian X (Hamburg-American Packet Company) gemisinde konaklaması için davet edildi”.³²⁹ Kaptan Tutt Abdül Kerim Paşa (Frobenius)'nın Osmanlı Devleti ile haberleşmesini sağlıyordu ve Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta Masavva'da heyetin vazifesini deruhte eden Almanya'nın Efrenci Kıristiyan vapuru kaptanı Mösyö Tott heyetin Masavva'dan gönderildiği haberini Osmanlı makamlarına 30 Mart 1915 tarihli bir mektupla bildirecekti³³⁰.

³²⁵ BOA., HR.SYS., 2335/22 24 Mart 1915 (R- 11 Mart 1331). Roma Sefareti vasıtasıyla Habeşistan Baş Şehbenderi Mazhar Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraf. Habeşistan Savaş Bakanı Hapta Giyorgis Dasse'de Negus Mikael'e Alman diplomatlar olayında Addis Ababa'ya ilerleme izni konusunda bir uyarı yazısı göndermişti ve başkentte durdurulmaları için fikir birliği öne sürmüştü. Bu misyon ile iletişimde çok dikkatli olmaları gerekiyordu. Eshete., *European Political Adventurers in Ethiopia...*, s.15.

³²⁶ Eshete, a.g.m. aynı yer.

³²⁷ Da Riva-Dario Biocca, *Leo Frobenius' Secret Mission...*s.14.

³²⁸ D. Mckale, *War By Revolution...*, s. 105.

³²⁹ Da Riva-Dario Biocca, *a.g.m.*, s.14

³³⁰ Abdülkerim Paşa namına gelen postalar Masavva'ya Kaptan Tott'a gönderiliyordu fakat heyetin İtalyanlar tarafından gönderilmesinden sonra kaptanın da hareket ettiği ve gelen postayı Masavva'da teslim alacak bir kimse kalmadığından bu postanın ne yapılması gerekeceği ilgili makamlara yazılacaktı. BOA., DH.ŞFR, 468/152 28 Nisan 1915 (R- 15 Nisan 1331); DH.ŞFR., 470/27 6 Mayıs 1915(R- 23 Nisan 1331).

Bir süre sonra Frobenius ve adamlarını Masavva’da kaldıkları süre boyunca takip ederek uygun bir fırsatla gönderilmelerini diplomatik bir krize yol açmadan sağlamak için uğraşılıyordu zira İtalya bu dönemde henüz tarafsızdı. “Masavva’daki sivil işler şefi Komiser Alessandro Allori seferin tüm üyelerinin kimlik ve milliyetlerine dair ek kanıtlar sunmasını emretti ve şehir limanına demirlemiş olan Christian X’in saat başı gözlemine de tesis etti”. Misyonun buradaki faaliyetleri dikkat çekiciydi ve Allori’ye istediği fırsatı da sağlamış görünmekteydi. Bu faaliyetlere dair bilgiler ulaşmaya başlamıştı. Alman misyonun bir üyesinin “yerel bir tüccardan İtalyan bayrağı satın aldığı böylece Masavva’dan kaçışlarında Almanlar kendilerini gizleyebilecekleri öğrenildi; dahası Christian X’den bir denizci misyonun Habeşistan’a fark edilmeden ulaşabileceği bir yerden sahil şeridinin haritasını istedi. Sonunda Allori yerel bir şeften bir grup Alman denizcinin katırlar satın alınması hakkında da araştırdığını işitecekti”³³¹. Yukarıda aktarılanlar bir iddia ve Almanları geri göndermek için aranan sebep niteliği taşısa da Kızıldeniz’in Arap Yarımadası sahillerinde buradan gelebilecek küçük bir destek bile önemli olabilirdi ve Leo Frobenius’un Masavva’da Osmanlı Devleti lehine bir teşebbüsünün olduğu arşiv kayıtlarında yer almaktaydı. Frobenius “6 Şubat 1915 tarihli bir raporunda tekne ile Arap kıyı bölgelerine gıda tedarikiyle bu alanda koşulları iyileştirmek için bir planı Alman Dış işlerine önermişti”. Planı bu limandaki bazı gemilerle Hudeyde’ye yiyecek taşımaya denemektir. “Alman Dışişlerine HAPAG (Hamburg-American...) şirketi üzerinden, Masavva’ya demirlemiş Alman ticari gemilerini ve ellerinde bulunan pirinç, fasulye, çay ve şeker miktarını anlatan bir belge gönderdi”³³². İstanbul’daki Alman Büyükelçisi pirinç çuvalları hakkında bilgilendirilmişti fakat bunun için finansman sağlama konusunda bir girişimde bulunmayacağı cevabını verecekti³³³. Yine de gerekli parayı ödeyip pirinç çuvallarının bir kısmını Arap kıyısına ulaştırmayı başarmıştı. Bu teşebbüste Sami Bey’in de payı vardı. Osmanlı makamlarına gönderdiği telgrafta 100 çuval pirincin Abdülkerim Paşa’nın Masavva’ya ulaştığı aynı sanbuk ve fırsatla irsal edildiği, bütün Cidde’de İngilizlerin yaptığı gibi ahaliye dağıtılmasıyla bunun ilk merhale olduğunu kaydediyordu. Aynı

³³¹ Da Riva-Dario Biocca, a.g.m., s 15.

³³² Da Riva, *Lawrence of Arabia's Forerunner...*, s.84,85. Ürünlerin fiyatlarının ayrıntıları verilir ve gemilerin isimleri de ilgili makalede aktarılmaktadır. “Bir ton pirinç; 300 Marks, bir ton çay; 3,000 Marks ve bir ton şeker; 400 Marks”. WK 11 g secr. III 13 (Bundesarchive) den naklen Da Riva, aynı yer; dip not 227.

³³³ Da Riva, a.g.m., s. 85.

zamanda el-Vecih kaymakamına durumun bildirilmesi ve Abdülkerim Paşa adına gelen postaların gönderilmesi beyan olunuyordu. Burada dikkati çeken bir nokta vardır ki; sanbuk ücretinin Medine, Cidde ve Asir mutasarrıflıkları tarafından karşılanmasına dair gerekli emirlerin gönderilmesi vurgulanmıştı. Alman Dışişlerinden gerekli parayı alamayan Frobenius bu teşebbüsü yürütmek için gerekli olan “25.000 lirayı Hamburg-American Line’da Kaptan Tutt aracılığıyla ödünç almış” görünüyordu³³⁴ fakat Kaptan Tutt’un Osmanlı makamlarıyla misyonun iletişimini sağlamış olmasına rağmen aldığı pozisyon herhangi bir netliğe sahip değildi. Yiyeceklerin ücretinin ödenmesi konusunda iki hükümet temsilcileri arasında yazışmalar devam ediyordu “İstanbul’da Alman Büyükelçiliği ve Bab-ı Ali arasında ateşli bir mektup trafiğine yol açmış Berlin’de Alman Dışişleri Arabistan kıyı bölgelerinin yiyecek temini için bunun bir Türk meselesi olduğunu açıkça belirtiyordu nihayetinde hangi tarafın erzakların ücretini karşılayacağı belirsizdi. Frobenius ise Sami Bey’e gönderdiği bir mektubunda teşebbüsünün Yemen’de Osmanlı karşıtı hareketlere yönelik etkili bir araç olabileceğinden bahsediyordu “Bab-ı Alî aleyhindeki bir ayaklanma ihtimalini azaltma umudunda Sami Bey ile aynı fikirdeydi”³³⁵. Sami Bey Osmanlının siyasi vaziyetinin sınırlandırıldığı bu bölgelerde Masavva’dan sanbuklar ile Yemen, Asir ve Hicaz için zaruri ihtiyaçların kısmen tedarik imkanının uygun ve mümkün olduğunu Dahiliye Nezareti’ne bildirecekti³³⁶. Bu teşebbüsten bir yıl sonra İngiliz raporları istihbarat kaynaklarından aldığı bilgiler doğrultusunda “Cibuti’nin Arap tüccarlarının Aden’den yiyecek malzemeleri ve kıyafetler ithal ettiğini ve Arabistan’daki Türk ordusuna yeniden ihraç ettiğini” kaydediyordu³³⁷. Bu tür faaliyetler Arap Yarımadası’ndaki Türk birlikleri için oldukça önemli olsa gerektir. Rocia Da Riva’nın çalışmasında Frobenius ve Sami Bey arasındaki iletişime dair Sami Bey’in mektubunun bir kopyasına ulaşıyoruz. Buna göre; Sami

³³⁴ “Frobenius Nisan ayında 22.000 lira ödemeyi kabul etti ve kalan 3.000 lira için makbuz kesti ancak Tutt 15 Şubat ve 26 Mart tarihleri arasında Christian X’de konaklama masraflarını karşılamak için 3.000 lira daha istemişti”. Da Riva, a.g.m., aynı yer.

³³⁵ Da Riva, a.g.m., aynı yer; 1916 Mart’ında Kızıldeniz’de uygulanan abluka daha çok Arap sahillere yönelik daha fazla kısıtlamanın işaretlerini göstermektedir. Sudan’dan Eritre’ye aylık 4000 tona kadar tahılın ihraç edilebileceğine fakat bunun Kızıldeniz’in doğu kıyısındaki Arapların bu ikmalden herhangi bir fayda sağlamaması şartıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından izin verilmişti. Durham University Archives, Sir Reginald Wingate Files, SAD.110/5/1-27 “Eritrea” (12)1916 Mart.

³³⁶ BOA., DH.EUM.4.ŞB., 1/26 3 Nisan 1915 (R- 21 Mart 1331); DH.ŞFR., 466/114 31 Mart 1915 (R- 18 Mart 1331).

³³⁷ Arab Bulletin, No. 28 Vol. I Cairo 1 Kasım 1916, s.397.

Çölgeçen 15 Şubat 1915 tarihli Frobenius'un mektubunu ve 100 çuval pirinç tesliminin ulaştığını bildiriyor.

“Pirinç miktarı Asir için yetersizdir ve Arapları davalarına kazanmayı umuyorlarsa Arabistan'daki diğer bölgeler için binlerce çuval gerekiyordu. Frobenius'un bu konuda verdiği sözü hatırlattı ve yiyecekleri Arabistan'a teslim etmek için doğru andı.”³³⁸

Resim 3.10: Frobenius'un Sefer Sırasında Asmara ve Zazega'ya Yaptığı Bilimsel Gezi

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8169 Ülke: Eritrea Yer: Asmara Sefer: 007 Kızıldeniz Eritrea 1915.

Pirinç çuvallarının Hudeyde'ye nakledilmesi düşünülmeye karşın ulaştığı bilinmekte fakat tam olarak Arabistan kıyısında hangi limandan teslim alındığına dair net bir bilgiye ulaşılması şimdilik mümkün görünmemektedir. Tüm bu girişimlerin sonunda belki de sonucunda Frobenius ve ekibi Masavva'dan İtalyanların kontrolünde çıkarılarak geri gönderilecekti. Bölgede kaldığı süre zarfında birçok defa Addis Ababa'ya ulaşma gayreti içinde olmuştu. Bu teşebbüslerinin nihayetinde yalnızca Zazega'ya bilimsel görünümlü bir gezi düzenleyebilmişti iddiasına göre İtalyan yetkililer Eritre'ye bilimsel keşifler düzenlemesine karşı çıkmamıştı³³⁹. Hamasen'de Zazega ve Asmara'da çektiği fotoğraflar Frobenius Enstitü arşivinde yer almaktadır. Ayrıca Mülazım Abdülcelil ve

³³⁸ Da Riva, a.g.m., s. 88.

³³⁹ Da Riva, a.g.m., s. 83; Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Culturel Research in Northeast Africa...*, s. 177.

Hüseyin Efendilerin de Masavva'dan Grana vasıtasıyla Asmara'ya hareket etmek üzere olduklarına dair 28 Nisan 1915 tarihli bir telgraf Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Buna göre Abdülkerim Paşa ile beraber Asmara'ya gittikleri düşünülebilir³⁴⁰. Yine de İtalyan tarafsızlığını riske atma gerekçesi ile Müttefik devlet temsilcilerinin baskısı kabul görmüş ve Alman heyet güvenli geçiş sağlanması konusunda tüm tarafların onayıyla İtalyan sömürgesinden çıkarılmıştı. Bir Buçuk ay Masavva'da bekledikten sonra Roma'ya geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardı³⁴¹. Hall tüm sorumluluğu Frobenius'a atmış ve bu başarısızlıktan dolayı hesap vermesi gerektiğini düşünmüştü³⁴². Frobenius'un gizli bir ajan olarak gerçekleştirdiği bu seyahatinde en önemli yoksunluğunun ihtiyatlılık olduğu ve seferin de bu yüzden başarısızlıkla sonuçlandığı iddia ediliyordu³⁴³. “Ayrıca misyon ofis tarafından (Nachrichtenstelle für den Orient/Şark İstihbarat Birimi³⁴⁴) yapılması gereken hazırlıklardan da yoksundu”³⁴⁵. Geri döndükleri vapur olan Adalya ile Avrupalı üyeler büyük bir titizlikle herhangi bir limanda birileriyle etkileşim sağlanması engellenerek Roma'ya ulaştırıldı, Arap ve Türk üyeler için ise Filistin limanı güvenli olarak görüldü Port Said üzerinden Yafa'ya gönderildiler³⁴⁶. Frobenius'un Abdülkerim Paşa takma adıyla ve bazı Alman ve İtalyan askeri rütbe nişanlar kullanarak gerçekleştirdiği bu sefer esnasındaki faaliyetleri I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin bilhassa da İngilizlerin onu bundan sonra “kara listeye” almasıyla sonuçlanmıştır³⁴⁷.

Kızıldeniz kıyılarında Türk ve Alman faaliyetleri savaş boyunca Müttefikleri yıpratma hedeflerini sürdürmüştü. 1916'da McMahan bir telgrafında bunun net bir örneğinden bahsediyordu. “Mayıs ayında Hicaz'daki Araplar tarafından iki Alman grubuna saldırı düzenlemiş olan Şerif'in verdiği bilgilere atıf yapan McMahan ocak ayında Almanlar ve Türk Genelkurmaylarının Hicaz ve Yemen kıyılarını İngilizlere karşı operasyonlarının temeli olarak kullanmaya karar verdiklerini söylüyordu. Bu amaçla Baron von Stotzingen ve Kheiri Bey komutasındaki bir Osmanlı seferi kuvveti

³⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 468/153 28 Nisan 1915 (R- 15 Nisan 1331).

³⁴¹ Prüfer, a.g.e., s.90.

³⁴² Prüfer, aynı yer.

³⁴³ Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Culturel Research in Northeast Africa...*, s. 177.

³⁴⁴ Bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yayınları, 2013.

³⁴⁵ a.g.e., aynı yer.

³⁴⁶ BOA., DH.ŞFR, 468/152 28 Nisan 1915 (R- 15 Nisan 1331); Da Riva, a.g.m., s. 89.; Da Riva-Dario Biocca, *Leo Frobenius' Secret Mission...*, s. 15.

³⁴⁷ Wolbert Smidt-Sophia Thubauville, *Culturel Research in Northeast Africa...*, s. 180.

İstanbul'dan ayrılmış ve mayıs ayında Medine'ye gelmiştir. İngiliz yetkiliye göre onlar Kurfuda ve İbha tarafından Sanaa'ya ilerlemeyi planlamışlardı. Aden'i tehdit etmek için ajanlar ve akıncı müfrezeler vasıtasıyla Afrika sahillerinde, Habeşistan ve Somaliland Protektorası'nda isyan çıkarmak ve İngiliz ticaretini imha etmeye niyetlendiler³⁴⁸. Belgenin devamında Şerif Hüseyin'in isyan etmesi için bu askeri girişimin ona istediği isyanı bir an önce organize etmesi için bir neden daha verdiği düşüncesinin İngiliz makamlarınca açık bir ifadesi yer alıyordu. Bu isyan hareketi Habeşistan meselesi için de bir etki yaratacaktı. Telgrafta son paragraf şu cümleyi de içeriyordu; "Şerif'in eylemi Habeşistan ve Somaliland Protektorası'nda önceden hazırlanmış durumlar göz önüne alındığında şüphesiz bizi ciddi sıkıntılardan kurtardı"³⁴⁹. Ayrıca Lahey'de Türklere karşı bir zaferin Mekke Şerif'ine büyük ölçüde yardımcı olacağına Somaliland ve Habeşistan'daki İngiliz çıkarlarını da güçlendireceğine inanılıyordu³⁵⁰.

³⁴⁸ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War Arab Revolt" File: P2100/1916 Part 5 Reference: IOR/L/PS/10/600, 17 Eylül 1916, (s. 141r) s. 290.

³⁴⁹ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War Arab Revolt" File: P2100/1916 Part 5 Reference: IOR/L/PS/10/600, 17 Eylül 1916, (s. 142r) s. 192.

³⁵⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "Our in action assist every intrigues in other places" File: 705/1916 Pt 2 Reference: IOR/L/PS/10/586 (s. 73r) s. 143.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HABEŞİSTAN'DA 27 EYLÜL 1916 TARİHLİ HÜKÜMET DARBESİ VE ARKA
PLANINA DAİR TESPİTLER

4.1. DARBEYİ HAZIRLAYAN SÜREÇ NEYDİ?

Lij Iyasu'nun saltanatı; hasta yatağında prensi varis olarak tayin eden, büyük babası Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in şu sözleri ile başlamıştı:

“Eğer oğlum Iyasu'nun devam etmesi için Tanrı'nın isteği buyusa sizden oğlumla birlikte katî olarak ülkenizi korumanızı istiyorum”³⁵¹. Bu çağrı Habeşistan yönetimine etki eden merkezi hükümet üyeleri, mahallî güç sahipleri, soylular, din görevlileri ve Habeşistan halkı için yapılmıştı. Çağrıdan yaklaşık olarak 5-6 yıl sonra Iyasu'nun resmen tahta oturmasından da 1 yıl sonra büyük cihan harbi başlayacaktı. Tarafsız ya da bizzat savaşılan ülke fark etmeksizin birçok anlamda etkisi altına alan bu savaştan Habeşistan'ın payına düşeni almadan çıkması neredeyse imkansızdı ve bu tüm Afrika kıtası için geçerliydi³⁵². Avrupa'da çıktığı söylenen savaşta Habeşistan; Avrupalı -sömürgeci-yönetimlerle sınırlarını paylaşıyordu. Aynı zamanda Habeşliler ve diğer Afrika milletleri için Avrupalılarla tanışmaları önemli farkındalıkları da beraberinde getiriyordu. Habeşistan bu farkındalıklarla çok daha önceden tanışmış gerekli çıkarımları elde etmeyi başarmıştı. Bunlardan biri ve bu ülkeyi bizzat etkileyen silah teknolojisinin orduda kullanımı olmuştur. Habeş hükümeti on dokuzuncu yüzyılın sonunda Avrupalı tehdidiyle daha fazla karşı karşıya kaldığında önemli bir savaşçı nüfusa ve aynı zamanda modern silahlara da sahipti. İtalyan saldırılarına karşı koymak için Fransa, Rusya ve Avusturya'dan askerî teçhizat satın alınıyordu. Her ne kadar Avrupalıların sahip oldukları teknoloji ve üretimden yoksun olsa da Doğu Afrika'da bağımsız bir ülke olarak ordu gücünü artırma eğilimi dikkat çekicidir. Aynı zamanda tüm Afrikalılar için “özellikle İngiliz Afrika Birlikleri içerisinde askere alındıklarında onların Avrupalıların özel silahlarını bir Afrikalının Avrupalının kendisi ile kıyaslanabilir yeterlilik derecesiyle kullanabildiklerini gözlemlemeleri” bunun sonucunda bazı kavrayışları da doğal olarak meydana getirecekti³⁵³. Habeşliler için ise bundan çok daha fazlası söz konusuydu; Habeş ordusu askerî bir güç olarak Doğu Afrika'da dikkate değer bir konuma sahipti. İtalyan işgalini 1896'da bertaraf eden bu ordu sürekliliğini sağlayan önemli bir unsurdu. Savaş boyunca çeşitli taraflar nezdinde bu ordunun düşman kuvvetlerine karşı kullanılması

³⁵¹ Gäbrä Sellasé, “Tarikä Zämän Zä Dagmavi Menelik (Addis Ababa: Berhanenna Sälam, 1959 E. C.) p.344'den naklen Omar, *The Coup d'Etat...*, s.102.

³⁵² M. Crowder “The First World War and its Consequences” içinde: *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*, s. 283-284.

³⁵³ *Arab Bulletin*, No. 83 Vol. III Cairo 27 Mart 1918 s.96.

durumu düşünölmüştü. Fakat Prens Lij Iyasu savaş döneminde saltanatı boyunca Somali Mollası Abdullah Hasan'a önemli miktarda silah ve mühimmat desteği sağlıyordu. Bunun muhtemel neticesi olarak "12 Eylül 1916'da Müttefikler Iyasu'nun savaşçı durumuna bir açıklama getirilmesini isteyen ve Etiyopya'ya karşı bir silah ambargosu ilanını içeren ortak bir notayı Dışışleri'ne göndermişlerdi"³⁵⁴. Müttefik devletler ayrıca ordularını da Cibuti, Berbera ve Masavva'da hazır bulundurmuşlardı³⁵⁵. Bu durum Habeşistan'ın bağımsızlığının tehdit edilmesi olarak algılanabilirdi ve muhtemelen ülkedeki soyluları bu tehdit sayesinde Iyasu'ya karşı harekette daha çabuk sonuçlar almaya da itti. İddialara konu olan Iyasu'nun Habeşistan'ı cihan harbinde İttifak Devletleri tarafında savaşa dahil edeceği endişesine dönemin Dışışleri Bakanı Beyyene Yimer raporlarında bu ülkenin resmi olarak kesinlikle savaşa dahil olmadığının anlaşıldığı yazılıyordu³⁵⁶.

Iyasu ne ile suçlandı? Darbeye sebep olan suçlamalar gerçeklere dayalı mıydı yoksa görünürde ön plana çıkarılan iddialar mıydı? Darbe tamamen Avrupa entrikalarının bir sonucu muydu? Savaştan önce Iyasu'nun yönetiminde/liderliğinde muhalefet oluşumu söz konusu muydu? Ya da I. Dünya Savaşı'nda Merkezi güçlerle olan yakın ilişkisi mi muhalefetin oluşmasına sebep oldu? Iyasu ne istedi/hedefledi? Ne yaptı? Bunun gibi pek çok soru kendi yanıtını bekler ve cevabını içinde barındırır. Burada bizce temel mesele savaş öncesi ve sırası ayırmaksızın ve tüm yabancı taraflardan bağımsız olarak Habeşistan'ın Doğu Afrika'daki konumunu belirlemek ve bu ülkenin yönetici, seçkin, asker ve halkının belirlenen bu konumu nasıl algıladığını ortaya çıkarmaktır. Bu temel merkeze alınarak etrafında gerçekleşen olaylar silsilesi de daha net anlaşılabilir olacaktır. Aynı zamanda Iyasu'nun ülkesi adına uygulamaya çalıştığı iç ve dış politika hedefleri, yabancı devlet temsilcilerinin buradaki faaliyetleri, sınırlarda yaşanan sorunlar, geçmişten gelen hesaplaşmalar ve sömürge yönetimlerinin varlığı ve de dünya savaşında gerçekleşen pratik durumların yarattığı etkiyle ülkede yerleşmiş düzenin/düzensizliğin bu temel ile bağlantılı çizdiği yön doğrultusunda şekil aldığını gösterecektir.

Olayları daha sistematik düşünürken Iyasu'nun yaşamında açık olmayan noktalar akla gelmektedir. Iyasu ne yaptı? Bu sorunun içinde farklı birçok soru da yanıtlanmayı beklemektedir. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiği iddiaları yapılıyordu

³⁵⁴ Marcus, a.g.e., s.115; *Arab Bulletin*, No. 27 Vol. I s. 377;

³⁵⁵ Merse-Hazen, s.72-73; Pearson, "Letters from Abyssinia..." s.129-131'den naklen Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.140.

³⁵⁶ Smidt, *The Foreign Politics of Lij Iyasu...*, s. 108.

ve bu iddialar gerçeği yansıtıyor muydu? İtilaf temsilcileri ile olan ilişkilerinde izlediği siyaset hangi sonuçlara ve sorunlara yol açmıştı? Merkezi hükümetle bir güç mücadelesi mi yürüttü? İlerleyen satırlarda tüm bu sorulara yanıt ya da yanıtlar aramaya çalışacağız.

Saltanatının ilk zamanlarından beri Lij Iyasu'nun politikasında selefi II. Menelik ve daha önceki Habeş İmparatorlarından farklı olarak nitelendirilen belirli başlıklar göze çarpıyordu. Öncelikle prens merkezi hükümetin gücünün onu kontrol etmesini istemediği için naip olarak tayin edilen "Ras Tesamma 1911 yılında vefat ettiğinde artık yönetimi bir naiple paylaşmayı kabul etmeyerek yeni bir tayin teklifini reddetmişti"³⁵⁷. Lij Iyasu'ya yönelik ikinci karşı hareketin çıkışı naiplik makamının yetkilerinin sona erdirilmesinde 1911 yılında baş göstermişti, ilki varis tayin edildiğinde kraliçenin bu tayine yönelik planları üzerineydi. "Shoan şefleri arasında bir endişeye sebep olan naiplik meselesinde Ras Abuta çok sayıda şefle birlikte önemli bir gücün başında aniden isyana girişti ve imparatorluk sarayının (Ghebi) bulunduğu tepeyi işgal etti. Buna karşın Savaş Bakanı ve Abate Giyorgis'in eşlik ettiği ve büyük bir kuvvet ile çevrili olan Iyasu Ghebi'ye bakan tepenin bir kısmını ele geçirdi. Öğlene doğru oldukça ciddileşen durum zahmetli birtakım müzakereler sonucunda yatıştırılmıştı"³⁵⁸. II. Menelik'in ardılı olması Iyasu için dikkate değer bir saygıyı sağlıyordu ancak öyle görünüyor ki Iyasu'nun zihninde bundan çok daha fazlası vardı. 1914'te Amerikan elçisi Iyasu ile gayri resmi bir görüşmeden sonra onun hakkında görüşlerini şöyle rapor edecekti; "Menelik'in ölümü üzerine tüm hakların, ayrıcalıkların, gücün ve otoritenin Menelik'in halefi ilan edilen Prens Lij Iyasu'ya geçtiğini ve Iyasu'nun Habeşistan İmparatoru'nun tüm ayrıcalıklarını kullandığını gözlemlerim"³⁵⁹. "Prens gençti ve ismini Habeşistan'ı yönetmeye uygun bir savaşçı haline getirmek istiyordu"³⁶⁰. Addis Ababa'dan ve dolayısıyla saray yönetiminden sıklıkla ayrılıyor hatta neredeyse hiç bulunmuyordu³⁶¹. İngiliz istihbarat raporları

³⁵⁷ Smidt, "The Foreign Politics of Lij Iyasu...", *The Life of Times...*, s.109.

³⁵⁸ "Trouble In Abyssinia" Rome, June5, *The Times*, 6 Haziran 1911, s. 5.

³⁵⁹ *FRUS*, United States Department of State Office of the Historian, Foreign Service Institute, Ethiopia Treaty of June 27, 1914, With the United States Negotiation and Signature of a Treaty of Commerce at Addis Ababa- Notification to Prince Lidj Yassou 20 Aralık 1914, 711.842/2 John Q Wood to Secretary of State, s. 229.

³⁶⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (s.51) s.106

³⁶¹ Omar, *Coup d'Etat*, s.104,105; *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.151. Iyasu'nun başkentteki yokluğunda yönetsel herhangi bir sorun yaşanmamış Başbakan Hayle Giyorgis tarafından hükümet idare edilmişti. Smidt, "The Foreign Politics of Lij Iyasu...", *The Life of Times...*, s.107.

Iyasu'nun Addis Ababa'daki yokluğunda hükümet üyelerinin, Shoan soylularının "Iyasu'ya karşı değil genelde birbirlerine karşı entrikalar çevirdiklerini ve prensin bir Shoan şefini diğerine karşı bilemede büyük bir kurnazlık gösterdiğini" yazıyordu³⁶². Etiyopya'nın çeşitli bölgelerine ziyaretler gerçekleştiriyor zamanının çoğunu avlanmakla geçiriyordu. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi bu ziyaretler genel olarak sınır bölgelerinde yaşayan asi kabilelere veya ihmal edilen bölgelere yönelikti. Bunların içinde muhtemelen Müslüman kabilelerin yaşadığı yerler de vardı³⁶³. Iyasu'nun ülkesi için hedeflediği politika bu ziyaretler sırasında şekillenmiş olsa gerektir zira sonrasında eylemleri bu yönde daha ciddi ve somut karşılıklar bulacaktır. Merkezi hükümet ile uyumsuz bir idarî sistem geliştirdiğine dair daha ciddi iddialara rastlamak da mümkündür. Buna göre Iyasu'nun "gayri resmi bir Özel Konseyi bulunmaktaydı ve bu konsey tamamıyla Iyasu'nun güvendiği kişilerden oluşuyordu. İngilizlerin Ydlibi ve benzer alçaklardan oluştuğu görüşünde oldukları bu konsey nedeniyle Iyasu'nun Addis Ababa'daki merkezi hükümet ile hiçbir iletişimi olmadığı" düşünülüyordu³⁶⁴. Ydlibi prensin Molla'ya silah naklinde de ön plana çıkan isimdi ikisi arasında aracılık yaptığı düşünülen kişilerdendi³⁶⁵. Ydlibi aynı zamanda gümrük müdürlüğü görevini de üstlenmiş vergi toplamaya başlamıştı Iyasu'nun emriyle. Wingate bir yazışmasında "Ydlibi'nin ve metodlarının merkezde ciddi itirazlara sebep olmasına karşın hükümetin bu konuda bir adım atacak durumda olduğu ve bunun arzu edildiğini söyleyemeyeceğimi düşünmeye başladım" diyecektir³⁶⁶. Iyasu "Ydlibi'yi Harar ve Dire Dawa eyaletlerinin Naggadras'ı olarak tayin etmişti, Ydlibi'nin Suriyeli bir Hıristiyan olmasına rağmen Shoalılar tarafından Müslüman olduğu iddia ediliyordu"³⁶⁷. Burada vergi toplamada Ydlibi'nin şahsi teşebbüslerine karşı çıkılmış olduğu anlaşılrsa da onun bir Müslüman olduğu iddiası da hakimdir ve bu vergi toplama işinin bir Müslüman tarafından yapılmasına mı karşı çıkıldı sorusunu akla getirir. Ancak Habeşistan'da ticaretle uğraşan kitlenin genellikle

³⁶² *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.153.

³⁶³ Alois Musil, 1934 s. 83'den naklen Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 131; Ancak prensin büyük savaştan iki yıl kadar önce Etiyopya'nın batısında Gimirra denilen alanda eylemlerinin bu hoşgörülü siyasetin çok dışında olduğu iddia edilir. Burada yaşayan halka tam tersi bir köleleştirme ve talan siyaseti izlemiş görünüyordu. Bkz. Omar, a.g.m, s.105.

³⁶⁴ *Arab Bulletin*, No. 24 Vol. I Cairo 5 Ekim 1916, s.315; Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 192. Bunlar arasında Hıristiyan bölgelerin yöneticilerinin de yer aldığı Smidt tarafından aynı sayfada dile getirilmektedir.

³⁶⁵ *Arab Bulletin*, No. 20 Vol. I Cairo 14 Eylül 1916, s.236

³⁶⁶ Durham University, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.159/5/1-100 May 1916 Part I, "Abyss" (74-76), 10 Mayıs 1916.

³⁶⁷ Omar, *Coup d'Etat...*, s. 107-108; Henze, *Layers of Time...*, s. 194-195.

Müslüman olduğu varsayılır onlardan bazıları vergi toplamada da tayin edilmişlerdir. “Ticaretin Hıristiyan nüfus için düşük bir statü” olduğu yazılır. Örneğin Ras Gugsa Wale bir Gondar Müslümanı olan Nagadras Ali Musa’yı Matamma-Gallabat bölgesinin gümrük şefi olarak tayin etmişti. Bagemdir hâkimi Ras Walda Giyorgis de 1910 ve 1918 tarihleri arasında aynı ismi görevlendirmişti. 1918’den sonra Ras Walda Giyorgis bu kez Galalabat için Nur Hüseyin’i görevlendirdi³⁶⁸. Vergi toplanması meselesi bu dönemde önemli sorunlara da yol açıyor merkezi hükümetin idari problemlerinin başında yer alıyordu. Karşımıza çıkan bir örneği Tigrayan bir yerel yöneticinin Habeşistan ve Eritre arasında ilişkilerin bozulmasına yol açan faaliyetleridir. Bahsedilen olayda bu kişi “Eritre’de vergileri toplamaya başlamış ve çoğu yerliyi öldürmüştü. Habeş Hükümeti iki ülke arasındaki yani Habeşistan ve İtalyan idaresindeki Eritre ile ilişkilerine zarar verdiği için onu güçlü bir şekilde uyardı ve İtalyan yönetimine dostça niyetlerini sundu”³⁶⁹. Bu Tigreli yöneticinin kim olduğuna dair ilgili kaynakta bir isim belirtilmez fakat bu dönemde vergi topladığı için başkentte dikkatleri üzerine çekmiş olan Hasib Ydlibi’den de bahsediliyor olabilir. Bu durum Habeş Hükümeti ve Lij Iyasu arasındaki siyasi hedeflerin çatıştığını da göstermektedir. Burada asıl meselenin vergi toplama işini güvendiği kişilere bırakmasıyla Iyasu’nun aslında rüşvet ve kayırmacılığı ortadan kaldırma niyetinin olduğunu gösterir. O “Hükümet hesaplarının denetimi politikası sayesinde büyük ölçekli zimmete para geçirmenin ifşa edilmesini kolaylaştırmıştı”³⁷⁰.

İslam’a olan yakınlığı dinî bir yönelim ve bağlılık mıydı yoksa siyasî bir adım mıydı? Müslümanlara gösterdiği yakınlığın darbeye giden süreçte etkili olduğu pek çok araştırmacı tarafından iddia edilmektedir³⁷¹. Müslüman olduğu iddiaları çokça dile getirilirken Iyasu kendine Hz. Peygamber’in soyundan geldiğine dair bir Müslüman soy şeceresi yaratma girişimlerinde bulunuyordu. “Iyasu Hacı Ahmed’den onun babasının Mekke Şerifi’nin soyundan olduğuna dair bir şeceresini de istemişti, bu, Hz. Fatma’nın soyundan geldiğine dair de bir kanıt oluşturacaktı”³⁷². Burada İslam dinini benimsediğinden kaynaklı bir sonuç çıkarılabilirse de asıl soru siyasî kazanımlar elde etmek niyetiyle mi böyle bir arayışa girdiği yönündeydi. Bu soy ağı ile birlikte

³⁶⁸ Ahmad Abdussamad, “Muslims of Gondar 1864-1941”, *Annales d’Ethiopie*, Vol. 16, 2000, s. 170-171; Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 169.

³⁶⁹ Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s.107.

³⁷⁰ Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 122.

³⁷¹ Hassen-Erşahin, *İthida’nın Bedeli...*, s.742-748

³⁷² *Arab Bulletin*, No. 24 Vol. I Cairo Ekim 1916, s.316; Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 190.

Müslümanların desteğini almayı amaçladığı ve bunun “siyasî zekâ ve bilgelikle bağlantılı” olduğu düşünülmektedir³⁷³. İngilizler Iyasu’nun bu iddiasını çürütmek için Şerif Hüseyin’i kullanmayı düşünmüşlerdir³⁷⁴. Politik bir hedef üzerine farklı bir perspektif sunan bir başka iddia Müslümanlığı benimseme konusunda istekli olduğu fakat politik olarak Hıristiyanlığı reddetme girişiminde bulunmadığıdır³⁷⁵. Shoan bağlarından koptuğu da düşünülmesine karşın bazı çalışmalarda Iyasu’nun resmi olarak II. Menelik’in oğlu olduğunu iddia ettiği ve Shoan soyuna ait bağlarıyla daha fazla gurur duyduğu belirtilmektedir³⁷⁶. Iyasu’nun eylemleri çokça tartışıldı. Bu tartışmalara konu olan bir unsur da onun kılık kıyafetinde ve yaşam şeklinde belirgin değişimlerin göze çarpması üzerinedir. Genç prens politikalarıyla hali hazırda dikkatleri üzerine çekmekteydi. Ayrıca Müslüman bölgelere sık sık yaptığı ziyaretlerde bir Müslüman ve Somalili gibi giyiniyor, yiyor, içiyor³⁷⁷ ve bazı zamanlarda camilerdeki ibadetlere katılıyordu. Bir Müslüman gibi giyinmesinin de Habeşistan geleneklerine aykırı olduğu iddia edilmekteydi³⁷⁸. Darbede Avrupalı temsilcilerin ve birtakım casusluk faaliyetlerinin etkisi olduğu iddia edilmektedir. Bu doğrultuda Habeşistan’daki Müttefik diplomatları “Iyasu’nun Afar ve Harar Müslümanlarının kıyafetleriyle çekilmiş fotoğraflarını dağıtmışlardı. Bu fotoğrafların bazıları sahte olsa bile en az iki tanesinin gerçek olduğu düşünülmekteydi”³⁷⁹. Iyasu’nun diğer Habeş imparatorlarının da yaptığı gibi farklı kostümlerde çekilmiş onu tasvir eden çok fazla fotoğrafı vardı. Müslüman kıyafeti ile olması belki ilk defa onun bu girişimde bulunduğunu düşündürse de bunu İslam dinini benimsediğinden dolayı yapmış olduğu şüphelidir³⁸⁰. Arab Bülteninde yer aldığına göre yanında tesbih taşıyor ve Müslüman geleneği olarak pişmiş yiyecekler yemekte ısrar ediyordu. Bu durumu Müslümanlığa geçtiği yönünde iddialara bir neden daha olarak sunmak pek mümkün olmasa gerektir. Zira Habeşistanlılar için çiğ et yemek kültürlerinin

³⁷³ Smidt, *Glossary of Terms...*, s.189,190.

³⁷⁴ Pearson, “Letters from Abyssinia...” s.124’den naklen Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.138; McKale, *War By Revolution...*, s.195.

³⁷⁵ Orhonlu, *Habeş Eyaleti...*, s. 173; Smidt, a.g.m., s.173; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 124.

³⁷⁶ Omar, *Coup d’Etat...*, s. 116.

³⁷⁷ Zerihun Girma, “Amhara-Somali Relations in Jigjiga and Its Surroundings from the 1890s to 1990s: A Historical Survey”, Haramaya University 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 43’dan naklen Hassen ve Erşahin, *İhtidanın Bedeli...*, s. 745.

³⁷⁸ Hassen ve Erşahin, *İhtidanın Bedeli...*, s. 7

³⁷⁹ Merse-Hazen I 1938, s. 68-71; Tekle Hawariat, *Ye Hiywot Tarike (Story of My Life)*’den naklen Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 139; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 127.

³⁸⁰ Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 201.

bir parçasıydı fakat pişmiş yiyecekler de yiyorlardı³⁸¹. Onun din değiştirerek İslam'ı seçtiği iddiası çoğu kaynak tarafından ifade edilse ve ona karşı darbeye ön plana çıkarılan bir unsur olsa da bu iddianın gerçeği yansıtmadığına dair görüşler de mevcuttu. Bu görüş “Osmanlı Konsolosu'nun Hıristiyan yılbaşısı için Iyasu'ya tebrik mesajı gönderdiği” bilgisi ile desteklenmektedir³⁸².

Iyasu'nun Türk Konsolosu ile yakın bir bağ kurmuş olduğu ve Türk Konsolosu Mazhar Bey'in düşüncelerinden etkilenmiş olduğu düşünülmektedir. Bu durumda ortak bazı planlar yürüttükleri ya da amaçlarının bölgedeki Müttefiklerin sömürge yönetimlerine karşı birlikte hareket etmek olduğu anlaşılabilir. Böyle bir ittifaka doğal olarak Almanların da dahil olması İngilizler için ciddi bir tehdit yaratmış olmalıydı zira İngiliz resmi yazışmalarında ve propaganda faaliyetlerine durumun ciddiye alındığına dair izler mevcuttu. Arab Bulletin raporlarına göre “Habeşistan'daki Türk faaliyetlerinin talihsiz bir sonucunun Addis Ababa'dan ve çevreden çok sayıda kişinin Hicaz'ın güvende olduğunu duyunca Hac'a gitmeye karar vermesi ve Dardut'a kadar ulaştıktan sonra orada görünüşe göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ajanları tarafından tüm Hicaz'ın bir savaş durumunda olduğu konusunda bilgilendirildikleri ve Türklerin Arap isyancıları cezalandırıyor oldukları söylenerek onları yollarından vazgeçirip geri döndürdükleri” bilgisi alınıyordu³⁸³. Bu durumda ortaya çıkan sonucun Türk tarafına ilgiyi ve inancı azaltacağına inanılıyordu. İngiliz propaganda hedefleri neticesinde bu durumu destekleyen girişimlere de başvuruldu. 1916 Haziran ayında Berbera ve tüm İngiliz Somaliland bölgelerindeki ileri gelen Somalili ihtiyarların katılacağı bir toplantı düzenlendi. Archer toplantının sonunda “merkezi blokun entrikalarının sınırın bu tarafında güçlü olan İngiltere için önemsiz” olduğuna dair mesaj veriyordu³⁸⁴. Archer “Etiyopya merkezli propaganda kaynağına öldürücü bir darbe vurmak maksadıyla savaş cephesinde elde edilenlere tanıklık etmeleri için Somalili ihtiyarlardan oluşan bir grupla

³⁸¹ *Arab Bulletin*, No. 20 Vol. I Cairo 14 Eylül 1916, s. 236; No. 23 Vol. I Cairo 2 Eylül 1916, s.301; Smidt, “Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu..”, *The Times of...*, s. 185; Hassen ve Erşahin, *İhtidanın Bedeli...*, s. 748. “Habeşliler “zini” dedikleri kuşbaşı etleri yağda kavuruyor içine bol kırmızı biber koyuyorlardı. “Tesmi” dedikleri bir yemeği de etin kor üzerinde pişirilmesi ile servis ediyorlardı. Çiğ olarak yedikleri ete “berundu” denirdi”. el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s. 187.

³⁸² Tebrik mesajı ile ilgili verilen tarih kaynaklar arası farklılık göstermektedir. Smidt'e göre 1915 olarak kaydedilen tarih Ali'nin doktora tezinde 6 Ocak 1916 olarak verilir. Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s. 107; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.140 dipnot.130.

³⁸³ *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I s. 438.

³⁸⁴ Kakwenzaire, *Sayyid Muhammad Abdille Hassan...*, (Makale referansı: Coloniel Office Dosyaları Archer'den Coloniel Office'e gönderilen rapor 20.07.1916) s.43,44.

16 Temmuz'da Mısır'a bir gezi düzenledi. Diğer bir amaç ise Merkezi güçler ile Müslüman dayanışması iddialarını çürütmektir³⁸⁵. Bu Archer'in en yaratıcı hareketi olarak görülüyordu³⁸⁶. Bu gezide hedef Kızıldeniz'deki İngiliz üstünlüğünü gösterecekleri propagandayı uygulamaktı "Savaş kamplarındaki Türk esirler gösterildi bunlar Şerif Hüseyin'in esir olarak İngilizlere teslim ettiği Türk askerleriydi. Süveyş Kanalı boyunca seyahat devam etti İngiliz kontrolünde olan İsmailiye'den Kahire'ye demiryolu ile ilerlediler ve Castle-Smith öncülüğünde Kantara kampına da götürülmüşlerdi. Yolculuğun başarılı olduğuna dair inanç Archer'a bildirildi". Somalili ihtiyarların bu ziyarette gördüklerini Berbera çarşılarında anlattıkları kaydediliyordu bu bereketli topraklar ve istenildiği gibi sergilenen İngiliz gücü onların gözlerini kamaştırma amacına ulaşmıştı³⁸⁷. Mekke Şerifi'nin 10 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı Devleti'ne resmen isyan ilanı Habeşistan'daki gelişmeler açısından da oldukça önemli görülüyordu. İsyandan yalnızca birkaç gün sonra haberlerin Habeşistan'da yayılmasına dair gerekli öneriler yapılmaktaydı. Lij Iyasu ile resmi bir görüşme planlandı ve "haberinde sadece onun üzerinde değil Araplar aracılığıyla propagandasını yapan Türk Konsolosu'nun konumu üzerinde de çok büyük bir etkiye sahip olacağından İngiliz temsilci Thesiger neredeyse eminim diye yazmıştı. Ona göre; Mekke Şerifi'nden gelen haberi Cadisor'a Harar ve Addis Ababa'ya iletmesi istenmeli ya da bu mümkün değilse Kahire'nin en yüksek Müslüman otoritesi bunu yapabilir. Böyle bir kaynaktan gelen bilgi Arap nüfusunun kendilerini Türk Konsolosluğu'ndan soyutlamasına neden olacak bir etkiye sahip olmalıydı. Kutsal yerlerin koruyucularının Türkleri yanlış yönetimden kurtarmak için kabul edilen İngiliz yardımını istemeleri buradaki tüm sorunu değiştirecektir" denilmekteydi³⁸⁸. Türklerin Mekke'de yeniden hakimiyet sağlaması Arap hareketini başarısız kılabilir Arabistan ve Kızıldeniz'i Türk hakimiyet alanı haline yeniden getirebilirdi. "Habeşistan ve Somaliland Protektorası'ndaki durum da ciddi şekilde etkilenecek ve böylece Süveyş'in doğusundaki tüm askeri ve politik durumu tehlikeye atacaktı. MacMahon ve Wingate arasındaki yazışmada bu düşünceler paylaşılıyor ve

³⁸⁵ Kakwenzair, a.g.m., aynı yer.

³⁸⁶ Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s.115.

³⁸⁷ Kakwenzair, aynı yer; Ray Beachey, a.g.e., aynı yer.

³⁸⁸ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.200/8/1-90, "W. Thesiger re talks with Lij Yasu on the Tsana treaties and the effect of British assistance to the Sharif on the population of Abyssinia" 21st June 1916 British Legation Addis Ababa to Wingate, (27-29).

Arap isyanının Türkiye'nin Kızıldeniz'e açılmasını engellediğine" dikkat çekiliyordu³⁸⁹. Habeşistan'daki Türk Alman faaliyetlerinin Habeş İngiliz ilişkilerine önemli bir zarar verdiği kabul edilmişti. Reginald Wingate Binbaşı Basset'e bu konuda görüşlerini net bir şekilde açıklamaktadır ve Hicaz'daki duruma da değinir. "...Habeşistan'daki işlerde zararlı etkileri olduğuna hiç şüphe olmayacaktır, bir düşmanın başlıca doğasıdır ve Habeşistanlılar ile bizler arasında sorun yaratma amaçlar, eminim, bu nedenle politikamız bunu önleyecektir, elimizden geleni yapıyoruz, bu kolay bir mesele değil, çok fazla sabır ve nezaket gerektirecektir. Ama Hicaz'da Lij Iyasu'nun tutumunda etkili olabilecek; Türklere karşı başarılı bir hareketin olmasından ve Thesiger'ın, durumun bu yönünü tam olarak temsil edeceğinden çok umutluyum. Gerçekten de Harar ve Addis Ababa için Mekke Şerif'inden bu kasabalardaki Türk Alman entrikalarını engellemeye yardım edecek olan mektuplar alacaktır"³⁹⁰.

Diplomatik çabalar da devam etmekteydi. Lij Iyasu ile yapılan görüşmeler sonucunda İngiliz yetkililer için Iyasu "geç de olsa daha ihtiyatlı olmuş ve Müslüman sorunu daha az vahim hale gelmiş" görünüyordu. Bu ciddi bir değişim değildi ama Müttefiklerin görüşme tekliflerini kabul etmişti. İngiliz Sefareti'nde bir görüşme gerçekleştirildi, oldukça fazla subay eşliğinde Iyasu Sefarete gelmişti. Görüşmede "Tsana ya da Somali sorunları üzerine hiçbir şey konuşmamıştı". İngilizlerin Tsana/Tana Misyonu ve projesi kısa sayılmayacak bir geçmişe sahipti ve savaş döneminde de bu proje için oldukça fazla çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Bu; Tana Gölü'nde bir baraj inşa etme projesiydi ve ısrarla savunulmaktaydı. Habeşistan sınırları içinde yer alan ve Mavi Nil'in kaynaklarından olan bu gölde baraj inşa edildiğinde Sudan ve Habeşistan sınırından başlayarak Sudan'ın verimli topraklarında tarım faaliyetlerini artırmak ve gölün sağladığı alüvyonu bu topraklara aktarmak amaçlanıyordu. William Garstin'in de çaba sarf ettiği bu proje gerçekleşirse ve eğer gölün seviyesi 5 metre yükselirse 132.000 milyon metre küp su depolanabilecekti buharlaşma yüzünden kaybolan su verisi de çıkartıldığında. Tsana Gölü'nün Albert Nyanza Gölü'nden daha avantajlı bir alan olduğu düşünülüyordu. Gastin "nehirin her iki tarafında onları dünyadaki herhangi bir toprak kadar verimli hale getirmek için yalnızca sulama gerektiren bereketli ovalar muazzam bir

³⁸⁹ *Qatar Archives-Qatar National Library*, File: P2100/1916 Part 5, "German War: Arab Revolt" Reference: IOR/L/PS/10/600, Eylül 13 1916, (s. 194r) s. 396.

³⁹⁰ *Durham University Archives, Sir Reginald Wingate Files*, SAD.201/1/1-24, "F.R.W to Basset re the effect of the Arab revolt on Anglo-Abyssinian relations", Erkowitz, 6 Temmuz 1916, (70-71).

alanı kaplar” diyordu. Ayrıca Mavi Nil çok değerli bir ticaret rotasıydı. Yalnızca sel mevsimin olduğu dönemde suyun yükselmesi ile ticari faaliyet yapılabilen bu nehirde herhangi bir projenin gerçekleştirilebilmesi için Gastini o dönem Habeş Hükümdarı olan II. Menelik’in onayının alınmadan mümkün olamayacağını biliyordu. Bu Lij Iyasu için de geçerli olmalıydı.³⁹¹Bu doğrultuda sulama projesi için öne çıkan isimlerden biri askeri görevli olan Hugh Drummond Pearson’dur. Onun projeyi Habeş Hükümeti’ne sunmak ve onay almak noktasında önemli çabaları İngiliz belgelerine de yansımaktadır. Projenin gerçekleşmesi için oluşturulan misyonlarda doğrudan onunla bağlantılı görülebilir. İngiltere tarafında projeden sorumlu olduğu anlaşılan bir diğer isim Zaphiro’dur. Zaphiro Lij Iyasu ile bir görüşme gerçekleştirecek ve ona Habeşistan’da misyon işlerinden sorumlu tutulan Ligamaquez Abagaz’ın davranışları hakkında endişelerini dile getirecekti. Thesiger ve Wingate arasındaki yazışmada Zaphiro’nun Ligamaquez hakkında Lij Iyasu’nun belirttiğini vurgulayarak Negus Mikael’in isteği üzerine atandığını ve Iyasu’nun kendisinin kararı olmadığı yazılmaktadır. İngiliz Sefareti’nde yapılan görüşmeden sonra Thesiger’in bu kişi ile ilgili endişelerinin de olduğu ve Lij Iyasu ile bu konuda yeni bir görüşme yapılmasının umulduğu kaydedilmektedir. Ayrıca İngiliz temsilci Zaphiro’nun proje ile ilgili Iyasu’nun görüşüne dair “Prens kendi içinde anlaşma fikrine karşı olmadığını ve daha doğrusu düşmanca olmaktan ziyade ilgisiz olduğunu düşündüğü” söylediği bilgisini veriyordu. Ancak Thesiger onunla aynı fikirde değildi. Iyasu’nun izleyeceği siyaset henüz muğlaktı. Bu konuda da Mekke’de Şerif Hüseyin’den gelecek haberlerin umut vaad ettiği ve ondan gelecek haberlerin her şeye yardım edeceğine inanılmaktadır. Zaphiro Iyasu ile yaptığı görüşmede Ligamaquez’in davranışlarından serzenişte bulunmuş ve misyonun araştırmaları için iki hafta daha istemişti fakat anlaşıldığı kadarıyla Iyasu Ras Waldo Giyorgis’e misyonu geri gönderme emrini vermişti³⁹². Thesiger’da Habeş Hükümdarı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve onu Şerif’in davasına kazanmak ve Türklerin cihat ilanını etkisizleştirmek için çaba harcamıştı. O Iyasu’ya şu soruyu soruyordu; “Şerif’in Büyük Britanya’dan askeri yardım talep ettiği ve kabul edildiği gerçeği, Peygamber’in asıl torunu ve kutsal şehrin koruyucusunun Türklere karşı yardımımızı istediğine dikkat çekerek, Onların artık bir

³⁹¹“Irrigation Projects on the Upper Nile” *The Times*, 2 Ağustos 1901, s. 10.

³⁹² Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.200/8/1-90, 1916 Haziran 19-30, (27-29); SAD/110/5/1-27 “Abyssinia-Tsana Misyonu” s.13, Mart 1916.

cihat ile meşgul olduğunu ya da Müslüman dünyası adına konuştuklarını iddia edebilir miyiz?”³⁹³ Iyasu politikasını savunmaya ve uygulamaya devam etmişti.

Darbe gerçekleşmeden uzun zaman önce Iyasu vaktinin önemli kısmını Harar ve Jigjiga’da geçiriyordu. “Eylül ayının ilk günlerinde Jigjiga’dan ayrılmış ve 5 Eylül’de Harar’a gelerek Ekim ayına kadar burada kalmış ve İtalyan Konsolosunu konuk etmişti³⁹⁴. 10 Eylül’de Harar’da yeni Somali birliklerini incelediği söyleniyordu³⁹⁵. Arab Bulletin raporuna göre Jigjiga’dan ayrılmadan önce tüm yabancıların şehre girmesini yasaklamıştı. Ancak Türk davasını desteklemek amacıyla Somali askerlerini eğitime görevi olan Kemaleddin (Kâmil ed-din) adında bir Türk şehre giriş yapmıştı”³⁹⁶. Doğruluğu kanıtlanmamış bir bilgi olsa da Iyasu’nun emriyle şehirde her evde Türk bayrakları asılıyor ve başka bir teşebbüse izin verilmiyordu özellikle İngiliz bayrağı asılmamasına yönelik adımlar atıldığı duyuluyordu³⁹⁷. Türk tarafının Iyasu’ya vaatleri önceki sayfalarda da bahsedildiği gibi sahilde toprak ve güçlü bir Habeş liderliği yolunu açıyor görünüyordu. Hindistan Ofisi’ne bildirildiği üzere “Iyasu pekâlâ zafer ve yağma vaatlerini ve denize giden bir yol vaadini” önemsiyor ve politikasını buna göre şekillendiriyor olabilirdi³⁹⁸.

Iyasu ne istedi/hedefledi? Bir iddiaya göre “Lij Iyasu kendisini bir İslam Konfederasyonu’nun başı olarak görüyordu ve yalnızca Habeşistan’da değil aynı zamanda komşu ülkelerde özellikle Somali’de” böyle bir oluşum kurma niyetindeydi³⁹⁹. Diğer bir benzer iddia bu oluşumun içinde Hıristiyan-Müslüman ittifakının düşünüldüğü vurgulanarak ortaya atılmaktadır⁴⁰⁰. “Addis Ababa ve Somaliland arasında telgraf iletişimi 1 Eylül’den beri kesilmişti. Harar’a gitmek için Jigjiga’dan ayrılmadan önce Lij Iyasu bazı Somali şefleri ile bir toplantı düzenledi. Tüm Müslüman olmayanlar hariç

³⁹³ McKale, *War By Revolution...*, s. 194.

³⁹⁴ *Arab Bulletin*, No. 26 Vol. I, s. 351; No. 24 Vol. I Cairo, 5 Ekim 1916, s.316.

³⁹⁵ *Arab Bulletin*, No. 27 Vol. I s. 377.

³⁹⁶ *Arab Bulletin*, No. 26 Vol. I, s. 351.

³⁹⁷ *Arab Bulletin*, aynı dosya, aynı yer.

³⁹⁸ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (s.51) s.106.

³⁹⁹ *Arab Bulletin*, No. 27 Vol. I s. 377; Abdisalam M. Issa-Salwe, *The Collapse of The Somali State...*, s. 35; McKale, *War By Revolution...*, s. 194; Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 132; Eshete, *European Political Adventurers in Ethiopia...*, s.15. Eshete çalışmasında Aden Körfezi sahilinin de bu hedefin içinde olduğunu söyler bu Aden’in konumu ve İtilaf güçlerinin buradaki amaçları düşünüldüğünde Iyasu’nun politikası dikkat çekicidir.

⁴⁰⁰ Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 200.

tutulmuştu. Iyasu tüm Habeşlileri sessizce ve nazikçe İslam'a kazanacağını bildirdi. Ve Türkiye Sultanı'nın Eritre ve Cibuti'yi içeren Berbera'dan Masavva'ya kadar tüm ülkeyi ona vaat ettiğini söyledi. Arab Bulletin'e göre nihayetinde kalp ruh ve eylemde Müslüman olduğuna Kur'an üzerine yemin ederek toplantıyı sona erdirmişti⁴⁰¹". İngiltere Iyasu'nun tüm Habeş soyunu Müslümanlaştırma niyetlerinin de olduğu ve bunun Habeş halkı için kabul edilemez olacağı görüşündeydi. Bununla birlikte Türk-Alman propagandası eşliğinde Molla'nın kontrolü altında Somali kabilelerini birleştirecek ve daha sonra Habeşistan Hükümdarlığı altına alınabileceklerdi ayrıca Habeşistan ve Somali sınır bölgesi Ogaden'de Molla ile bir anlaşma sağladıktan sonra buradaki kabilelerin Molla ile arasında barışı sağlamayı amaçlıyordu⁴⁰². Molla'dan gelen elçiliklerin Lij Iyasu tarafından karşılanmasının bile önemli bir tepkiye yol açtığı da açıktı Thesiger'dan Wingate'e gönderilen bir telgrafta İngiliz temsilci "Iyasu'nun bizimle değil ama onun Hıristiyanlığa derinden bağlı olan halkları ile başı deritte" yazmaktaydı ki bu fırsatın kullanılması pek tabii mümkündü⁴⁰³. Toplantı sonunda Somalililere bazı ayrıcalıklar tanınıyordu. Buna göre tüm "Somalililer silah edinme ruhsatına sahip olabileceklerdi, bu sürede zaten çok sayıda silaha sahiptiler ve eski tüfeklerini Habeşlilere ait yeni Fransız tüfekleri ile değiştiriyorlardı". Projenin bir sonucu olan bu olaylar karşısında inanılan Türk ve Alman elçiliği ve ajanların Iyasu'yu bu konuda teşvik etmesiydi⁴⁰⁴. Bunun dışında "İngiliz Somalisi limanlarından giren mallar hariç olarak Jigjiga için kervanlardan alınan vergiden Somalililer muaf tutuldu"⁴⁰⁵. Arab Bulletin'e göre Harar'da yayımlanan Müslüman propagandasına dair bir ilanda İngilizlerin Fransızlardan 10.000 tüfek satın alıp onlara yardım ediyormuş gibi davrandıkları Somalililerin bir alayına bu tüfekleri dağıttıkları yazılıyordu⁴⁰⁶. Silah meselesi İngiltere'nin yakından takip ettiği bir meseleydi ve ciddi bir endişeye sebep olduğu açıktı. İngiliz yazışmalarında uzun tartışma ve önerilerin yer aldığı görülmektedir. Fransız tüccarların bölgede silah ticaretini doruk notasına çıkardığı savaş döneminde Habeşliler bu silahlara kolaylıkla ulaşabiliyordu. Iyasu'nun Somalilere silah desteği sağlamasında bu ticaretin de etkisi olduğu

⁴⁰¹ Arab Bulletin, aynı dosya, aynı yer. (Jigjiga, Eylül-Ağustos 1916).

⁴⁰² Arab Bulletin, No. 12 Vol. I Cairo 19 Temmuz 1916, s. 5; No. 23 Vol. I Cairo, 2 Eylül 1916, s.300.

⁴⁰³ Durham University Archives, Sir Reginald Wingate Files, SAD.159/6/1-91, "F.R.W to Clayton re contacts between the Mullah and Lij Yasu of Abyssinia and delivery of a communication from the Sharif" (15-19) Erkowit 4 Haziran 1916.

⁴⁰⁴ Eshete, *European Political Adventurers in Ethiopia...*, s.15;

⁴⁰⁵ Arab Bulletin, No. 23 Vol. I Cairo 2 Eylül 1916, s.300

⁴⁰⁶ Arab Bulletin, aynı dosya. s. 352-354.

muhakkaktır ve darbeden çok kısa bir süre önce silah ambargosu kararı alındığı düşünüldüğünde bu durum daha net ortaya çıkmaktadır. Harar Iyasu için önemli bir kentti aynı zamanda Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bu yer Somali Molla'sına silah göndermek ve bu silahları tutmak için de kullanılmaktaydı. "Harar'daki Hintli tüccarlardan öğrenildiğine göre Lij Iyasu şehirde büyük miktarda Somali kıyafeti satın almakta ve Jigjiga'ya göndermekteydi"⁴⁰⁷. Harar Iyasu ve Türk-Alman politikası için özellikle önemliydi. Bu dönemde Tafari'nin Iyasu ile aynı politikaya dair inanç beslemediği ve bir nevi bertaraf edildiği, etkisizleştirildiği anlaşılmaktaydı. Son zamanlara doğru artık buradaki faaliyetlerin belirgin bir şekilde artış gösterdiğini kanıtlayabilecek olaylar da yaşanıyor görünmektedir. Lij Iyasu'nun devrilmesinden sonra Kraliçenin naibi ve sonrasında da Habeşistan İmparatoru olacak olan Harar valisi Tafari bu dönemde görevden alınmış ve daha önemsiz addedilen Habeş illerine yönetici olarak atanmıştı ve bu iller söylendiğine göre Kaffa, Gimerah, Gorafada ve Maje bölgeleriydi⁴⁰⁸. Tafari'yi Iyasu lehinde hareket etmeye iten bir nedenin Iyasu'nun Harar ve çevresinde vergi toplama yetkisini Ydlbi'e vermesi böylece daha önce aynı yöntemle önemli bir gelir sağlayan Tafari'nin bundan yoksun bırakılması olduğu düşünülmektedir⁴⁰⁹. Tafari'nin şefleri esir alınarak kaleye hapsedilmişler ve Addis Ababa'da onunla iletişim yasaklanmıştı. Ayrıca İngiliz istihbaratı Tafari ile yakın ilişki kurmak ve Iyasu'ya karşı onu kullanabileceği bir fırsat aramaktaydı. Bu doğrultuda Habeşistan'a girişi gerçekleştirilen Binbaşı Lawrence'ın Tafari ile dostluk kurması neticesinde istenilen hedefe ulaşılabilecekti. "Mirasa sahip olan Lij Iyasu'nun aksine Tafari'nin ilgisi Müslüman Wolla'ya değil Hıristiyan Shoalılaraydı"⁴¹⁰. Darbeye giden süreçte Iyasu'nun Somali bölgesinde başına taktığı türbanın onun Müslümanlığı seçtiği ve Hz. Peygamber soyundan geldiğine inandığının kanıtı olarak öne sürüldüğü iddia edilmektedir⁴¹¹. Müslüman sarığı ile bir fotoğrafının halk arasında yayıldığı ve bu durumun arkasında Arabistanlı Lawrence olarak bilinen ünlü İngiliz casusu Thomas Edward Lawrence'ın Harar'a gelerek bunu organize ettiği yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu iddiaya türbanı

⁴⁰⁷ *Arab Bulletin*, No. 20 Vol. I Cairo 14 Eylül 1916, s. 235.

⁴⁰⁸ *Arab Bulletin*, No. 23 Vol. I Cairo 2 Eylül 1916, s.300; Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 114.

⁴⁰⁹ Henze, *Layers of Time...*, s. 194-195.

⁴¹⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/472 Title File: 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India', British Library: India Office Records and Private Papers, İngiliz Sefareti Addis Ababa 20 Aralık 1914, Doughty Wylie, (s.54) s.112.

⁴¹¹ Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 185.

Iyasu'ya Lawrence'ın verdiği de eklenmektedir. Tepedelen makalesinde bu konuya değinir ve Berhanou Abebe'den aktarma yaparak "Harar Konsolosu H. Dodds'un izinli bulunduğu sırada Konsolosluga Binbaşı Lawrence adında ve Somaliland'da görevli bir İngiliz subayının Ocak 1916'da vekâlet ettiğini" belirtir⁴¹². Kâzım Karabekir ise İtalya Habeş isimli kitabında "Lawrence'ın Harar'da bulunduğunu ve sık sık Lij Iyasu'yu ziyaret ettiğini" aktarır. Hatta kitapta 1916 yılına ait bir fotoğrafa yer verilir. Bu fotoğrafta Lij Iyasu elinde bir demet çiçek ve sağında Ras Tafari solunda ise Binbaşı Lawrence ile görünür⁴¹³. Ayrıca ilgili çalışmada Lawrence'ın Thomas Edward olduğuna inanıldığına yönelik bir ifade dikkati çekmektedir. Buna göre: "Mister Lavrens Habeş ilinde rolünü mükemmel oynadıktan sonra Arabistan cihetine atlamış ve oralarda dahi bir Arap'tan farksız dili ve haliyle birçok hünerler göstermiştir" denilmektedir⁴¹⁴. Harar'a Lawrence adında Binbaşı'nın gönderildiği ve buradaki olaylarla yakından ilgilendiği kesindir⁴¹⁵ fakat bu kişinin Thomas Edward Lawrence mı yoksa Ray Beachey'in kitabında bahsettiği Binbaşı Arthur Salisbury Lawrence mı olduğu hususunda kanıtlar yüksek olasılıkla ikincisini işaret etmektedir⁴¹⁶. Salisbury Lawrence savaş döneminde İngiliz Somali protektorasında Archer ile birlikte çalışan binbaşydı. Daha sonraki yıllarda 1932'den 1939'a kadar Somali Valisi olarak tayin edilecekti. İngiliz resmi yazışmalarında Binbaşı Lawrence'ın 18 Aralık tarihinde Harar'a gönderildiği bilgisine ulaşılmaktadır, Beachey "Harar'ın Lawrence'ın yeteneklerini" tamamen sergileyebileceği bir yer olduğunu düşünür⁴¹⁷. Kâzım Karebekir'e göre Lawrence'ın görevi Lij Iyasu'nun "fikirlerini

⁴¹² Tepedelen, *Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Cephesi...*, s. 751. Tepedelen'in makalesinde yer alan bu bilginin kaynağı tarihçi Berhanaou Abebe'dir ve aynı makale Abebe'nin de iddiasını iki kaynağa dayandırdığını aktarmaktadır. Bu kaynakların ilki "Fransa'nın o dönemdeki Etiyopya Elçisi Charles Brice'in Paris'e göndermiş olduğu bir yazıdır." İkincisi ise "İtalya'nın 1935'te Etiyopya'ya karşı giriştiği askeri harekatta görev almak üzere Doğu Afrika Birlikleri'ne gönüllü olarak yazılan Antonio Zisca adındaki bir İtalyan'ın verdiği bilgilerdir".

⁴¹³ Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş*, Haz. Orhan Hülâgü, Emre Yayınları, I. Baskı Haziran 2001, s. 228, 230.

⁴¹⁴ Karabekir, *İtalya-Habeş*, s. 236.

⁴¹⁵ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War: Turkish and German intrigues..."

⁴¹⁶ Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 115; Arthur Salisbury Lawrence Somaliland'da görevliydi ve 1932'den 1939'a kadar da Somaliland Valiliği'ne getirildi. Arab Bülteni 1986 edisyonu I. Cildinde "Abyssinia" bölümünde cildin ilk sayfalarında bu iddiaya değinilir. Buna göre ise Thomas Edward Lawrence'ın ülkeye gönderildiğine yönelik sansasyonel iddiaların kabul edilmediği vurgulanır. Burada dikkat çeken Lawrence adında bir binbaşının Harar'a girişinin gerçekleştirildiği bilgisinin değil ünlü İngiliz casusu T. E. Lawrence'ın bölgede faaliyetlerinin olduğuna dair bilginin gerçekliğinin reddedilmesidir. Nihayetinde binbaşının Harar'a geldiğini biliyoruz ve bu kişi yüksek olasılıkla Arthur Salisbury Lawrence idi. Bkz. *Arab Bulletin*, Vol. I, s. xxi.

⁴¹⁷ Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 115.

anlamak ve tehlikelerini önlemektir⁴¹⁸. Türbanlı fotoğrafla ilgili olarak Ermeni bir fotoğrafçının Leon Yzedjian'ın sahtesini yaptığı bir teşebbüsten bahsedilir. İngiliz Sefareti'nin de işin içinde olduğu ancak darbeden sonra fotoğrafın ya da daha fazla dağıtıldıysa kopyalarının herhangi bir şekilde korunmadığı ve yok edildiği yönünde görüş mevcuttur⁴¹⁹. Lawrence'ın Tafari ile yakın bir dostluk kurması durumunda ondan yararlanılabileceği belirtiliyor İyasu'nun Ogaden valisi olarak nüfuzlu bir Müslüman olan Abdullah Sadık'ı atamasının verdiği rahatsızlığın da Tafari'nin İngiliz tarafına kazanılmasına yardım edebileceği düşünülüyordu⁴²⁰. Ayrıca Karabekir'e göre Lawrence darbeden önce dini lider Abuna Mateos'u Lij İyasu'nun Hıristiyanlık dinine sadık kalmadığı konusunda bilgilendirmişti⁴²¹. Abdullah Sadık'ın ataması ile ilgili İngiliz makamlarının endişesi bu atamadan önce resmi yazışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Sudan Genel Valisi Reginald Wingate'den Geoffrey Francis Archer'e gönderilen bir mektupta "eğer Abdullah Sadık Habeşistan tarafından istihdam edilecek olursa bu kombinasyon bizim için daha fazla sorun yaratabilir, ancak Habeşistanlıların ateşle oynamaktan kaçınacağını umalım" ifadesi dikkat çekicidir⁴²². Wingate'e göre "fiiliyatta idare edilmeyen Merahan ve Ogaden Somalililerinin Türk ajanları tarafından kışkırtmaya duyarlı olması" ihtimal dışı değildi⁴²³. Somaliland Komiseri Addis Ababa'daki İngiliz temsilci Thesiger'a resmi bir protesto ile bu atamaya karşı tepki koymasının gerektiğini önermişti fakat Thesiger bu yönde bir emir gelirse yerine getireceğini belirterek bunun için beklemeyi tercih etti. Çünkü ona göre "Bunda başarısız olmak şu anda [İngiltere için] iki kat değerli prestij kaybetmek olacaktır⁴²⁴. Sadık hakkında İngiliz yetkililerce edinilen istihbarat bilgilerinde onun geçmişte Sultan II. Abdülhamid ve Somali Mollası arasında bir mesaj taşıyıcı bir nevi elçi olduğu için Pan-İslam propagandisti olması yönünde makul şüphelerden söz edilmekteydi. Ayrıca Hindistan ile de bağlantıları vardı Hindistan Hükümeti onu kovmuş ve Kabul'e gitmesine izin verilmedi. Hindistan ziyaretinden sonra

⁴¹⁸ Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş*, s. 231.

⁴¹⁹ Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 202. Çalışmanın "Conversion to Islam" bölümünde Richard Pankhurst tarafından Lij İyasu'nun Harar'da Müslüman kıyafetler içerisinde kayınpederi Abdullah'ın ailesi ile birlikte çekilmiş gerçek bir fotoğrafına yer verilmektedir. Bkz. Smidt, a.g.e., s. 185.

⁴²⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War: Turkish and German intrigues...", İngiliz Sefareti Addis Ababa, 20 Aralık 1914, (50-51) s. 104-106,

⁴²¹ Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş*, s. 232.

⁴²² Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.194/3/137, (March 1915 Part I) F.R. Wingate'den G: F: Archer'e (103-105).

⁴²³ Bukhari, *Military Aspects of International...*, s.153.

⁴²⁴ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War: Turkish and German intrigues...", İngiliz Sefareti Addis Ababa, 20 Aralık 1914, (52) s. 108.

iddia edildiğine göre II. Menelik tarafından yabancılarla kurduğu yakın ilişkilerden dolayı şüphe çekmiş Habeşistan'a dönüşünde zincirlenmişti. Onun tayini Somali kabileleri üzerinde İngiliz karşıtı hareket için daha ciddi desteğe ve etkiye sahip olabilirdi. Burada atama için Lij Iyasu'yu ikna edenin Osmanlı Devleti temsilcisi ve onun vaatleri olduğuna dikkat çekiliyor Zeyla ve Berbera'da sahil sözünün Almanya tarafından da garanti edileceğinin cazip geldiği ihtimali düşünülüyordu. Aynı belgede devam eden sayfalarda A. Salisbury Lawrence'ın Abdullah Sadık Harar'a ulaşmadan yola çıkarıldığından duyulan memnuniyet aktarılıyordu.⁴²⁵ Tafari'nin Rusya ile yakın ilişkilerde bulunduğu da iddia edilmektedir Tafari'nin görevden alınmasının Rusya'nın menfaatine de engel olacağı düşünülmekteydi⁴²⁶. Iyasu ise tam aksine saltanatı boyunca Shoan soylularının tam desteğinden yoksundu⁴²⁷. Lij Iyasu görünüşe göre geçmiş siyasi hedeflere ve büyük babası selefi II. Menelik'in geliştirdiği bazı politikalara da meydan okuyordu. "Diplomatların en hoşgörülülerini bile telaşlandıracağı yorumu yapılan bir bilgiye Arab Bülteni'nde yer veriliyordu, buna göre; Avrupa medeniyetinin ülkeye II. Menelik tarafından getirilişi ana politikalarından biriydi. Bunlardan biri gece bekçisi bir birliğin kurulmasıydı. Iyasu ise iddia edildiğine göre bir grup asker eşliğinde her gece soyguncu kılığında dolaşarak ve bekçileri öldürerek bu yararlı kuruma bir son vermişti"⁴²⁸. Tüm bunlar olurken İngiliz istihbaratı da çalışıyor ciddi anlamda yoğunlaşan Somali faaliyetleri yakından izleniyordu. 28 Ağustos tarihli JigJiga istihbaratı Kahire'ye Arab Büro'ya gönderiliyordu. Buna göre "Lij Iyasu her zaman Somalilerle çevriliydi ve İngiliz Somalisinden birkaç tanınmış kişi ona destek oluyordu"⁴²⁹. Bu bilgi önemli bir ayrıntıya da dikkat çekmemizi sağlamaktadır. Iyasu'nun en büyük destekçisi Wollo ve Tigre'nin Müslüman kabilelerinin lideri olan babası Negus Mikael idi. Fakat Somali politikasını uygulamaya koyduğu ve bölgedeki Somali sömürge yönetimleri üzerine saldırı gerçekleştirmesi için teşvik edildiği zamanda Iyasu'nun bunu yapması için somut bir desteğe ihtiyacı vardı. Wollo ve Tigre bu durumda Habeşistan'ın kuzey bölgelerinde ve oldukça uzak bir mesafede kalıyordu. Buradan destek almasının zor olduğu düşünüldüğünde genç prensin Somalililerle olan yakın ilişkisinin Avrupalıların ellerinde

⁴²⁵ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War: Turkish and German intrigues...", İngiliz Sefareti Addis Ababa, 20 Aralık 1914, (51) s. 106,

⁴²⁶ *BOA., HR.SYS. 2335/79* 10 Kasım 1916 (R- 28 Teşrinievvel 1332).

⁴²⁷ Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 131.

⁴²⁸ *Arab Bulletin*, No. 33 Vol I Cairo 4 Aralık 1916, s.498.

⁴²⁹ *Arab Bulletin*, No. 23 Vol. I Cairo 2 Eylül 1916, s.300; Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 113.

olan sahil bölgelerine saldırma ve ele geçirme amacı ile uyum sağladığı ve Somalilerin desteğine bu nedenle çok fazla ihtiyaç duyduğu sonucu ortaya çıkmaktaydı. “Hargeisa insanlarına bir mektup gönderdiğine dair de dedikodular” vardı. Bu söylentinin doğru olması Iyasu’nun İngilizlerin askeri üs konumuna getirdikleri Hargeisa’da bir karışıklık çıkarma niyetinin olduğunu akla getirmektedir. Iyasu’nun, Somalili direnişçilere gerçekleştirdiği silah desteğinin ve siyasi hedeflerinin merkezi olan Harar ve Jigjiga’da yürüttüğü faaliyetlerin bir amacının da sahillere ulaşmak olduğu düşünülürse Hargeisa coğrafi olarak önemli bir konumdaydı. Osmanlı Devleti’nin başından beri vaat ettiği Zeyla ve Belhar arasındaki topraklara ve Berbera’ya ulaşmada kritik bir noktaydı. Batıdan doğuya doğru bir şerit olarak düşünüldüğünde Hargeisa; sırasıyla, Harar-Jigjiga-Hargeisa-Berbera şeridinde Jigjiga ve Berbera arasında kalıyordu, Berbera’ya bir saldırı gerçekleştirmek için ilk hedef doğal olarak Hargeisa olacaktı ve buradaki İngiliz gücünün yıpratılması, atılmış ilk adım olabilirdi. “Prens politikasının ne olduğunu da Jigjiga’da vereceği yedi günlük ziyafet ve eğlenceden sonra ilan edecekti”. Hargeisa’ya karşı bir Somali destekli baskının “Hristiyan Habeşlileri Iyasu’ya karşı daha çok öfkeliendirdiği” kaydedilmektedir⁴³⁰. Harar eyaleti Valiliği görevinin Tafari’dan alınmasından sonra yerine Fitawrari Gabri atanmış tüm “Harar garnizonunu Jigjiga’ya göndermesi için emir verilmişti. Ancak söylentiye göre Gabri Jigjiga’ya ulaşmış olan 500’den fazla asker dışında yeniden asker sevkini reddetmişti. Iyasu at sırtında siyasi şarkılar söylenmesi ve dans edilmesi gibi Somali geleneklerine kolayca uyum sağlıyordu. İngiliz görüşü; Iyasu’nun şimdilik barış olduğunu deklare ettiği ancak Somalilerin ve Habeşistanlıların ona karşı ya da onun yanında olup olmadıklarını göstermeleri için şimdi bir eylem üzere olmaları gerektiği yönündeydi⁴³¹ ”. Ayrıca Hargeisa bölgesinde İngilizlerin kontrol ettiği alanda sınırın kuzeyinde belli bir idari düzen mevcutken güneyde yaşayan halklar için bu durum söz konusu değildi ve isyan çıkması muhtemel bölgeler arasında olduğu düşünülebilirdi⁴³². “Sınır ötesi baskınlar ve çatışmalar bir problem olmaktaydı”⁴³³. Molla’nın baskınlarının da arttığı görülmekte İngiliz yetkili Pearson bu durumda Şerif Hüseyin’den Molla’nın tutumunu değiştirmeye ve genel Arap politikasına uymaya davet eden bir mesajla problemin çözülmesini umut ediyordu. Beklenilenin üstünde bir

⁴³⁰ Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 116.

⁴³¹ *Arab Bulletin*, No. 23 Vol. I Cairo 2 Eylül 1916, s.300.

⁴³² *Arab Bulletin*, No. 49 Vol. II Cairo 30 Nisan 1917, s.200.

⁴³³ Smidt, “The Foreign Politics of Lij Iyasu...”, *The Life of Times...*, s. 107.

mektupla murahhas heyeti Molla'ya gönderen Şerif'in bu hareketinin Cloytan'dan gelen telgrafla etkisiz olduğu anlaşılacaktır. Molla'nın "İngiltere'nin dost kabilelerine bir saldırı gerçekleştirdiği" haberi ulaşmıştı⁴³⁴. 17 Mayıs 1916 tarihli Reginald Wingate yazışmalarında Molla'nın barışçıl bir eğilimde olmadığından söz ediliyordu. Las Korai'ye 9 Mayıs'ta bir saldırı gerçekleştirilmişti. Molla'nın bu saldırısının ardından H.M.S. Northbrook gemisi aynı gün limandan ayrılmış ve Somali sahillerini devriye gezmişti bunun üzerine Molla'nın birlikleri kıyı boyunca batıya çekildi. Warsangali Sultanı İngiliz desteği için minnettarlığını bildirmişti ve diğer kabilelerin saldırısından korktuğunu ve İtalyan makamlarının da onları baskınlarını engellemek için harekete geçmesini istedi. İtalyan yetkililer ve İngiliz makamları arasında bahsi geçen kabilelerden olan Mijjertein ile ilgili endişeler ve Dervişlerin saldırıları iki müttefik arasında Doğu Afrika'da bir anlaşmazlığın olduğunu da gösteriyordu. Bunu en açık ifadesi Wingate ve Archer arasındaki yazışmada karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Wingate Archer'e "Mijjertein ile ilgili seninle tamamen aynı fikirdeyim ve İtalyanların bize karşı ilk günlerde oynadıklarını ve İtalyanlar Molla'yı Mijjertein'e ittiler diye düşünmeden edemiyorum" demektedir⁴³⁵. "Northbrook'un kaptanı, Sultan'a 5000 mermi mühimmat ve su tedariki sağlamıştır"⁴³⁶. Warsengali Sultanı'nın İngiliz yanlısı tavrı ve dervişlere karşı oluşu "en tatmin edici" olarak görünüyordu⁴³⁷. Ayrıca İngilizler "Molla'nın yağma ve yıkımından muzdarip bir ülkede/bölgede daha fazla vergi toplayamazdı bu uygun bir dönem olmazdı"⁴³⁸. Seyyid Muhammed'e teslim olmaya zorlama amacıyla bir barış heyeti gönderilmişti ancak Molla bunu reddedecekti⁴³⁹. İngilizlerin politikası Somali'de görevli olan Archer'in takip ettiği siyasetle bir dereceye kadar anlaşılabilir, buna göre Archer İngilizlerin Etiyopya'ya girmesine sıcak bakıyordu. Onun planları Harar üzerineydi ve İngiliz Somalilandı ile bu bölgeyi birleştirmeyi planlıyordu. Bu noktada

⁴³⁴ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.159/5/101-208, 1916 Mayıs 15-31 Mayıs 1916 Part 2, (s. 127-128)

⁴³⁵ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.194/3/137, (March 1915 Part I) F. R. Wingate'den G. F. Archer'e (103-105).

⁴³⁶ Durham University Archive, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.200/3/1-249, "Clayton and F.R.W to Wilson re attacks by the Mullah on the Warsangli of Somaliland and the failure of the Sharif of Mecca's deputation to the Mullah" (200/3/163-165), Clayton'dan Khartoum Genel Valisi'ne 17 Mayıs 1916; SAD.159/5/101-208, "F.R.W to Wilson re an attack by the Mullah against the Warsangli in Somaliland", 1916 May Part 2 (127-128).

⁴³⁷ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.194/3/137, (March 1915 Part I) F. R. Wingate'den G. F. Archer'e (103-105).

⁴³⁸ Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD.159/3/1-145 1916 March 2-31, Abdel Kadir el-Makkawi'den Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate'e 23 Mart 1916 (49-52).

⁴³⁹ Abdisalam M. Issa-Salwe, *The Collapse of The Somali State...*, s. 36.

yukarıda da bahsettiğimiz gibi yine Hargeisa'nın önemi ortaya çıkmaktadır. Eğer plan uygulanırsa “Hargeisa Harar ve Berbera arasındaki İngiliz Yarı Yönetim Merkezi olacaktır”⁴⁴⁰. Berbera'ya yönelik saldırı ihtimalinden olsa gerektir aynı dönemde Archer İngiliz karargâhını Berbera'dan Shiik'e yani sahilden içeriye Hargeisa'ya yakın bir bölgeye taşımış ve “savaşın geri kalanı için İngiliz karargâhı olarak kalmıştı”⁴⁴¹. Mr. Archer'ın hedefi Doğu Afrika'da İngiliz karşıtı seslerin yükselmesini engellemek noktasında şahsi ısrarlarının sonucunda uygulamaya konuyor gibi görünüyordu. Archer “Mısır'daki Müttefik kuvvetlere 8000 deve tedariki karşılığında Berbera'dan Burao'ya bir motorlu taşıt yolunun inşası” için teklif sunmuştu. Beachey bu “yolun maliyetinin 60.000 Euro olduğunu” ve teklifin başarısızlıkla sonuçlandığını aktarır⁴⁴². Iyasu'nun politikası Somali Mollası Seyyid Abdullah Hasan'nın İngiltere'ye karşı yürüttüğü direniş hareketi için de oldukça önemliydi zira “1919 sonlarında dervişlere karşı İngilizler etkili kampanyalarına başladıklarında” artık Lij Iyasu'nun yokluğu nedeniyle Ogaden desteğinden mahrum kaldığında bu önem daha anlaşılırdı⁴⁴³. 1917 yılında Molla ve Somalili dervişler için artık zor dönemler başlamış görünüyordu.

Genç prens saltanatı boyunca taç giymemişti. Bunun nedeni henüz tam olarak açıklanmış görünmemektedir. İngiliz bakış açısı ise Arab Bülteni raporları üzerinden net bir değerlendirme sunmaktadır. “Eğer Lij Iyasu İmparatorluk tacını giymiş olsaydı Habeşistanlılar asla ona karşı birleşmezlerdi, çünkü onlar kralın kutsallığına büyük saygı duyuyorlardı. Neyse ki kâhinler genç prene eğer tacı giyerse süratli bir şekilde öleceğini/gazaba uğrayacağını öğütlemişlerdi”⁴⁴⁴. İmparatoriçe Zawditu tacını giydiğinde İngiliz görüşü “bir kez taç giymiş olmasıyla, onun ömrü boyunca tahtta kalacağına” yönelikti⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ Ray Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 115.

⁴⁴¹ Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 115; Savaşın başlarında Müttefikler ordularının bir kısmını Berbera, Cibuti ve Masavva'ya taşımışlardı. M. Crowder “The First World War and its Consequences” içinde: *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*, s. 283.

⁴⁴² Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 116.

⁴⁴³ Samatar, *Oral Poetry and Somali Nationalism...*, s.135.

⁴⁴⁴ Smidt, “Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu..”, *The Times of...*, s. 186; *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo Mart 30, 1917, s.153.

⁴⁴⁵ *Arab Bulletin*, No. 69 Vol. II Cairo 14 Kasım 1917, s.456.

4.2. DARBE VE SONRASINDA HABEŞİSTAN'DAKİ DURUM

“Kusursuz oy birliği ve gizlilikle gerçekleşen hareket(darbe) 27 Eylül’de son haddine vardı”⁴⁴⁶.Iyasu’ya karşı devrimci grup onun anti-Hıristiyan hükümet politikalarını sebep gösteriyordu⁴⁴⁷. Lij Iyasu’ya karşı ayaklanan Shoan soyluları liderlerine sadakatlerinden azledilip dinlerine sadakat yemini ettiler⁴⁴⁸. “İlk başta Iyasu’nun Harar’da teslim olacağı umulmuştu”. Osmanlı Devleti Bern Sefiri Fuad Bey Lij Iyasu’nun taraftarlarının mağlup olduğunu ve prensin de yeni Habeş Hükümeti’ne teslimiyetini bildirdiği haberini veriyordu; fakat bu bilgi hatalıydı Iyasu Harar’dan kaçmış ve uzun zaman ele geçirilememişti⁴⁴⁹. The Times’ın köşesine taşıdığı habere göre ise Iyasu’nun Harar’daki yokluğundan istifade edilerek hareket gerçekleştirilmişti⁴⁵⁰ fakat yine aynı gazetede Ocak 1917’de yayımlanan bir haberde 27 Eylül’de Iyasu’nun o zaman Harar’da bulunduğu yazıyordu⁴⁵¹. Darbe Habeşistan tarihinde “ilk modern darbe⁴⁵²” olarak nitelendirildi ya da tam tersi “modern dönemden farklı olarak feodal düzenin bir sonucuydu⁴⁵³”. Osmanlı makamlarına darbe haberi elçilikler vasıtasıyla aktarılıyordu ve Berlin Sefiri Hakkı Paşa’da telgrafla bildirecektir. Karşımıza çıkan ilk belge Hariciye Nezareti Şifre Kalemi’ne gönderilmiş olup Habeşistan’da gerçekleşen bu hareketin Menelik’in eşi Kraliçe Taytu (1851-1918) tarafından organize edildiği ve Iyasu’nun bunun sonucunda iktidardan hal edildiğiydi. Verilen bu bilgi yanlıştı ve Habeşistan’daki Türk makamları ile haberleşmede ciddi sıkıntıların belki de son dönemde daha fazla yaşandığını da gösteriyordu. Bunun yanında Bern Sefareti’nden alınan malumat ile İtalya

⁴⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I Cairo s. 435. Smidt, “Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu..”, *The Times of...*, s.187; “Lidj Jeassu’s Fall. Celebrating A Victory in Abyssinia, German Intrigues with Abyssinia”, *The Times* s. 5; McKale, *War By Revolution...*, s. 196; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 128; Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara 1977, s. 355.

⁴⁴⁷“Revolution in Abyssinia”, Lord R. Cecil’den Sir E. Cornwall’a cevap, *The Times*, October 19, 1916, s. 12.

⁴⁴⁸ Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 140.

⁴⁴⁹ *BOA.*, *HR.SYS.* 2335/77 15 Ekim 1916 (R- 2 Teşrinievvel 1332); *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I Cairo s. 435. Iyasu’nun Harar’da hükümet birlikleri tarafından tutuklandığı iddia edilmektedir fakat Iyasu Harar’dan kaçmayı başaracaktı. Ayrıca aynı kaynakta “Etiyopya tarihinde daha önce böyle bir şey olmadığı için Iyasu’nun bu darbeye hazırlıksız yakalandığı” öne sürülmektedir. Ancak Iyasu’nun tahtı devraldığı sırada İmparatoriçe Taytu’ya karşı girişilen benzer teşebbüs 1910 Darbesi olarak Etiyopya tarihine geçmiş ve kaynaklara yansımıştır. İddialar için bkz. Hassen-Erşahin, *İhtida’nın Bedeli...*, s.747

⁴⁵⁰ *The Times*, “Deposition of Emperor of Abyssinia, A woman elected to the throne”, From Our Correspondent, 2 Ekim 1916, s.7.

⁴⁵¹ *The Times*, “Lidj Jeassu’s Fall. Celebrating A Victory in Abyssinia, German Intrigues with Abyssinia”, 24 Ocak 1917, s. 5.

⁴⁵² Hassen-Erşahin, *İhtida’nın Bedeli...*, s. 749.

⁴⁵³ Omar, *The Coup d’Etat...*, s. 117.

matbuatının da aynı hatalı bilgiyi manşetlerine taşıdığı anlaşılmaktadır⁴⁵⁴. Osmanlı Hükümeti'nin Mazhar Bey vasıtasıyla bu ülke ile olan yakın ilişkileri ve hedefleri gerçekleşen siyasi hareket sonucunda sekteye uğramıştı. Lij Iyasu'nun babası Ras Mikael'in darbeye karşı koyacağı ve oğlu Iyasu'yu tekrar makamına getireceğinden bahsedildiği de bildirilmekteydi. Osmanlı Devleti ve temsilcisi için şu durumda Mikael'in muvaffakiyetini takip etmekten başka yapılabilecek bir şey yoktu⁴⁵⁵. Haberleşme hususunda yaşanan sıkıntı bir seneyi aşkın bir zamandır devam etmekteydi. Kraliçe'nin tahtın yeni sahibi ve darbenin sembolik ismi olduğuna dair hatalı bilgi Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 13 Ekim 1916 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla düzeltildi. İlgili belgede Menelik'in kızının ülkedeki dini otoriteler tarafından tahta geçirildiği yazılıyordu. Osmanlı'nın müttefiki Almanların ise bu mesele ile ilgili detayları ve ne kadar ehemmiyetli olduğunu Alman Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'nden rica ettiği anlaşılıyordu⁴⁵⁶. Habeşistan'da meydana gelen bu olay bir iç savaşın da sebebiydi⁴⁵⁷. Tafari'nin Harar Valisi tayin edilen Fitawrari Gabri'ye gönderdiği Iyasu'nun yakalanmasını içeren telgraf bir şekilde prensin eline geçmişti. Iyasu bunun üzerine rahiplere başvurarak ona sadakatsizlik eden her kim olursa olsun aforoz edilmesi teşebbüsünde bulundu ve İncil üzerine yemin ederek gerçek bir Hıristiyan olduğunu söyledi. Arap Bülteni raporlarına göre ayrıca İngiliz Konsolosuna Büyük Britanya ile dostluklarını iyileştirme arzusunu iletmişti⁴⁵⁸. Iyasu 8 Ekim'de Harar'dan kaçtı. "Kapıların tümü kapandı ve sonraki gün Shoan ordusunu komuta eden Dejaz Balcha 9 Ekim'de büyük bir ihtişamla Harar'a girdi" ve Hıristiyan Habeşliler tarafından Somaliler katliama uğradı⁴⁵⁹. "Harar'daki bu acımasız katliamın" sebebini Ray Beachey; Iyasu ve Somali dervişleri ittifakının bölgedeki planlarının bir sonucu olduğunu kaydetmektedir⁴⁶⁰. Kahire'ye bildirildiğine göre Konsolosun müdahalesine kadar katliam saat 4'e kadar devam etti elde edilen bilgilerde öldürülenlerin sayısı 1000 ila 1500

⁴⁵⁴ BOA., HR.SYS. 2335/74 04 Ekim1916 (R- 21 Eylül 1332).

⁴⁵⁵ BOA., HR.SYS. 2335/68 04 Haziran1916 (R- 22 Mayıs 1332); McKale, *War By Revolution...*, s. 196.

⁴⁵⁶ BOA., HR.SYS. 2335/75 14 Ekim 1916 (R- 1 Teşrinievvel 1332).

⁴⁵⁷ BOA., HR.SYS. 2335/74 04 Ekim 1916 (R- 21 Eylül 1332).

⁴⁵⁸ *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I Cairo s. 437.

⁴⁵⁹ *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I Cairo s. 437; Balcha geçmişte Harar Valiliği yapmıştı ve o "acımasızlık vahşet ve hırs için hak edilmiş bir üne sahipti" bu onun halk arasında korkutucu bir etkiye sahip olduğunu göstermekteydi. Wilfred Thesiger, *The Life of My Choice*, Collins, London, 1987, s. 25'den naklen Henze, *Layers of Time...*, s. 191-195.

⁴⁶⁰ Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 116.

arasındaydı⁴⁶¹. “İlk savaş 17 Ekim 1916’da Addis Ababa’dan 130. Km kuzeydoğuda gerçekleşen Tora Mesk savaşıydı ve Wollo birlikleri için galibiyet demekti “Ras Lul Seged emrindeki yaklaşık 5000 askerden oluşan hükümet birliği yok edildi ve Seged öldürüldü”, 27 Ekim tarihinde Shoalı birlikler ve Wollo askerleri Segele’de Addis Ababa’nın 25 mil dışında tekrar karşı karşıya gelmişlerdi. Hapte Giyorgis’in emrinde 120.000 adamı vardı. Bu savaşta Negus Mikael’in de kaderi belirlenecekti ve sonunda birliklerinin yenilmesiyle Mikael tutuklandı. Wollo ordusunun toplam kaybı yaklaşık 10.000 olarak verilmektedir. Babasına yardımında geç kalan Iyasu ve taraftarları Mieso mevkiinde hükümet güçleriyle bir mücadeleye girdi ancak yenilgiyle sonuçlandı. Segele yenilgisinden sonra Iyasu az bir taraftar grubuyla Ankober’e kaçmıştı oradan 8 Aralık’ta Dessie’ye ulaştı. Hatta burada dikkat çekici bir eylemde bulunduğu iddia edilmektedir⁴⁶². Henze onun bu zor durumdan kurtulmak adına “İtalyan yetkililerle iletişim kurarak onlara desteklerine karşılık olarak Tigray’da imtiyazlar teklif ettiğini ve kuzeyin şeflerini ona geri döndürmeyi denediğini ancak bunun boşuna olduğunu” ifade eder⁴⁶³. Bir zafer geçit töreni gerçekleştirildi Shoan galibiyetinin kutlamalarına Mazhar Bey’de davet edilmişti⁴⁶⁴. Törene Alman Başkonsolosu değil fakat Alman Konsül’ü katılmıştı İtilaf kuvvetlerinin temsilcileri de oradaydı. İngiliz temsilci Thesiger iki oğlu ve eşi ile hazır bulundu. Alman Bakan’ın katılmamasına dair The Times’da törene katılan bir İngiliz sakini tarafından gönderilen bir mektuba atıf yapılarak şu yorumda bulunulmaktadır; “Bakan şüphesiz uzak durmanın en iyisi olduğunu düşünüyordu çünkü o her zaman Lij Iyasu için plan yapıyordu ve Somaliland’daki ve diğer ülkelerdeki Müslümanlar arasında bizim için sorun çıkartmaya yönelik eylemleri vardı⁴⁶⁵.”

1917 yılı Ocak’ında Kahire’ye Lij Iyasu’nun durumu ve yeni hükümet ile ilgili bilgiler aktarılmaya devam edilecektir. Lij Iyasu hala yakalanamamıştı ve Etiyopya’nın

⁴⁶¹ *Arab Bulletin*, No. 30 Vol I Cairo s. 437.

⁴⁶² Hassen-Erşahin, *İhtida’nın Bedeli...*, s. 748; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 141 dipnot.134; Henze, *Layers of Time...*, s. 196-197; “An Abyssinian Battle” (News in Brief) Reuter, *The Times*, 31 Ekim 1916, s. 7; “Lidj Jeassu’s Fall. Celebrating A Victory in Abyssinia, German Intrigues with Abyssinia”, *The Times*, Ocak 24 1917 s. 5; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 128.

⁴⁶³ Henze, *Layers of Time...*, s. 196; Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 184

⁴⁶⁴ Hassen-Erşahin, *İhtida’nın Bedeli...*, s. 748; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s. 141 dipnot.134; Henze, *Layers of Time...*, s. 196-197; “An Abyssinian Battle” (News in Brief) Reuter, *The Times*, Ekim 31, 1916, s. 7; “Lidj Jeassu’s Fall. Celebrating A Victory in Abyssinia, German Intrigues with Abyssinia”, *The Times*, 24 Ocak 1917, s. 5.

⁴⁶⁵ “Lidj Jeassu’s Fall. Celebrating A Victory in Abyssinia, German Intrigues with Abyssinia”, *The Times*, 24 Ocak 1917, s. 5.

dağlık arazilerinde destekçileri ile birlikte kaçak hayatını sürdürmekteydi. “Aralık’ın sonuna doğru Lij Iyasu’nun sadece 20 kişilik bir grupla Magdala yakınında olduğu” bilgisi Kahire’ye ulaştırıldı⁴⁶⁶. Hâlâ firari olduğu, muhtemelen destekçi aradığı ve Shoan ordusunun onu ele geçirememesi düşünüldüğünde verilen az sayıdaki taraftarla birlikte olduğu bilgisi ilginçtir. Beş ay sonrasının raporlarında ise Magdala’da zengin yiyecek deposuna sahip biçimde bulunduğu ve bu defa 2000 kişilik bir grubun onu takip ettiği bilgisi verilmektedir. Iyasu’nun Magdala’da saklandığı tepe onun yakalanmasını zorlaştırıyordu, hükümet birlikleri bu yere yönelik askeri bir harekette “tepeye giden beş yola aynı anda saldırmayı tasarlamış fakat Magdala’ya varmadan önce sekiz günden daha fazla bu kuvveti idame ettirmek mümkün olmayacağı gerçeği kabul edilmişti bu durumda geri çekilmek zorunda kalınacaktı”. Sonuçta plan Lij Iyasu’nun ovalara kaçmasını sağlayarak orada onu daha kolay yakalayabilmek ve bu sürede beş yola da devriyeler bırakmak olmuştu.⁴⁶⁷ Babası Negus Mikael yakalanmış ve itibarı da bu esnada ona karşı uygulanan tavırlarla yıkılmıştı. Bu durumda yeni hükümetin artık devrilen prensi bir tehdit olarak çok da ciddiye almadığı bir ortam mı hakimdi sorusu akla gelmektedir. Iyasu’nun firari bir hayat sürdüğü dönemde yine 1917 yılındaki Arab Bülteni raporlarına göre İngiliz Komiseri Somali Protektoraları ve Habeşistan sınırında bulunan alanda Hargeisa çevresinde sınır sorunlarının yaşandığını aktarıyordu. Ayrıca Iyasu’nun politikalarının bölge halkı nezdinde hala etkili olduğunu gösterecek bazı ifadeler de mevcuttur. Buna göre “Harar eyaletinde darbe sonrası Müslümanların Habeşli askerler tarafından katliamı Somalilileri gücendirmiş ve hırçınlaştırmıştı. Şimdi onlar Lij Iyasu’nun geri dönmesi için dua ediyorlardı. Aden Körfezinden Jujuba’ya kadar tüm ülkede büyük bir yangının alevlenmesinin mümkün olabileceği düşünülüyordu”⁴⁶⁸. Arab Bülteni raporlarından İngilizlerin olayları takip ettikleri şekliyle ülkede hangi endişelerin mevcut olduğu ve sürecin nasıl işlediği elde ettikleri istihbarat bilgilerine yansıyor. Buna göre “Lij Iyasu’nun hala Magdala’da saklandığı ve Habeşistan’ın Müslüman nüfusunun Lij Iyasu’nun büyük bir Türk ordusunun başında kısa bir süre sonra geri döneceği beklentisinin hâkim olduğu” yazılıyordu⁴⁶⁹. Hatta Lij Iyasu’nun ovalarda olduğu bir zamanda Mr. Bafour Thesiger’a Iyasu ile ilgili olarak Arabistan’a ulaşmaya

⁴⁶⁶ *Arab Bulletin*, No. 38 Vol. II Cairo 12 Ocak 1917, s.24; Henze, *Layers of Time...*, s. 196.

⁴⁶⁷ *Arab Bulletin*, No. 50 Vol. II Cairo 13 Mayıs 1917, s.221.

⁴⁶⁸ *Arab Bulletin*, No. 49 Vol. II Cairo 30 Nisan 1917, s.200.

⁴⁶⁹ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.150.

çalıştığı yönünde bir raporu İtalyan meslektaşından aldığını söyleyecekti⁴⁷⁰. Ve o “Habeşistan boyunduruğundan acı çeken insanları kurtaracak olan bir Mehdi olarak görülüyordu”⁴⁷¹. Buna karşın İyasu’nun darbeden önce yanında olan şefleri artık yeni hükümete bir bir teslim olmaya başlamıştı, Wollo bölgesinin insanları artık savaşıma niyet ve güçlerini yitirmiş görünüyorlardı⁴⁷². Şeflerin ve halkın tepkileri göz önüne alındığında Lij İyasu’ya karşı halk nezdinde mevcut bir öfke ve kinin ciddi bir karşılık bulmadığı söylenebilirdi. 30 Temmuz tarihli Addis Ababa’dan alınan bir telgrafa göre “Lij İyasu’nun kuvvetinin bir kısmı Magdala’dan ayrılmış ve Edju’nun başkentini işgal etmişti. Lij İyasu Magdala’da bir garnizon bıraktı ama kendinin nerede olduğu belirtilmiyordu. Arab Bülteni’ne göre daha önce de bahsedilen Magdala’yı çevreleyen hükümet birliklerinin hareketi ile ilgili ise hiç haber yoktu fakat onlar tahminen kuşatmayı yarıda kesmiş ve dağılmışlardı”⁴⁷³. The Times’da yer verilen haberde altı aydır Magdala’da bulunan ve etrafı kuşatılan Lij İyasu’nun “çıkışı tutan 300 hükümet askerini yendikten sonra iki günlük bir yolculuğa çıkarak dağa kaçtığı belirtiliyordu. Onun yakalanması yağmur mevsiminin sonuna kadar ertelenmek zorundaydı”⁴⁷⁴.

Darbeden sonra İmparatoriçe Zavditu ve naip Ras Tafari’nin saltanatı ve yönetimi başlamıştır fakat hala suların durulmadığı eski meselelerin gün yüzüne çıkmakta olduğu görülmektedir⁴⁷⁵. Müttefiklerle iyi ilişkiler içerisinde olan Tafari’nin İngiliz temsilci Thesiger’a eyaletlerde anarşiyi bastıramadığı ve İmparatoriçe’nin ve Addis Ababa’daki Bakanlar Konseyi’nin Alman muhalefetiyle baş edemediği gerekçesiyle Habeşistan’da İngiliz himayesinin hükümeti yeniden kurmanın tek yolu olduğunu itiraf ettiği iddia edilmektedir⁴⁷⁶. “İmparatoriçe Zavditu’nun St. George Katedrali’nde büyük bir ihtişam ile gerçekleşen taç giyme törenine İtilaf güçlerinin temsilcileri katılmışlar fakat Alman Bakan ve Türk Başkonsolosu Mazhar Bey hükümetlerinden bu yönde bir emir almadan törene katılmamışlardı”⁴⁷⁷. Yeni idari atamalar aynı zamanda yeni güç

⁴⁷⁰ *Qatar Archives-Quatar National Library*, Reference: IOR/L/PS/10/551/2 File: 1740/1915 Pt 2 “Arabia: Proposed appointment of a British Vice Consul to Mokalla” [s. 186v] s. 368.

⁴⁷¹ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.151.

⁴⁷² *Arab Bulletin*, No. 50 Vol. II Cairo 13 Mayıs 1917, s. 221.

⁴⁷³ *Arab Bulletin*, No. 59 Vol. II Cairo 12 Ağustos 1917, s.340.

⁴⁷⁴ “Escape of Ex-Emperor of Abyssinia”, *The Times*, Reuter, 27 Ağustos 1917, s. 5.

⁴⁷⁵ TNA, CAB/24/36, Signed: Robert Cecil, 22 Kasım 1917, s. 322.

⁴⁷⁶ TNA, CAB/24/36, Signed: Robert Cecil, 22 Kasım 1917, s. 322.

⁴⁷⁷ “Empress of Abyssinia Crowned Addis Ababa February 12” *The Times*, 3 Nisan 1917, s. 5. Avrupalıların bu törene katılması Habeşistan tarihinde ilk kez gerçekleşmişti. Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 117.

dengeleri demektir. “Ras Wolye’nin oğlu İmparatoriçe Zawditu’nun kocası Ras Gugsu “Sayint” eyaletini almıştı. Ras Wolye’ye ise zaten “Edgu” ve “Lasta” illeri verilmişti ve bu Kraliçe Taytu’nun etkisinin yeniden şiddetlenmesine bir işaret” olarak anlaşılıyordu. Taytu yeğeni ve İmparatoriçenin eşi Ras Gugsu’ya gücünü daha görünür kılacak ve itibar kazandıracak yetki ve sembolik ayrıcalıklar vermesini İmparatoriçeye salık veriyordu fakat “Shoan grubunun şiddetli karşı çıkışları” ile birlikte Taytu’nun bu hamleleri başarıya ulaşmamıştı⁴⁷⁸. Darbe eski güç çatışmalarını gün yüzüne çıkarırken yeni arayışların ve beklentilerin oluşmasına da sebep olmuştu. “Mevcut hükümet üyeleri güç artışı için entrika çeviriyor devrime katılan tüm küçük veya büyük rütbeli askerler eyaletler ve unvanlar için yaygara koparıyordu”. Darbenin en belirleyici etkisi eyalet şeflerinin ve onların birliklerinin harekete geçirilmiş olmasıydı. Lij Iyasu’nun davranışları ve yönetim şekline karşı yükselen şikayetler ülke içinde tarafların savunma ve saldırıları sonucu yeni bir düzensizliği de beraberinde getirmiş görünüyordu. Askerlerin geçtikleri yerleri yağmaladıkları ve huzursuzluğun şiddetlendiği bazı zamanlar kaynaklara yansımaktaydı⁴⁷⁹. Ülkeyi toparlayabilecek güçte bir hükümet yapısının oluşturulması bu karmaşaya bir son verirken yabancı devletlerin buradaki faaliyetlerine de dolaylı olarak garanti sağlayabilecekti. Bunun olabilmesi için Lij Iyasu’nun yakalanması ve kuzeyin tamamıyla hakimiyet altına alınması gerektiği düşünülüyordu. Beklenti içinde olan şefler ve askerleri de tatmin edilmeli eyaletlerine çekilmeleri sağlanmalıydı. “Ülke normal bir duruma dönmeden önce birkaç ay daha karışıklık ihtimali mevcuttu”⁴⁸⁰. Kuzeyin Müslüman insanlarını kontrol altına alabilmek için yeni atamalar gerçekleştirilmişti ancak bu insanlar için memnuniyet verici olmamıştı. Negus Mikael’in sahip oldukları topraklar Negus olarak Waldo Giorgis’e verilmişti. “Taç giyme töreni ve bu atama umut verici olarak görünüyordu lakin tören biter bitmez Negus’un dört ilinde Simyen, Wolkait, Wajju ve Wogara’da isyan yükseldiği haberleri alındı. Shoan ordusunun gaddarlığından dolayı Woldo Müslümanları Dessie üzerine öfkeli bir saldırı yapmıştı ve bozguna uğramalarına rağmen hala merkeze doğru akın ediyorlardı”⁴⁸¹. Addis Ababa’daki İngiliz temsilci Ras Tafari’ye “konuşmaktan başka bir şey

⁴⁷⁸ *Arab Bulletin*, No. 39 Vol. II Cairo 19 Ocak 1917, s. 37; Alois Musil, 1934 s. 87’den naklen Zahorik, *Iyasu V of Ethiopia...*, s. 131

⁴⁷⁹ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.150.

⁴⁸⁰ *Arab Bulletin*, aynı dosya. s. 37,38.

⁴⁸¹ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.150.

yapabileceği”, mevcut durumdan daha fazlasını ona verecek olan, küçük bir konsey kurmasını salık veriyordu⁴⁸².

Teğmen L. Buxton tarafından sunulan raporlar Şahsiyetler ve gruplar başlığı altında Arab Bülteni ikinci cildinde yayımlanmıştır ve Buxton’un gözlemleriyle Lij Iyasu’nun yarattığı etkiyi anlamak açısından önemlidir. Lij Iyasu ile ilgili bölümde başlangıç cümlesi şöyledir; “Hiç kimse bu alışılmamış genç adamın çoğu varsayılandan daha fazla ileriye gören karakterini anlamış gibi görünmüyor”⁴⁸³. Lij Iyasu’nun savaş dönemi politikası ve siyaseti üzerine farklı bir yorum da vardır. Buna göre “O I. Dünya Savaşı patlak verdikten sonra Habeşistan’ın dünyadaki konumunu çok az anladı”⁴⁸⁴. Lij Iyasu’nun saltanatına son verilmiş olsa da ülkede yaşanan karmaşa karşısında iktidara yeniden gelmesinin “anarşiye tercih edilebileceği” konuşulmaktadır. İngiliz görüşü Bakanlar kurulunda yer alan iki önemli Habeşli diplomatın Adalet Bakanı ve Dış İşleri, Alman taraftarı oldukları ve Lij Iyasu’nun yeniden iktidara gelmesinin onları memnun edeceği yönündeydi⁴⁸⁵. İngiltere için Lij Iyasu’nun saltanatı boyunca takip ettiği siyaset ve hedefleri “katiyen boş bir umut” olarak görülmemiştir. “İsyan bir iki yıl daha ertelenmiş olsaydı o Müslümanları birleştirmeyi ve onları müthiş bir güç haline getirmeyi başarabilirdi”⁴⁸⁶. Aksi bir iddia da ilginçtir buna göre; Somalili direnişçiler ve Molla’nın zihninde Iyasu’nun Müslümanlığa olan ilgisi samimi değildi⁴⁸⁷.

Darbeden sonra Türk ve Alman temsilcilerin durumu ve faaliyetleri ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında herhangi bir belgenin olmadığı ya da henüz ulaşılamadığı alanı çalışan araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Bunun yanında İngiliz istihbaratının elde ettiği bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Arab Bülteni 1917 yılı dosyalarında “The Turco-Germans” alt başlığı altında bu bilgilere yer verilir. Buna göre;

“Şu anda Habeşistan’da Almanların ve Türklerin yapabileceği çok az şey vardır. İsyandan bu yana, daha önce Lij Iyasu tarafından sağlanan fonları elde etmek onlar için artık imkânsız olmuştur. Somalilere silah göndermeye de yardımcı olamazlar.

⁴⁸² Arab Bulletin, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.151.

⁴⁸³ Arab Bulletin, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.151,152.

⁴⁸⁴ Henze, *Layers of Time...*, s. 194.

⁴⁸⁵ Arab Bulletin, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.151,152; Smidt, “Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu”, *The Times of...*, s. 184.

⁴⁸⁶ Arab Bulletin, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.153.

⁴⁸⁷ Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 116.

Yemen'deki Ali Said Paşa ve Addis Ababa'daki Türk Konsolosu arasında muhtemelen hala bazı irtibatlar vardır ama bu çok kuşkuludur. Hemen hemen her Alman için Habeşistan'dan kaçmak imkânsızdır. Alman ve Türk temsilciler Taffari'nin hükümeti ile hiçbir resmi ilişkiye sahip değildir ve sadece kasaba şeflerinin kahvehanelerinde gayri resmi konuşarak huzursuzluk ve kuşku atmosferini devam ettirmeye çalışabilirler. Müslüman kabileleri arasında propaganda faaliyetleri şu an durmuştur, deve sürücüleri (muhtemelen istihbarat ya da silah ve mektup naklinde kullanılan) hala Türk Konsolosu ziyaret etmesine rağmen ve hiç şüphe yok ki dindaşlarına mektup taşırlar. Ama en kısa zamanda yeniden bizim çıkarlarımız için bir tehlike oluşturacaklardır. Habeşistan'a para gönderebilirler. Temsilcimiz savaşın sonunda Alman sefaretinin geri çekileceğini öne sürdü"⁴⁸⁸. Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ulaştırılan bir telgrafta "Novye Vremya" adında bir gazetede Habeşistan'da Türk Alman faaliyetlerinin ve entrikalarının sonucunda ülkedeki siyasi vaziyetin kutuplaştığı ve sonrasında darbeye birlikte bir güç mücadelesine sahne olunduğu yazılıyordu. İslam ile Hıristiyanlığın birbirine karşı çatıştırıldığı düşünülüyor Lij Iyasu'nun Türk ve Alman temsilcilerinin etkisinde olarak Müslümanlığı tercih ettiği düşünülüyordu. Bu durumda ülkedeki Hıristiyan halk ayaklanmış ve dinlerine karşı yapılan bu tehdide Iyasu'yu tahttan indirerek bir son vermek istemişlerdi. Hatta Hıristiyanların katledilmesine davet eden bazı beyannamelerin Türk ve Almanlar tarafından dağıtıldığı anlatılmaktaydı. Bu işten Somali Molla'sı ve Türk temsilci Mazhar Bey sorumlu tutuluyordu⁴⁸⁹.

Almanların ise Habeşistan'daki faaliyetlerinde çeşitli misyonların savaş boyunca Habeşistan'a ulaşmak için gönderildiği görülüyordu bunların içinde Leo Frobenius ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği Habeşistan yolculuğu 1915 yılında birkaç aylık bir süre içinde vuku bulmuş ve amacına ulaşmadan sonlandırılmıştı. Darbeden sonra bu tür misyonların gönderilip gönderilmediği meselesi de önemliydi. Bu hususa dair Arab Bülteni'nde Habeşistan'a gelen değil fakat Habeşistan'dan çıkmaya çalışan bir misyonun varlığına dair bir bilgi karşımıza çıkmaktadır. Bu misyonun Addis Ababa'dan "muhtemelen Arabistan'a ulaşmaya çalıştığı ve Fransız Somaliland'ında yakalandığı ve Cibuti'ye götürüldüğü" yazılıyordu⁴⁹⁰. Bu iki Alman Fransa'daki Temyiz Mahkemesi'ne

⁴⁸⁸ *Arab Bulletin*, No. 46 Vol. II Cairo 30 Mart 1917, s.152; Ali, *Etiyopya Türkiye İlişkileri...*, s.142 dipnot. 136.

⁴⁸⁹ *BOA.*, HR.SYS. 2335/79, 10 Kasım 1916 (R- 28 Teşrinievvel 1332).

⁴⁹⁰ *Arab Bulletin*, No. 63 Vol. II Cairo 18 Eylül 1917, s. 384.

(Court of Cassation) itiraz etmezlerse Cibuti’de öldürüleceklerdi. İsimleri de veriliyordu: Holtz ve Carmelitch⁴⁹¹. İngiliz kaynaklarına göre Holtz Dessie’ye gelmiş fakat Iyasu tarafından hemen kabul edilmemişti veya hiç görüşmedi⁴⁹². The Times’ın haberine göre 1917 yaz aylarında Addis Ababa’daki Alman temsilci Herr von Syburg bir Avusturyalı olan Carmelitch ve Alman Holtz’u Arabistan’daki Türk Ordusu’na teslim edilecek belgelerle birlikte Lij Iyasu’nun tahtını geri kazanması için subayların yardım etmesini isteyecekleri bir görev için göndermişti. Eylül ayı ortalarında Holtz ve Carmelitch Arap ve Somalili takipçileriyle birlikte Cibuti’den 32 mil uzaklıktaki Fransız Somaliland ve Habeşistan arasındaki sınıra geldi. Hedeflerinde genellikle 10 Fransız’ın konuşlandırıldığı küçük bir sınır kalesini ele geçirmektir ve bundan sonra demiryolunu yok etmek. Burada bir karışıklık yaratmayı da umuyorlardı. Buna karşın Fransız Hükümeti’nin bu iki adamı izlediği belirtiliyordu. Kalede saklanan Senegalli askerlerle birlikte iki Fransız asker Cibuti’den gönderilmişti. Holtz ve Carmelitch’in ateş açmasıyla birlikte kaleden bir makineli tüfek karşılık vermiş ve Holtz ve Carmelitch teslim olmak zorunda kalırken beraberindekiler de ağır bir kayıp yaşamıştı. Onların yetmiş ölümlü ve geri kalanları çöle kaçmıştı⁴⁹³. Darbeden sonra Türk propagandasının devam ettiğine veya Osmanlı temsilcisi Mazhar Bey’in vaziyetinin ve faaliyetlerinin ne olduğuna dair belgelere Türk arşivlerinde henüz rastlanılmamıştır. Mazhar Bey’in takip ettiği siyasetin “savaşta yeni bir cephe oluşturmaya çalışmak” ile ilgili olduğu görüşü vardır⁴⁹⁴. Ancak İngilizler “Hicaz Kralı’nın Habeşistan’daki Türk propagandasına karşı koymak amacıyla Seyyid Abbas Melik adında birini Addis Ababa’ya onu temsil etmesi için gönderdiği” bilgisini 1917 yılı raporlarında alıyorlardı⁴⁹⁵. Seyyid Abbas Melki’nin Addis Ababa’daki faaliyetleri İngilizler için ondan beklenileni karşılayamıyor gibi görünüyordu. Onun Müslümanların hassasiyetlerini taşıması ve bunu ustaca yapması beklentisi ile Habeşistan’a geldiği anlaşılmaktadır. Fakat o “Sultan’a yaptığı bazı son derece düşüncesiz ve patavatsızca referanslarıyla durumu berbat” denebilecek bir hale getirmişti “Osmanlı Sultanı’nı gerçek imandan ayrılmakla suçluyordu ve bazı önemli Somali

⁴⁹¹ *Arab Bulletin*, No. 72. Vol. II 5 Aralık 1917, s. 493; Zewde Holtz’u Avrupalılara verilen kazanımlardan sonuna kadar yararlanan “imtiyaz avcısı” olarak niteler. Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 101.

⁴⁹² TNA, FO. 371/2491 183217/69.22 2 Aralık 1915 British Legation Addis Ababa.

⁴⁹³ “German Intrigue in Abyssinia”, *The Times*, 18 Ekim 1917, s. 5; McKale, *War By Revolution...*, s. 214-215.

⁴⁹⁴ Hassen-Erşahin, *İhtida’nın Bedeli...*, s. 749.

⁴⁹⁵ *Arab Bulletin*, No. 38 Vol. II Cairo 12 Ocak 1917, s.24.

şeyhlerine söylevlerinde aşağılayıcı ifadeleri vardı”. Bu şeyhler vaziyetten ciddi şekilde kötü etkilenmiş olmalıydı ki ona “ülkelerini ziyaret etmeleri için davetlerini geri çekmeyi düşünerek eğer orada böyle konuşursa bir isyan çıkaracağını söyleyeceklerdi.” Mr Archer’in müdahalesi sonucu Abbas Melki’nin yanlış davranışları düzeltilmiş ve bu tür söylemlerinde Sultan’ın adını kullanmak yerine Türk Hükümeti ve İttihat ve Terakki üzerine eleştirilerini yöneltmesi salık verildi⁴⁹⁶. Addis Ababa’dan Kahire’deki İngiliz temsilciliğine gönderilen telgrafta Gojjam şefi Ras Hailu’nun Addis Ababa’yı son ziyareti sırasında Hükümetin Habeşistan’da Alman ve Türk entrikalarına bir son vermesi gerektiğini tavsiye ettiği bildirildi⁴⁹⁷. Tabi bu telgrafın 1917 yılına mı yoksa darbeden önceki temmuz ayına mı tarihlendiği konusunda belirleyici bir işaret bulunmamaktadır. Biz bu dururumda tarihi kesin olarak bilmemekle beraber darbeden sonra olduğunu varsayıyoruz.

Tafari’nin naip olarak ülkeyi yönetim süreci de mükemmel işliyor gibi görünmüyordu. Hıristiyan Shoa gücünü arkasına alan Tafari Habeşistan’ın yeni politikasını belirlemiş Iyasu’nun çizdiği yolun izlerini silivermişti fakat Habeşli yöneticiler için ülkelerinin sorunları bir anda çözülmeyi ve eski endişelerin yerini yeni sorunlar aldı⁴⁹⁸. Arab Büro’ya Addis Ababa’dan ulaşan haberler “Tafari’nin durumunun 27 Ağustos’taki Lij Iyasu’nun yenilgisinden önceki haftalarda giderek istikrarsız hale geldiğini gösteriyordu”. Lij Iyasu’nun yakalanması için hükümet birliklerine “Dessie’de olan Fitawrari Hapta Giyorgis’i takviye etmek amacıyla Dejaz Igazu komutası altında kuzeye gitmesi için emir verilmişti. Fakat Igazu’nun bu emri reddettiği anlaşılıyordu ve bu bir ay içinde merkezin emirlerini reddeden önemli şeflere ikinci bir örnekti”. Lij Iyasu bu sırada kuzey doğuda Amba Sel’de idi⁴⁹⁹. Tigre’de çıkan bir isyan hükümet birlikleri tarafından bastırılmıştı ancak “Arussi ülkesinde Goba yakınında da Habeşliler, Müslümanlar tarafından bir gece saldırısında püskürtülmüştü. Müslümanlar bu saldırıda Muhammed Yusuf önderliğindeydi; yılın başlarında Nairobi’den Güney Habeşistan’daki cihadı vaaz eden ve yeni bir Mehdi’nin geleceğini ilan eden bir fanatik olarak bildirilen”⁵⁰⁰. 27 Eylül 1917 tarihli İngiliz istihbarat raporu “Lij Iyasu’nun bozguna

⁴⁹⁶ *Arab Bulletin*, No. 45 Vol. II Cairo 23 Mart 1917, s. 138.

⁴⁹⁷ *Arab Bulletin*, No. 59 Vol. II Cairo 12 Ağustos 1917, s.340.

⁴⁹⁸ Wolbert G. C. Smidt, “The Coronation of Nagus Mikael in Desse in May 1914: a photograph from the Nchlass Jensen and its Historical background”, *Annales d’Ethiopie* Vol. XVII 2001, s. 362.

⁴⁹⁹ *Arab Bulletin*, No. 63 Vol. II Cairo 18 Eylül 1917, s. 383. Diğer şef Dejaz Kabada idi.

⁵⁰⁰ *Arab Bulletin*, No. 63 Vol. II Cairo 18 Eylül 1917, s.383.

uğradığını fakat Wollo ve Edju bölgelerinde etkisinin genişleme eğiliminde olduğunu söylüyordu. Bu doğrultuda Desiie ve Worra arasındaki iletişim kesilmişti halk hükümete karşı isyan halindeydi. Fitawrarai Hapte Giyorgis acil takviye talep etmiş 26 Ağustos'ta Hükümet, tüfeği olan her erkeğin sekiz gün içinde yürümeye hazır olmasını emretmişti. Dejaz Balcha hemen ordusuyla Sidamu'dan Addis Ababa'ya geldi"⁵⁰¹. Başkentte durum iç açıcı değildi, silahlı çeteler saldırılar düzenliyor karanlıkta dükkanları yağmalıyorlardı. "Alman temsilci ona bağlı olanları gelecekteki olaylar ile ilgili uyaracağı bir toplantıya çağırılmış silahların ve yiyeceklerin tedarik edildiği sefarethaneye gitmeleri talimatını vermişti". Habeşistan'da olaylar muazzam hızlı bir şekilde değişiyor şeflerin ve devrik ya da iktidarda liderlerin durumları hakkında alınan haberler doğrultusunda tamamen bitmeyen iç huzursuzluk bir süreliğine bastırılıyor görünüyordu. Ve yine olmuştu bir gün sonra başkentte endişe hali devam ederken Lij Iyasu'nun Fitawrari'ye Dessie yakınlarında saldırdığı fakat muazzam bir kayıpla yenildiği haberleri bir anda bu karmaşayı durdurmuştu. Lij Iyasu yanında olan "şeflerin kimi ölmüş esir düşmüş veya yaralanmış ve Wollo ordusu resmen tahrip olmuştu". Her iki tarafta kayıp yaklaşık 18.000 kişi olarak tahmin edilmekteydi⁵⁰². Yenilgiye dair detaylar sonraki günlerde aktarılmaya devam ediyordu. "Lij Iyasu'nun ordusu küçük bir başarı yakalamış olsa da çoğunlukla kötü bir şekilde silahlandırılmış köylü/çiftçi sınıfından oluşuyordu bunlar asker değildi. Gerçek savaşta kayıplar küçük olmuştu ancak 8 gün boyunca devam eden kovalamaca binlerce katliamla sonuçlandı. Lij Iyasu'nun davasına sadık kalan Wollo halkına merhamet gösterilmemişti". Lij Iyasu'nun ise her zamanki savaşın dışında kaldığı ve yine kaçmayı başardığı iddia ediliyordu. Artık tehlike olmaktan çıkmış görünmekteydi çünkü son yenilgisinden sonra daha fazla destek bulması küçük bir ihtimal haline dönmüştü. Danakil bölgesinde Somali halkı savaştan önce Lij Iyasu'nun zaferini alır almaz bir isyan çıkarmak ve demiryolu hattını kesmek için hazır bekliyorlardı bu Alman temsilcinin toplantıda uyarısının bir sonucu olarak düşünülmekteydi. İngiliz görüşü Lij Iyasu'nun hem Müslümanlar hem de Alman sefareti ile bu savaştan önce iletişim halinde olduğuna işaret eden kanıt olduğu yönündeydi. Ne var ki bu yenilgiden sonra Iyasu'nun öldüğüne dair inançların bile olduğu kaydediliyordu ve bir başarı artık çok uzak olsa gerekti. Habeşistan'ın yeni lideri Naip Tafari için daha ciddi tehlike kendine yönelik 27 Eylül'de

⁵⁰¹ *Arab Buletin*, No. 64 Vol. II Cairo 27 Eylül 1917, s. 392.

⁵⁰² *Arab Buletin*, No. 64 Vol. II Cairo 27 Eylül 1917, s. 393.

bir karşı devrimin planlandığı haberiyle ortaya çıkmaktaydı. Tafari buna karşılık 2000 özel muhafızına ek olarak Harar'dan 2000 kişi daha getirmiş ve başkentte kendini güvene almak istemişti. Bu iddia edilen devrim hareketinin Lij Iyasu ile herhangi bir bağlantısı olmadığı Almanlar ve Müslümanların da meseleye ilgilerinin olmadığı bildiriliyor hareket Addis Ababa ile sınırlandırılıyordu⁵⁰³. Komplolar ve devrim haberleri yayılırken gelen istihbarat bilgilerinde somut herhangi bir olayın henüz yaşanmadığı vurgulanıyordu. Yalnız Lij Iyasu'nun son savaştan sonra öldüğüne dair gelen bilgilere ek olarak Savaş Bakanı olan Fitawrari Hapta Giyorgis'in de öldüğüne yönelik söylentiler dolaşmaktaydı. İngiliz görüşüne göre hastalıktan öldüğü düşünülen Giyorgis'in eğer ölüm haberi doğruysa bu "ülkenin başına gelebilecek en kötü şey olurdu". Onun yokluğu savaş bakanlığı görevine "İgazu ya da Balcha'nın tayin edilmesi demek olabilirdi ve bu durumda ülke sessiz kalabilir ancak politikası Avrupa karşıtı olabilirdi"⁵⁰⁴. Nihayetinde Hapta Giyorgis'in başkentten ayrılması ve Hailu Giyorgis'in düşüşünden sonra konseyin liderliği Dejaz Igazu'ya geçmişti. Igazu İmparatoriçe ile birlikte Tafari'ye karşı daha önce de değinilen karşı devrimin fikrini savunanlardan biriydi. Igazu İmparatoriçeyi Tafari'nin onu etkisizleştirdiğine yönelik iddialar ile bir hareket için teşvik ediyor görünüyordu ve Tafari'nin ülkesini Avrupalılara sattığını ileri sürüyordu⁵⁰⁵. Dejaz Igazu söylemlerinin ötesine geçmeyi planlıyordu. Görünüşe göre 1917 Maskal şenlikleri ikinci bir darbenin Tafari'ye karşı sahneleneceği gün olacaktı. Ras Demissie ve Mahal Safari; yani imparatorluk muhafızları ve tüm hizmetkârlardan oluşan 30.000 kişilik bir grup dönemin imparatoruna bağlıydı ve sorun İmparatoriçenin naibi olarak kimin gücü elinde bulunduracağıydı. Zawditu açıktan açığa olmasa da Dejaz Igazu'ya destek veriyordu ve Igazu sarayda gücünü artırmaktaydı. Tafari saraydan uzaklaşamazdı onun destekçileri ise kendi birliklerinin yanı sıra kasaba çevresinde dağılıyordu. Burada belirleyici güç Fitawrari Hapta Giyorgis idi. Tafari'nin o başkente geldiğinde Başbakanlık görevini Fitawrarai'ye vereceği ve onu Bitwaded'e yükselteceğine ve hareketi etkisiz kılacağına inanılmaktaydı. Bunun için en önce Bakanlar Kurulunu dağıtacak ve Igazu'nun kuruldan alacağı desteğin önüne geçmiş olacaktı⁵⁰⁶. Tafari'nin naipliği Bakanlar Kurulu'nda tam manasıyla kabul görmüş değildi. Yine de bu hareket pasif bir oluşum olarak kaldı⁵⁰⁷.

⁵⁰³ *Arab Bulletin*, No. 66 Vol. II Cairo 21 Ekim 1917, s. 418,419,420.

⁵⁰⁴ *Arab Bulletin*, No. 67 Vol. II Cairo 30 Ekim 1917, s. 434,435.

⁵⁰⁵ *Arab Bulletin*, No. 69 Vol. II Cairo 14 Kasım 1917, s.457.

⁵⁰⁶ *Arab Bulletin*, No. 69 Vol. II Cairo 14 Kasım 1917, s.457.

⁵⁰⁷ *Arab Bulletin*, No. 74 Vol. II Cairo 24 Aralık 1917, s.516.

Bakanlar kurulunda da yeni atamalar gerçekleşmiş bazı yerel liderlere eyaletler verilerek yatırılmıştı.

Lij Iyasu ile ilgili 1917 sonlarında hala sağlıklı bir haber alınmış değildi. Hala Danakil bölgesinde bir yerde saklandığı tahmin ediliyordu. Onunla ilgili bazı haberler ulaşıyordu fakat çok da güvenilir olmayan bu haberler Lij Iyasu'nun durumuna bir netlik kazandırmıyordu. Hatta prensin öldüğü ve bunun II. Menelik'in ölümünün saklandığı gibi saklandığı düşünülüyordu. Ancak Menelik ölmeden önce hasta olduğu ve durumunun kötüye gittiği ülkedeki tüm tarafların temsilcilerinin ve devlet adamlarının zaten bildiği bir meseleydi yalnızca resmi olarak ölüm ilanı verilmemişti. Lij Iyasu'nun durumu ise farklıydı.

Darbeden sonra Habeşistan'daki durum bir dereceye kadar iç savaş olarak da nitelendirilebilecek bir karışıklık halini almıştı⁵⁰⁸. Müttefiklerin Iyasu iktidarında yaşadıkları sorunlar bunlardan ders çıkarmalarını sağlamış gibi görünüyordu. Lij Iyasu hükümdarlığı boyunca Müttefikleri bilhassa İngilizleri zorladı ve onların planlarının Habeşistan için de uygun olup olmadığını önemseyerek bu planları son derece ısrarla sorguladı. Onun iktidarından sonra Habeş Hükümeti'ni silah ambargosu kapsamında sıkı bir denetleme bekliyordu. Addis Ababa'daki İngiliz temsilci Thesiger Fransızlardan alınan silahlar noktasında bu denetimler için bir dizi öneri sunmuştur. 1890 Brüksel Anlaşması'nın maddeleri belli bir sınır koyuyordu fakat uygulamada yetersiz kaldığı fikri oluştu. Bu anlaşmanın Fransızlar için kesin bir bağlayıcılığı yoktu. Serbest geçişe izin veren bir madde nedeni ile İngiltere silah kaçakçılığı işinde kontrolü sağlayamıyordu. 1917 yılı Habeşistan'ın durumu düşünüldüğünde Fransız tüccarlara doğrudan uygulanamayan denetimi bu ülkenin yeni hükümeti üzerinde pek ala uygulanabilir kılabilirdi. Nitekim de öyle olmuştur. Mr. Thesiger'ın 16 Mart 1916 tarihinde önerdiği plan genel olarak uygun görünüyordu. Buna göre;

- ✓ “Habeş Hükümeti, gelecekteki tüm silah veya mühimmat arzları durumunda ilgilenen hükümete doğrudan sefaretler aracılığıyla başvurmalıdır”. Bu öneri Habeşistan'daki silahlı güçlerin ve askeri mühimmatın sayısı ve yeni teşebbüsler konusunda denetleme ve haberdar olma fırsatını sağlayacaktı.

⁵⁰⁸ Smidt, *Glossary of Terms...*, s. 188.

- ✓ “Bir ihale kabul edildiğinde Habeş Hükümeti işin tamamlanmasını Habeşistan Bankası kontrolü altında gerçekleştirmelidir”. Habeşistan Ulusal Bankası Mısır Ulusal Bankası ile bağlantılıydı⁵⁰⁹ ve yönetiminde Müttefik devletlerin idari temsilcileri de bulunuyordu.
- ✓ “Özel tüccarların silah ve mühimmat işi ile uğraşmaları kesinlikle yasaktır”. Kaçak yollardan ülkeye silah temini bölgedeki sömürge karşıtı yerli halkın silah ihtiyacını karşılayabiliyordu ve Iyasu’nun Somalililere sağladığı silah desteği de ciddi bir endişe yaratmıştı.
- ✓ “Herhangi bir yeni sevkiyatın tesliminden önce Habeş Hükümeti, üzerinde anlaşmaya varılabilecek şekilde imha edilecek ya da kullanılacak eşit sayıda tüfeği sefarete teslim etmelidir”. Eski tüfeklerin imha edilmesi halk arasında veya birlikler içinde bir isyan hareketi ihtimalini de ortadan kaldırılabirdi bu durumda beklenmedik ve istenmedik bir girişimle karşılaşma ihtimali de azaltılmış oluyordu.
- ✓ “Habeş Hükümeti’ne verilen kartuş/fişekler satın alınan her tüfek için sabit bir sayı ile sınırlı tutulmalıdır.” Habeşistan askeri gücü Doğu Afrika’da bağımsız ve kontrol edilmesi de bir o kadar zor bir unsur olarak Avrupalıların notlarında yerini alıyordu. Bu madde Habeş ordusuna izin verildiği kadar güçlü olma potansiyeli yaratacağı için artık Avrupalı kuvvetler için denetim altına alınması zor bir mesele olmaktan da çıkacaktır. Bu koşulların yerine getirilmesinden sorumlu tutulan Devlet Başkanı olacaktı ve herhangi bir başvuruyu bizzat Habeş Hükümdarının yapması gerekiyordu⁵¹⁰.

Fransız sömürgesi olan Cibuti’den gerçekleştirilen silah ticareti bu denetlemeler kapsamında dolaylı olarak sınırlandırılmıştı. “Cibuti yalnızca Habeşistan’da değil Somaliland’da ve Güney Sudan sınırlarında tüm siyasi durumun anahtarı” olarak ifade ediliyordu. “Hinterland’da hiçbir toprak çıkarına sahip olmayan Fransızlar tarafından tutulduğu sürece esas olarak iç bölgeler tüfekler ve mühimmatla yığılan bir silah deposu olarak kullanılacaktır” düşüncesi hakimdir. Savaş dönemi Fransa ve Müttefikler arasında

⁵⁰⁹ Marcus, *A History of Ethiopia...*, s. 107.

⁵¹⁰ *Qatar Archives-Qatar National Library*, “Arabia: French and Italian Policy” File:3372/1916 Part 2 Reference: IOR/L/PS/10/616, 30 May 1917-11 December 1918, (s.83), s. 174; *TNA*, War Cabinet-Arms for Abyssinia Note by the F.O Secret G.T-746 Katalog Referans: CAB/24/13, FO. May 17th 1917 s. 176-177.

silah ticareti konusunda en azından resmi statüde bir sadakat sağlamaktaydı fakat İngiliz yetkililer için barış zamanı bu ticaretin zirve noktasına ulaşacağı ve Fransızları bağlayan herhangi bir bağın da artık var olmayacağı gerçeği ile bu ticareti durdurmakta zaten zorlandıkları halde hiç olmadığı kadar onları uğraştırabilirdi. Abdullah Sadık'a Ogaden bölgesinde verilen idari yetki üzerine Abdullah'ın Somali Mollası Hasan'a silah satma ihtimalini göz önünde bulundurarak Doughty Wylie imzalı kopyalarının Kahire Hartum ve Berbera'ya gönderildiği belgede Fransız yetkililerin Cibuti'yi kapatmaya hazır olabilecekleri belirtiliyordu. Addis Ababa İngiliz Sefiri; "Bu sevimli teklife çok fazla güvenmediğimi itiraf ediyorum çünkü Cibuti kasabanın başlıca tüccarları olduğu söylenen kaçakçılarla doludur; ayrıca Abdullah'ın silahları Habeşistan Hükümeti'nden gelebilir ve asla tespit edilemez Habeşistan ile iyi şartlarda devam etmek bizim çıkarımıza gibi görünüyor ve hiçbir şey onları bizim isteğimiz üzerine Cibuti'nin mükemmel bir şekilde etkisiz kapanışından daha fazla heyecanlandıramaz" demektedir⁵¹¹. Silah ticareti üzerine Hindistan Ofisi'nde gerçekleştirilen Komite toplantısında kayda geçirilen bir cümle oldukça önemliydi "...yakın gelecekte etkileri tüm sınırlarımız üzerinde hissedilecek olan Habeşistan'a muazzam bir tüfek ve mühimmat akışını öngörmeliyiz. Bu ihtimalin ciddiyeti gizlenemez". Bu durumda çözüm Fransız Somalisi'ni Büyük Britanya'ya dahil etmek ve toprak değişikliği ile Fransa'yı anlaşmak için uzlaşmanın ne kadar zor olursa olsun buna ikna etmek olarak görülmüştü. Ancak bu plan uygulanırsa Fransa için bazı zararlar söz konusuydu. Buna göre; "Sadece Fransız topraklarının teslim edilmesini değil aynı zamanda Harar bölgesinde ve Habeşistan'daki Fransız çıkarlarının fedakârlığını da içerecekti. Onları önemli bir kömür istasyonundan mahrum bırakacaktı. Fransız etkisinin Kızıldeniz'den fiilen kaybolmasına neden olacaktı"⁵¹². 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kahire'ye Fransız Somaliland'ın İngiliz hâkimiyetine geçerse İngiliz Somaliland Protektorasının mevcut sınırları İtalya'ya verilebilir önerisinde bulunmuştu. Fransız Somaliland'ı ele geçirilmese de her durumda bu önerilerin ve ihtimallerin dikkatle takip edilmesi gerekiyordu ⁵¹³. Mr Archer'in görüşü de bunu

⁵¹¹ *Qatar Archives-Qatar National Library*, "German War: Turkish and German intrigues...", İngiliz Sefareti Addis Ababa, 20 Aralık 1914, (54) s. 112; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 127.

⁵¹² *Qatar Archives-Qatar National Library*, "Arabia: French and Italian Policy" File:3372/1916 Part 2 Reference: IOR/L/PS/10/616, "Appendix II. Committee of Imperial Defence Sub-Committee on the Arms Traffic Second Meeting Held at the India Office on Monday The 15th January 1917", 29 January 1917, Secretary J. E. Shuckburgh, (s.87) s.183.

⁵¹³ Mohamed Osman Omar, *Past and Present*, s. 31.

destekliyordu ve hatta o “Habeşistan’ın parçalanmasını, Harar ve Ogaden’in ilhak edilmesini ve de Batı Afrika karşılığında Fransızlardan Jibuti’nin satın alınması” için planlar sunuyordu⁵¹⁴. Ancak Doğu Afrika’nın Aden’e oldukça yakın olan bu sahil kesiminde; Obok’ta bir iskelede başlayan Fransız hâkimiyeti 20. Yüzyıl boyunca uzun bir süre daha devam edecek⁵¹⁵ İngiltere’nin de daha fazla riski göze alamadığı bu topraklarda hedef kazanımlar farklı unsurlar aracılığıyla devam ettirilecektir. Nitekim İngiliz yetkililerin önerdiği planların gerçekleştirilmesi neredeyse mucize olurdu çünkü tüm tarafların kendi çıkarlarını gözettiği yükümlülüklerle diğer aktörlerin tamamen zararına olan büyük tavizler içeriyordu. Mr. Thesiger’in önerisinde yalnızca Fransız Somaliland’ının takas edilmesi değil aynı zamanda İtalya ile de bir takas söz konusuydu. İtalya’nın İngiliz Somaliland, Fransız Somaliland ve Merehan ülkesi (İngiliz Doğu Afrika) karşılığında Eritre’yi Büyük Britanya’ya devretmesi ve tüm Habeşistan üzerinde bir koruyucu ilan etme hakkı olması yönünde ek değişiklikler de sundu. Bu ancak Fransa’nın anlaşmaya yanaşmasıyla Fransız Somaliland’ı üzerinde bir taviz verilmesini ortaya çıkarır ki Doğu Afrika’da tek hakimiyet noktası olan Fransız Somaliland’ının terk edilmesi oldukça ütopyik görünmektedir. İtalya için anlaşma teklifinde “Tsana misyonu ile bağlantılı olarak Sudan’a göl üzerindeki tüm hakların ve Gojjam, Walega, Jimma ve Kaffa eyaletlerinin hakimiyetinin İtalyanlar Habeşistan’ı ele geçirirlerse bırakılması düşünülmüştür. Wingate’e sunulan bu teklifler komitede görüşülmüş ve Berbera ve Somaliland’daki petrol yataklarında dolayı Komite’nin İtalya için başka bir yerde tazminat bulma olasılığı konusunda inceleme başlattığı ve henüz bir karara varılmadığı” belirtilecektir⁵¹⁶.

Tafari naiplik statüsünde yönetimi elde ettikten sonra Müttefiklerin silah ambargosunu sürdürmeleri için bir sebep kalmadığına inanmış olsa gerek ki savaştan sonraki dönemde bu ambargonun kaldırılması noktasında girişimlerde bulunmuştu. Hatta Müttefikler tarafında savaşa girmesi noktasında bile artık Habeşistan’ın bir önemi olmadığı anlaşılıyordu⁵¹⁷. Lij Iyasu’nun hala yakalanamadığı dönemde Naip Tafari onun taraftarlarına boyun eğdirebilmek için Fransız Hükümeti’nden 16.000 adet tüfek satın almak istemişti. Fransa ise Habeş Hükümeti’ne doğrudan özel şahıslardan ya da

⁵¹⁴ Beachey, *The Warrior Mullah...*, s. 115-116.

⁵¹⁶ TNA, CAB/24/36, s. 323-325.

⁵¹⁷ Henze, *Layers of Time...*, s. 199-200.

firmalardan değil Müttefik Hükümetler aracılığıyla silah sipariş edilmesi gerektiğini bildirecekti. Ancak İtalyanlar 16.000 tüfeğin verilmesine tamamıyla karşı olduklarını İngiliz Hükümeti'ne bildirmişler ve savaş sırasında herhangi bir silah satın alımının reddedilmesi gerektiği konusunda resmi bir anlaşma olmasını talep ettiler. Habeş Hükümeti bu doğrultuda ret cevabı alacaktı⁵¹⁸.

Yalnızca silah ticaretinin olumsuz etkileri değil aynı zamanda Habeşistan'dan Avrupaya taşınan ürünlerin ticaretini yapan ve Habeşistan Bankası'nın hissedarları olan Avrupalı devletlerin ekonomik anlamda da özellikle 1915 ve 1916 yıllarında menfaatlerinin sekteye uğradığı görülüyordu. Habeşistan üzerinde siyasi emellerin altında yatan en önemli sebep ticari endişeler olmalıydı. Avrupalılar çok erken bir dönemde ticari faaliyetlerini yürütebilmek için ülke ile iletişime geçmiş hatta lokal alanlara mahalli temsilcileri göndermişlerdi. 1909'da İtalya Giuseppe Ostini'yi İngiltere ise 1913 yılında İngiliz Konsolosu olarak Armbruster'ı Gondar bölgesine atamıştı. Aynı zamanda Mega'da, Gojjam'da Ullabor ve Dangela'da konsolosluk açtılar. "Ostini Gondar'ın ticaretini İtalyan Eritre'nin başkenti Asmara'ya çekmek için büyük çaba sarf etti" onlar da ayrıca Tigray'da Adwa'da Wollo'da ve Dessie'de konsolosluk açtı. Fransa'nın demiryolu hattına sahip olması işlerini kolaylaştırırken sınırda toprağı olmayan Amerika ve Almanya "tüm enerjilerini merkezi ele geçirmeye yoğunlaştırdılar"⁵¹⁹. İngiltere ciddi çabalarına rağmen Tana Gölü üzerinde bir baraj inşaa etmek için istediği karşılığı henüz alamamış ve savaş dönemi ekonomisi ve gerekliliği Büyük Britanya'nın imparatorluk halklarının yönetilebilmesi için tüm dünya üzerinde olduğu gibi İngilizler için de hayati öneme sahipti. Tana Gölü üzerinde İngiliz arzuları Habeşistan'ın bağımsızlığı noktasında da Avrupalı devletlerarasında çözüme kavuşturulması zor görülen meselelerden biriydi. İtalya Habeş topraklarını elde etmeye

⁵¹⁸ TNA, War Cabinet-Arms for Abyssinia Note by the F.O Secret G.T-746, CAB/24/13, FO. Mayıs 17, 1917 s. 176.

⁵¹⁹ Ahmad Abdussamad, "Muslims of Gondar 1864-1941", *Annales d'Ethiopie*, Vol. 16, 2000, s. 169; Zewde, *A History of Modern Ethiopia...*, s. 96-97. Armbruster ismini Wingate dosyalarında karşımıza çıkan bir belgede çok ilginç bir ayrıntı ile beraber de görüyoruz. Bu Mrs. Armbruster'ın başından geçen hoş olmayan bir hadiseyle alakalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Ras Waldo Giyorgis Madam Armbruster ile bir öğle yemeği için bir araya geldiğinde bazı tatsızlıklar yaşanmış, Ras muhafızlarını yemek esnasında bir mil ya da iki mil uzakta bırakmakta ısrar ederken Armbruster bunu kesin olarak reddetmişti. Bunun sonucunda Ras İngiliz Temsilci Thesiger'a gururunun kırıldığını işaret eden bir dizi şikâyetle bulundu ve Armbruster aleyhinde olan bazı önerilerle tekrar geri dönmemesi ve pozisyonu ile ilgili kışkırtmaya çalışmıştı. Durham University Archives, *Sir Reginald Wingate Files*, SAD. 195/4/1-65, "Abyssinia, W.G. Thesiger re the internal political situation in Abyssinia and Abyssinian attitudes toward Italy, Turkey and Germany, 17-19; SAD/110/5/1-27 "Signor Ostini" s. 13, Mart 1916.

çalışıyordu. Thesiger'a göre eğer bu gerçekleşirse ki uzak bir ihtimal değildi İngiltere'nin Mavi Nil'de planlarının garanti edilmesi için uğraşılmalıydı. “En önemli ilğimiz Tsana Gölü sularının ve genellikle Mısır'da sulama amacıyla Mavi Nil havzasının tam kontrolünü sağlamaktır” denilecektir. Ayrıca Nil'in kontrolü; bu nehrin içinden geçtiği bölgelerin kontrol altına alınmasının sağlamadan mümkün değildi⁵²⁰. Habeşistan Merkez Bankası hissedarlarının 9. Olağan Genel Kurulu toplantısını 31 Mayıs 1916'da Kahire'de gerçekleştirdi. Bu toplantıda 1915 Aralık ayı raporlarıyla beraber o yılın bilançosu ve bazı ciddi sorunlar tartışılmıştı. Toplantı Etiyopya İmparatorluğu'nun Hükümdarı Ekselansları Lij Iyasu'ya saygı ve Habeşistan temsilcilerine çalışmalarını için teşekkür dilekleri ile açıldı. The Times'da toplantının ayrıntıları, kâr zarar bilançosu ve Habeşistan'ın durumuna dair görüşülenler yayımlandı. “Yurt dışındaki siyasi durum Habeşistan ticaretinde çok güçlü bir etkiye sahipti, 1915'te belirli dönemlerde ihracat ürünlerinin Avrupa pazarına taşınması neredeyse tamamen engellendi...Brüt kâr miktarı 1914'ten 1915'e gelindiğinde yarı yarıya azalmıştı. 1914 yılı raporunda da belirtildiği üzere 1915 sonunda da doların oranı anormal bir şekilde düşmüştü”⁵²¹.

Savaş bittiğinde artık Habeşistan'da huzur ve istikrar ortamının sağlandığı düşünülebilirdi fakat öyle olmadığı görülmüyordu. Ras Tafari'nin naipliğine karşı yükselen sesler devam etmiş, sınır bölgelerinde zaten var olan huzursuzluk ortamı daha da artış ülke siyasi bir çıkmaza sürüklenmişti⁵²². 1917 devrimi beklenildiği gibi tüm sorunları çözmeye yetmemişti. Lij Iyasu hala kaçak hayatı yaşıyordu ve ciddi bir tehlike arz etmese de destekçi toplamak için çalışıyordu. Danakil bölgesinde kendi tarafına çekebildiği şeflerden barınma desteğinden başka onların kızlarıyla evlenerek siyasi bir bağ yaratıyor ve iktidarı geri kazanmak için onları teşvik etmeye çalıştığı kaydediliyordu. İngiliz istihbaratı Iyasu'nun birkaç Avrupalı ile birlikte silah ve makineli tüfeklere sahip olarak Addis Ababa'ya yürümeye niyetlendiğine dair bilgiler de ulaşıyordu ancak çok fazla etkisi olmayacaktı. Başkentte ise Naip Tafari siyasi çekişmelerle mücadele ederken bir yandan da baş gösteren bir grip salgını işini daha da zorlaştırıyordu üstelik buna yükselen

⁵²⁰ TNA, CAB/24/36, Signed: Robert Cecil, December 22 1917, s. 323. Nil Suları üzerine anlaşmalar ve incelemeler için bkz. Arthut Okoth-Owiro, *The Nile Treaty State Succession and International Treaty Commitments: A Case Study of The Nile Water Treaties*, Nairobi 200; Yahia Abdel Mageed, “Integrated River Basin Development: A Challenge to The Nile Basin Countries”, *Sudan Notes and Records* Vol. 62 1981 University of Khartoum, pp. 69-81; Wuhibegezer Ferede and Sheferawu Abebe, “The Efficacy of Water Treaties in the Eastern Nile Basin” *Africa Spectrum* Vol. 49 No. 1, 2014, pp. 55-67.

⁵²¹ “Bank of Abyssinia”, *The Times*, 16 Haziran 1916, s. 14.

⁵²² *Arab Bulletin*, Vol. IV No. 111, Cairo 24 Mayıs 1919.

gıda fiyatlarından ve kervan yollarının haydutlar tarafından saldırılara uğramasından da sorumlu tutuluyordu. Savaş Bakanı Hapte Giorgis ve Ras Tafari arasında bir güç mücadelesi vardı ve İmparatoriçe bu durumda Giorgis'in tarafında bir yaklaşım sergilemekteydi. 1917 devriminden bu yana yaşanan çeşitli siyasi uyuşmazlıklar 1919 Mayıs ayının ortalarında İngiliz istihbaratına yansıdığı kadarıyla geçici görünen bir uzlaşma ile çözülmüştü. Tafari en büyük rakibi olan Hapte Giyorgis ile güç paylaşımı noktasında bir uzlaşmaya varmak zorunda kalmış ve İmparatoriçe de uzlaşmayı desteklemişti⁵²³. Addis Ababa'daki Avrupalı devletlerin temsilcileri bunlar İngiltere, Fransa ve İtalya'dır, Naip Tafari'ye siyasi istikrarın sağlanması noktasında bir öneri sunmuşlardı. Buna göre dört şeften oluşan bir Yürütme Kurulu oluşturulması Tafari'ye salık veriliyordu. Üyelerden biri Tafari biri de Savaş Bakanı Hapte Giorgis olacaktı zira ülkedeki en güçlü şefin Giorgis olduğu anlaşılıyordu. Ayrıca Giorgis bu kurulun on iki üyeden oluşması gerektiği yönünde fikrini belirtmişti. Ancak bu öneri hayata geçirilmemişti ve mevcut durum İmparatoriçe ve Naip'in eş yönetimi sürdürülmeye devam edildi⁵²⁴. Yeni bir Hükümet kuruldu ve bakanlar Kurulu da yerini koruyan Adalet ve Savaş Bakanı dışında tümüyle değiştirilmişti⁵²⁵. Bu arada Habeşliler ülkelerinin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmeleri için girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Avrupalı devletlerle kurulan yakın ilişkilerin muhtemelen bağımsız bir devlet olarak uluslararası bir itibar kazandıracak böylesi bir örgüte kabul edilmelerini destekleyeceğini düşünmüş olmalılardır. Fakat İngiltere ve diğer Müttelik kuvvetlerin hükümetleri bu desteği sağlamak konusunda pek de istekli olmayacaklardır. Habeşistan'daki kaotik duruma rağmen Avrupa'ya Habeş misyonları gönderilmiş resmi ziyaretler gerçekleştirilmiş ve gazetelere röportajlar verilmişti. İngiltere'ye giden misyonun üyeleri The Times'da yayımlanan bir röportajda İngiliz Hükümeti ile iyi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hükümetlerinin memnuniyetlerinin dile getiriyor ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda arzularını da ifade ediyorlardı⁵²⁶. İngilizler Habeşlilerin "Avrupalıların silahlı müdahalesi ile ülkelerinin bağımsızlığının herhangi bir tecavüz olasılığından korktuklarını ve ayrıca mandater bir güç altına girmeleri gerektiği fikrinden endişe ettiklerinin" farkındaydı. Ve Habeşliler silahlı bir işgal girişimiyle

⁵²³ *Arab Bulletin*, Vol. IV No. 111, Cairo 24 Mayıs 1919; Vol. IV No. 112, Cairo 24 Haziran 1919.

⁵²⁴ *Arab Bulletin*, Vol. IV No. 114, Ramleh, 30 Ağustos 1919, s. 147.

⁵²⁵ "An Abyssinian Cabinet", *The Times*, 1 Eylül 1919, s. 9.

⁵²⁶ "An Abyssinian Farewell", *The Times*, 8 Temmuz 1919, s. 14.

lkelerinin bağımsızlığını ve topraklarını kaybetmeyi mandater bir korumayı kabul etme fikrinden daha korkunç ve kabul edilemez buluyorlardı⁵²⁷. Etiyopya 1923 yılında Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmişti⁵²⁸. 1935 İtalyan saldırısına kadar ülkede çeşitli reform girişimleri devam etti. Bu yenilikler halkın refahını artırmada yeterli düzeyde bir etki sağlamasa da bazı siyasi problemlere çözüm bulmayı sağlamıştı. Nihayetinde Etiyopya'nın İtalyanlar tarafından haksız işgali daha zor zamanların başlangıcı olmuştu.

---

⁵²⁷ *Arab Bulletin*, Vol. IV No. 1 Cairo Aralık 1919, s. 45.

⁵²⁸ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 359.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı boyunca Habeşistan üzerine yoğunlaşan nüfuz mücadelesi 1916 yılında Lij Iyasu'nun devrilmesi sonucu Müttefikler lehine sonuçlanmış görünmekteydi. Türk ve Alman ittifakının Habeşistan'da savaşı kazanmalarına etki edebilecek siyasî, askerî ve propaganda desteğini elde etme çabaları bir hayli yaklaşılmış olsa da amacına ulaşamamıştı. Burada problemin Türk ve Alman temsilcilerinin Habeşistan'daki faaliyetlerinin, Habeşistan İmparatoru Lij Iyasu'nun Merkezi kuvvetler tarafında ülkesini savaşa dahil etmeyi başaracağına fazlasıyla güvenilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Türk ve Alman Hükümetleri ülkeye yönelik politikalarını oluştururken Habeşistan merkezi hükümeti ve mahalli yöneticilerinin bu politikaya katılımını elde edememiştir. Iyasu'nun vergi toplama, dini meselelere yönelik bakış açısı ve tüm gücü eline alma isteğinde bu kişiler kendilerine yönelik bir tehdit olduğu algısına inanmış görünmektedirler. Zira 1916 darbesi bu gücün müdahalesiyle vuku bulmuştu. Ancak I. Dünya Savaşı'ndaki yaşanan egemenlik endişelerini ve Osmanlı Devleti'nin birçok cephede verdiği zorlu mücadeleyi de hesaba katmak gerekmektedir. Bu noktada Anadolu ve Arap Yarımadası gibi çok farklı alanlarda açılan cephele ve Mısır Harekâtı Osmanlı Devleti'nin gücünü büyük ölçüde işgal eden konulardı. Habeşistan'daki hedefler ise savaşta Türk askeri varlığını Kızıldeniz çevresinde rahatlatmak ve istihbarat, deniz yolu denetimi ve de iâşe noktasında kazanım ve destek sağlamaya yönelikti. Almanların politikaları da genel olarak Osmanlı Devleti'nin siyaseti ile paralel gidiyor görünmekte ve Alman Doğu Afrika'sına ulaşmayı başararak hem Afrika'da hem de Avrupa'da özellikle İngiliz askeri gücünü bölmeyi amaçlamaktaydı. Fakat ayrıntılara odaklanıldığında ittifakların Habeşistan'a dair politikalarda hem Müttefikler hem de Merkezi kuvvetler için yüzeysel nitelikte kaldığını görüyoruz. İttifaklar aracılığıyla gerçekleştirilen her hamlenin farklı dinamikleri olduğu ve bütünüyle çıkar birliği sağlamadığı kabul edilmektedir. Frobenius misyonu buna bir örnektir. Osmanlı Devleti için Abdül Kerim Paşa, Almanya için Leo Frobenius olarak Habeşistan'a seyahat eden Alman etnolog ve misyonun diğer üyeleri seyahatleri boyunca kendi hükümetleri ile dahi çelişen fikir ve eylemlerle karşılaşmıştır. Medine'de Frobenius'un amaçlarından biri olduğu anlaşılan bir askeri üs tesisi Osmanlı Kumandanı Cemal Paşa tarafından küçük bir hamleyle engellenmişti. Frobenius Medine'den geçmeyi planlamasına rağmen buraya giriş bile yapamamış güzergahını değiştirmek mecburiyetinde kalmıştı. Bundan başka

Kızıldeniz'in Arap kıyısına Masavva'dan pirinç gibi gıda maddeleri tedarik ederek gıda ürünlerinin Anadolu'dan temin edilmek zorunluluğunu bir süre de olsa erteleyebilmek için Frobenius ve Sami Bey'in çabaları Alman Hükümeti'nin bu iş için finans sağlamayı ret cevabıyla karşılaşmıştı. Buna karşın çok az miktarda da olsa sevkiyat imkânı elde edilmişti.

İngiliz nüfuzu ise Habeşistan'ın genç hükümdarının radikal yönetimine karşı Shoan soylularının ayaklanmasında teşvik edici hamleler yapmaktan kaçınmamış olmalıdır. Darbenin gerçekleşmesinde İngiliz temsilcilerinin rolü henüz yeteri kadar açıklığa kavuşturulmasa da önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. İngiliz Somaliland'ında görevli Binbaşı Arthur Salisbury Lawrence'ın Harar'a gönderilmesi bu tür bir çabanın sonucudur. İngilizlerin yanısıra; İtalyanlar daha fazla sömürge toprağına sahip olmak hususunda hevesliydi ve Fransızların ticari çıkarları yanında İngiltere için önemli olan Tana Gölü üzerinde bir baraj inşaa edilmesi projesi ve Araplar arasında Şerif Hüseyin liderliğinde başlayan Türklere karşı isyan hareketinin başarıya ulaşmasıydı. Habeşistan savaş döneminde İngiliz hedefleri için bir engel teşkil ediyordu. Lij Iyasu baraj projesinin başlatılması noktasında İngiliz misyonlarıyla görüşmelerin devam etmesini sağlıyor fakat bir taraftan da oyalama siyasetiyle aslında onun izni olmadan böyle bir projenin hayata geçmesinin imkânsız olduğunu İngiltere'ye kanıtlıyordu. Şerif Hüseyin'in Iyasu'nun devrilmesinden birkaç ay önce resmen isyana kalkışması Habeşistan hükümdarının Müslümanlığa olan hoşgörüsü, Müslüman soy ağacına dahil olduğunu iddia ederek ülkedeki Habeş Müslümanlarının desteğini sağlama politikası dikkate alındığında Şerif'in isyanına karşı İslam dünyasında bir kafa karışıklığına yol açabilir isyanın beklenen etkiyi sağlayamamasına sebep olabilirdi. Bu bağlamda İngiliz yetkililer Lij Iyasu'yu Şerif'in isyanına destek olmak ve Türklerle olan yakın ilişkisini artık kesmesi gerektiği konusunda direktifler vermek için önemli bir çaba harcamıştı. Ancak Iyasu Kızıldeniz'in diğer tarafındaki bu isyandan etkilenmiş görünmüyordu. Muhtemeldir ki onun Habeşistan'ın geleceğine yönelik planları Müttefiklerin çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. O, sahile ulaşmanın Habeşistan'ın ekonomik ve siyasi bağımsızlığı için mutlak bir hedef olduğu kanısındaydı. Onun bu hedefi Habeş seçkin sınıfı nezdinde karşılık bulmamıştı. Iyasu Somalilerle olan ittifakı sayesinde bölgedeki sömürge yönetimlerine saldırı düzenleyerek sahilde toprak kazanımını Osmanlı ve Alman Hükümetlerinin de vaatleri sonucunda elde etmek istiyordu. I. Dünya Savaşı'nın

ortalarında bu politikasını fiiliyata dönüştürmek için ciddi girişimlere başladı ve Somalilere silah desteği sağlayarak onların baskınlarla Avrupa birliklerini yıpratmayı başarısında etkin rol oynadı. Son raddesine varan silahlanma ve saldırı planları İngilizler tarafından da dikkatle takip edildi. Iyasu'nun iktidarı bu faaliyetler bir sonuca ulaşmadan son bulmuştu. Fransız tüccarlarının Cibuti'den gerçekleştirdikleri silah ticareti görüldüğü üzere Müttefikler arasında ciddi anlaşmazlıkların meydana gelmesinde önemli bir meseleydi. Somalilerin silahlara ulaşmak için Habeşistan imparatorundan destek alması, bu silahları Habeşliler Cibuti vasıtasıyla satın aldığı için sevkiyatın kesilmesi konusundaki endişeler Fransa'ya İngiliz ve İtalyan Hükümetleri tarafından bildirilecekti. Fakat Fransızların çıkarlarından vazgeçmeyeceği gerçeğiyle Doğu Afrika'da yeni bir takım toprak paylaşımını takas usulü önerilerle oluşan anlaşmazlığı gidermeye yönelik atılması planlanan adımlar olarak Müttefikler arasında görüşüldü. Sonuç olarak ciddi tavizleri gerektiren bu öneriler hayata geçirilemedi. Bunun yerine tüm fatura Habeş Hükümeti'ne kesildi ve silah ambargosu nedeniyle gücünü yitirmeye başlayan Habeş ordusu 1935'te İtalyan işgali ile karşı karşıya kaldı.

EKLER

Ek-1: Çalışmada Sıklıkla Zikredilen Kişiler, Kurumlar ve Mekanlar

Abuna: Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin başına verilen unvan Bir çeşit Piskopos ya da Metropolit.

Addis Ababa: Habeşistan'ın başkentidir. Amharca dilinde “yeni çiçek” anlamına gelir. Günümüzde Afrika Birliği Örgütü'nün de merkezidir.

Dejaz Balcha: Ras Makonnen'in vaftiz oğlu ve İmparator II. Menelik tarafından yetiştirilmiştir. 1908'den 1909'a kadar Harar Valisi, 1910'da Sidamo Valisi.

Fitawrari Hapte Giorgis: Savaş Bakanı. İmparator II. Menelik tarafından Baş Şef yapıldı. Boran ve Guragi'nin yöneticisi. Ordusu ile ülkede önemli bir güce sahip.

Gondar: Habeşistan'ın en büyük beşinci şehri.

Harar: Habeşistan'ın güney bölgesinde yer alan şehrin nüfusu çoğunlukla Müslümanlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin tarihi bağları olan bu şehirde Habeşistan daimî Başkonsoloslugu da ilk olarak burada açılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında şehir Habeşistan hakimiyetindeydi.

Hargeisa: I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Somalilandı'na dahil olan şehir Habeşistan ve Somali Molla'sı Hasan ve taraftarlarının hakimiyetinde olan Somali bölgesi ile sınırdaştı. Sınırın güneyinde yaşayan halk arasında bir isyana hareketinin çıkması ihtimalinin yüksek olması dolayısıyla İngiliz sömürge yönetimi burayı asker ve silahla doldurarak bir üs haline getirmiştir. Ayrıca Berbera ve Harar arasında yer alan şehir içerisi ile sahil arasında bağlantı sağlamaktadır.

Jigjiga: Habeşistan Somali sınırında bulunan şehirdir. 1995 tarihinde Somali Bölgesel Devleti'nin başkenti olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Somali Molla'sı Hasan ve adamları tarafından ele geçirilen şehir sömürge karşıtı hareket için önemlidir. Lij Iyasu'nun Molla'ya sağladığı silah desteğinin akışının da büyük ölçüde bu şehirden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Leo Frobenius [1873-1938]: Alman bilim insanı aynı zamanda siyasi amaçlarla bilimsel keşifleri birleştirerek çok sayıda misyonun başında bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan

önce Sudan'a bir keşif hareketi düzenlemiş ve yine bilimsel amaçların yanında siyasi görevlerde de bulunmuştur. Kaizer II. Wilhelm ile yakın bir dostluğu olduğundan söz edilmektedir.

Mösyö Alfred Ilg [1854-1916]: 1879'da Zürih'den Habeşistan'a geldi. Menelik'in yakınında yer alan kişilerden oldu ve ülkeye getirilecek çeşitli teknik yeniliklerde ona danışmanlık yaptı ayrıca diplomasi misyonlarında yer aldı.

Negus Jimma Abujefar: Jimma'nın kalıtsal hükümdarı. İmparator Menelik tarafından krallığının devam etmesine izin verilen tek Müslüman.

Ras Guksa: Edju Prensi ve daha önce Begemdir'in hükümdarı. İmparator II. Menelik'in kızı Waizeroo Zawditu ile evli.

Ras Tafari Makonnen [1892-1975]: II. Menelik'in kuzeni Ras Makonnen'in oğlu. Harar valisi. Daha sonra İmparatoriçe Zawditu'nun Naip'i. 1930'dan 1974'e kadar Etiyopya hükümdarı I. Hayle Sellase.

Ras Wolde Giorgis: Gondar, Begemdir ve Tigre'nin yöneticisi. Batı'da toprakları Sudan sınırına kadar uzanır.

Salomon Hall: Habeşistan'da ikamet eden bir Alman vatandaşıdır. I. Dünya Savaşı boyunca Doğu Afrika'daki Alman temsilciler ile bağlantıların sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Photius Philip Constantine Zaphiro: İstanbul'da doğan ve Kahire'de eğitim gören bir Yunan. İngiltere adına 1905'de Doğu Afrika'da sınır sorunlarını çözmek ve İngiliz çıkarlarını korumak için bir ajan olarak atandı. Addis Ababa'daki İngiliz Temsilci ile bağlantıları vardı. 28 yaşında iken Harar'da eczacılık yapmıştır. Moyale bölgesinde sınır ötesi ticaret ile de uğraşmıştır.

Wollo: Lij Iyasu'nun babası Negus Mikael'in hüküm sürdüğü Habeşistan'ın kuzeydeki Müslümanların yaşadıkları yerlerden biridir.

Ek-2:

Şekil 1: Etiyopya ve Eritre

Kaynak: “*The Cambridge History of Africa*”, Editörler: J. D. Fage ve Roland Oliver, Hazırlayan: A. D. Roberts, Cambridge University Press, Vol. 7 1905-1940, s. 703. Afrika Etiyopya ve Eritre.

Resim 1. Choising Vapuru Kaptanı Minkwitz ve Leo Frobenius.

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8154.a Ülke: Eritrea Yer: Massava Sefer: 007 Kızıl Deniz Eritrea 1915.

Resim 2: Choising Vapuru Kaptan Minkwitz ve Leo Frobenius Ayesha Gemisinin Kalan Parçalarıyla Çekilmiş Bir Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07 Kat007-25 Ülke: Eritrea Sefer: 007 Kızıl Deniz Eritrea 1915.

Resim 3: Sefer Sırasında Kaydedilen Bir Görüntü

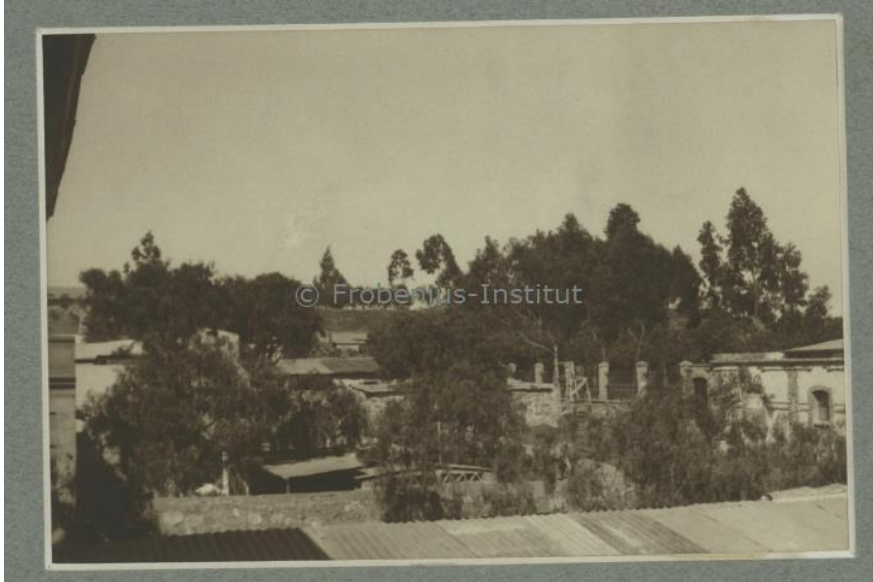
Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01260 Ülke: Eritrea Bölge: Kuzeydoğu Afrika Sefer: 007 Kızıldeniz Eritrea 1915 Fotoğraf: Mario Passarge.

Resim 4: Leo Frobenius ve Ekibinin Masavva’da Kaldıkları Sürede İtalyan Makamlarının Bilimsel Gezi İçin Yalnızca Sınırlı Bir Bölgeye İzin Verdiği Anlarda Alınan Bir Fotoğraf Karesi. Yer Hamasen. Asker Üniformalı Kişi Leo Frobenius. Diğer İki Abdülcélil ve Hüseyin Efendiler Olabilir

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01261 Ülke: Eritrea Bölge: Hamasen Etnik Grup: Tigray Sefer: 007 Kızıldeniz: Eritrea 1915 Fotoğraf: Mario Passarge.

Resim 5: Yine Hamasen’de Kaydedilen Bir Görüntü

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01293-b Ülke: Eritrea Bölge: Hamasen Sefer: 007 Kızıl Deniz Eritrea 1915 Fotoğraf: Leo Frobenius.

Resim 6: Misyon Üyeleri Tarafından Masavva'da Kaydedilen Bir Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8152 Ülke: Eritrea Yer: Massava.

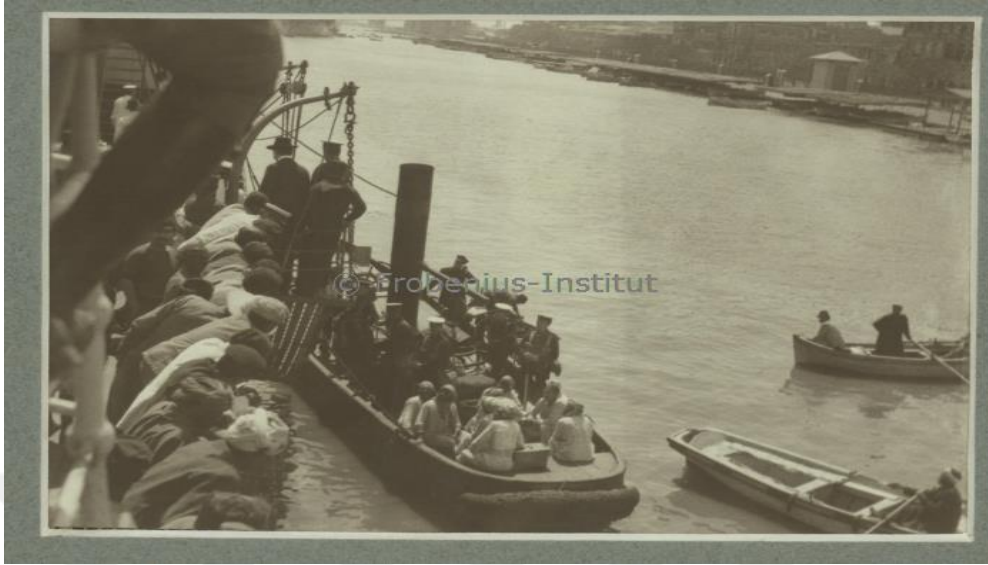
Resim 7: Misyon Üyeleri Tarafından Çekilen Bir Fotoğraf. Kurfuda ve Masavva Arasında

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01257-b Ülke: Eritre; Suudi Arabistan
Bölge: Kızıldeniz Yer: el-Kurfuda-Masavva Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre
1915 Fotoğraf: Mario Passarge.

Resim 8: Muhtemelen Masavva'dan Müttefikler Tarafından Geri Gönderildikleri Yolculuk Esnasında Çekilen Bir Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01268-b Ülke: Mısır Bölge: Kuzeydoğu Afrika Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915 Fotoğraf: Mario Passarge.

Resim 9: Habeşistan'a Gitmek İçin Yola Çıkan Misyonun Şam'da Kaldıkları Süre İçerisinde Çektikleri Fotoğraf.

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01237-b Ülke: Suriye Bölge: Orta Doğu Yer: Suriye-Şam Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915 Fotoğraf: Mario Passarge Oluşturulma Tarihi: 1914.

Resim 10: Şam

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01237-c Ülke: Suriye Bölge: Orta Doğu
Yer: Suriye-Şam Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915 Fotoğraf: Mario Passarge
Oluşturulma Tarihi: 1914.

Resim 11: Adana Pozantı

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 7-8000.d Ülke: Türkiye Yer: Pozantı Sefer:
007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 12: Pozantı'da Misyon Üyeleri Tarafından Kaydedilen Bir Görüntü

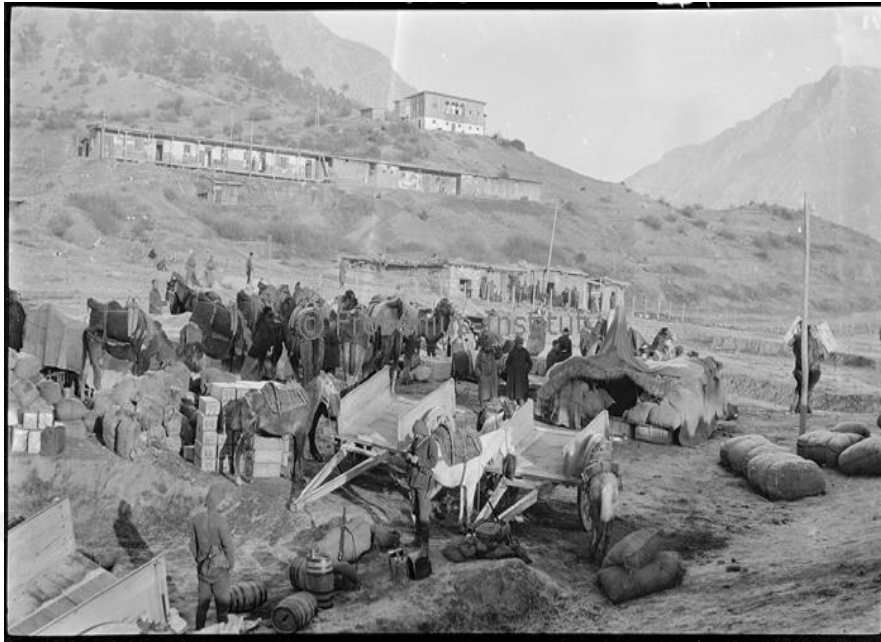
Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8001 Ülke: Türkiye Yer: Pozantı Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 13: Pozantı'da Misyon Üyeleri Tarafından Kaydedilen Bir Görüntü

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8001 Ülke: Türkiye Yer: Pozantı Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 14: Pozantı'da Misyon Üyeleri Tarafından Kaydedilen Bir Görüntü

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8005 Ülke: Türkiye Yer: Pozantı Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

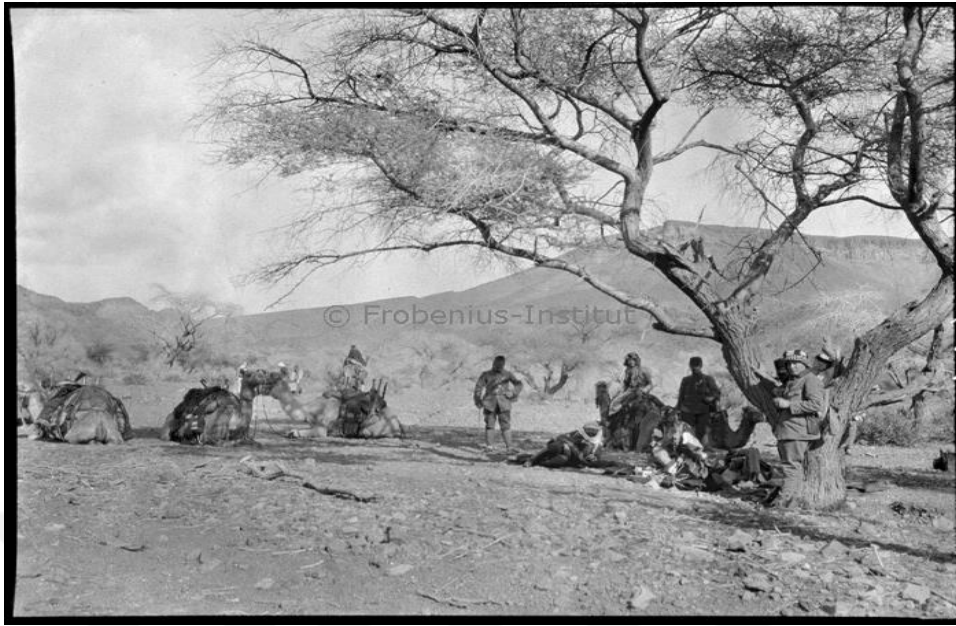
Resim 15: Hasan Beyli'de Misyon Üyeleri Tarafından Çekilen Bir Görüntü

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8006.a Ülke: Türkiye Yer: Hasan Beyli Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 16: Misyonun Üyeleri, Hicaz Üzerinden İlerlerken

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8057 Ülke: Suudi Arabistan Bölge: Hicaz Yer: el-Ula Sefer: Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 17: Choising Vapuru

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBE-01264-a Sefer: 007 Rotes Meer: Eritre 1915
Fotoğraf: Mario Passarge.

Resim 18: Kunfuda'dan Masavva'ya İlerlerken Misyon Üyeleri Tarafından Çekilen Fotoğraf.

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: EBA-B 01257-b Kızıldeniz el Kunfuda-Masavva
Fotoğraf: Mario Passarge Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 19: Suriye Raju'da Misyonun Seyahati Sırasında Çekline Bir Fotoğraf

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8013 Ülke: Türkiye Yer: Radju Sefer:
007 Kızıldeniz Eritre 1915.

Resim 20: Misyonun Yanında Götürdüğü Ekipmanları Trene Yükladikleri veya Yüklerini İndirdikleri Bir Fotoğraf.

Kaynak: Frobenius Institut Kayıt No: FoA 07-8024 Ülke Suudi Arabistan Bölge: Hicaz
Yer: el Ula Sefer: 007 Kızıldeniz Eritre 1915.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1. Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi: İstanbul/Türkiye

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) Dosya/Gömlek No:

3996/299677; 4234/317506.

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS.) Dosya/Gömlek No:

2167/43; 2229/21; 2248/72; 2248/77; 2404/17; 2335/06; 2335/07; 2335/09; 2335/10;
 2335/22; 2335/24; 2335/25; 2335/28; 2335/32; 2335/33; 2335/35; 2335/36;
 2335/37; 2335/38; 2335/39; 2335/41; 2335/42; 2335/43; 2335/44; 2335/45;
 2335/46; 2335/47; 2335/48; 2335/49; 2335/50; 2335/51; 2335/52; 2335/54;
 2335/55; 2335/56; 2335/60; 2335/61; 2335/63; 2335/64; 2335/68; 2335/70;
 2335/73; 2335/74; 2335/75; 2335/77; 2335/79; 2335/82; 2335/83; 2879;18;
 2880/05.

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS)

6/4

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU)

8/48

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 2. Şube (DH.EUM.2.ŞB) Dosya/Gömlek No:

10/30

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 4. Şube (DH.EUM.4.ŞB) Dosya/Gömlek No:

1/26; 1/28; 2/28; 2/33; 3/1; 3/57; 4/2; 4/38; 4/65; 5/65; 6/30.

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB) Dosya/Gömlek No:

4/10; 80/31

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 7. Şube (DH.EUM.7.ŞB) Dosya/Gömlek No:

2/27; 3/16

**Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
(DH.EUM.MH)**

110/70

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN..THR)

47/26; 53/35

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

443/82; 466/96; 466/114; 468/152; 468/153; 468/163; 470/27; 480/95.

İrade Bahriye (İ.BH..)

12/48

İngiliz Arşivi

2. The National Archives, Londra/İngiltere

Foreign Office (FO)

371/2491; 371/2768

Cabinet Papers-War Cabinet (CAB)

24/13; 24/36; 24/40;

3. Katar Arşiv-Quatar Archives

Ref.: IOR/L/PS/10/586; Ref.: IOR/L/PS/10/472; Ref.: IOR/L/PS/10/602; Ref.:
IOR/L/PS/10/464; Ref.: IOR/L/PS/10/551/2; Ref.: IOR/L/PS/10/483; Ref.:
IOR/L/PS/10/616; Ref.: IOR/L/PS/20/E85

4. Durham University Archive- Sir Reginald Wingate Files

SAD.159/6/1-91; SAD.200/4/1-156; SAD.159/5/101-208; SAD.201/1/1-124;
SAD.200/8/1-90; SAD.197/2/197-311; SAD.197/1/123-234; SAD.197/3/223-
318; SAD.194/3/1-137; SAD.158/4/1-50; SAD.195/4/1-65; SAD.200/3/1-249;
SAD.159/5/1-100; SAD.159/3/1-145; SAD.199/2/1-101; SAD.110/5/1-27.

5. National Archive and Records Administration (NARA)

Foreign Service Institute United States Department of State (FRUS)

711.842/2, No. 4; 711.842/7, No.14.

Sürelî Yayınlar

The Times

Basılmış Arşiv Materyali

Arab Bulletin

Bulletin of the Arab Bureau in Cairo, 1916-1919, Vol. I, II, III, IV, Archive Edition 1986.

Kitap, Makale ve Tezler

Abdussamad, A. (2000). Muslims of Gondar 1864-1941. *Annales d'Ethiopie*, 16.

Adejumobi, S. A. (T.Y.). *The History of Ethiopia*. London: Greenwood Press.

Akalın, D. (2004). Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX(2): 357-404.

Akalın, D. (2016). Rusya'nın Kızıldeniz Siyaseti ve Cibuti'de Sömürgecilik Faaliyetleri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, 39: 105-136.

Ali, A. M. (2012). *Etiyopya-Türkiye ilişkileri: Karşılıklı şüphe ve anlaşmazlıktan karşılıklı anlayış ve işbirliğine* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ataöv, T. (1977). *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ataöv, T. (2018). *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*. İstanbul: İleri Yayınları.

Aydoğan, K. (T.Y.). *Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.

Barnes, C. (2001). Provinces and Princes-Power and the Eastern Ethiopian Periphery 1906-1916. *Journal of Ethiopian Studies*, 34(2): 95-120.

Beachey, R. (1990). *The Warrior Mullah The Horn Aflame 1892-1920*. London: Bellew Publishing.

Boahen, A. vd., (1985). *General History of Africa VII Africa Under Colonial Domination 1880-1935*. Heinemann-California-Unesco.

- Bukhari, S. & Abdur, R. (1972). *Military Aspects of Internal Security in the Anglo-Egyptian Sudan 1898-1920 with Special Reference to the Northern Sudan*. Unpublished Degree of Master of Philosophy, Royal Holloway Collage, London.
- Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1911*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çölgeçen, S. (T.Y.). *Sahra-yı Kebir'i Nasıl Geçtim?*. Düzenleyen: Ömer Hakan Özalp. İstanbul: Özgü Yayınları Ark Kitapları.
- Da Riva, R. & Dario B. (2016). Leo Frobenius' Secret Mission in Arabia and Eritrea (1914-1915). *International Journal of Archaeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula*, 6: 1-18.
- Dursun, D. (1993). Cibuti. *DİA*, 7, 520-523.
- el-Müeyyed, S. (1999). *Habeş Seyahatnamesi I*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- el-Müeyyed, S. (2018). *Afrika Sahra-yı Kebiri'nde Seyahat 4*. İstanbul: Çamlıca.
- Eshete, A. (T.Y.). A Page in the History of Posts and Telegraphs in Ethiopia: 1899-1903 Part I. *Journal of Ethiopian Studies*, 13(2): 1-16.
- Eshete, A. (1974). European Political Adventurers in Ethiopia at the Turn of the 20th Century. *Journal of Ethiopian Studies*, 12(1): 1-17.
- Ferede, W. & Abebe, S. (2014). The Efficacy of Water Treaties in the Eastern Nile Basin. *Africa Spectrum*, 49, 1.
- Ficquet, E. (2014). Understanding Lij Iyasu through his Forefathers The Mammedoch Imam-s of wello. *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, 5-29.
- Fischer, F. (T.Y.). *Germany's Aims in the First World War*. New York: W. W. Norton Company.
- Fromkin, D. (2015). *Avrupa'da Son Yaz 1914'teki Büyük Savaşı Kim Başlattı? Çeviren Ahmet Şükrü Durukan*. İstanbul: Alfa.
- Gilbert, E. & Jonathan T. R. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika Tarihöncesinden Günümüze*. 1. Çeviren Mehmet Demirkaya, İstanbul: Küre Yayınları.
- Hassen, I. A. ve Erşahin, S. (2018). İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Öreneği 1913-1916. *Journal of History Culture and Art Research* 7(1): 740-751.

- Henze, P. B. (2000). *Layers of Time, A History Ethiopia*. NewYork: Palgrave.
- Hess, R. L. (1963). Italy and Africa: Colonial Ambitions in the Frist World War. *The Journal of African History*, 4(1): 105-126.
- Irons, R. (2013). *Churchill and the Mad Mullah of Somaliland Betrayal and Redemption 1899-1921*. Pen-Sword Books.
- Kakwenzair, P. K. (1985). Sayyid Muhammad Abdille Hassan, Lij Yasu and The World War I Politics: 1914-1916. *Transafrican Journal of History*, 14: 36-45.
- Karaköse, H. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hicaz'ın Zahire ve İaşe İhtiyacı. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5(12): 147-166.
- Kavas, A. (2001). Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu 1849-1916. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 5: 109-134.
- Kavas, A. (2017). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kavas, A. (2006). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Kavas, A., Tandoğan, M. ve Ülker, M. B. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası*. Düzenleyen: Zekeriya Kurşun. İstanbul: Taş Mektep Yayıncılık.
- Kavas, A. (2009). Somali. *DİA*, 37, 373-376.
- Karabekir, K. (2001). *İtalya-Habeş* Haz. Orhan Hülagü, I. Baskı, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *İngiltere İtalya ve Habeş Harbi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kon, K. (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Legacy, A. & Salwe M. (1997). *The Collapse of The Somali State: The Impact of the Colonial*. London, United Kingdom: Haan Publishing.
- Lewis, I. M. (1988). *A Modern History of Somalia*. Boulder-Lomdon: Westview Press.
- Mageed, Y. A. (1981). Integrated River Basin Development: A Challenge to The Nile Basin Countries. *Sudan Notes and Records*, 62.
- Marcus, H. G. (1994). *A History of Ethiopia*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Marcus, H. G. (1983). The Embargo on Arms Sales to Ethiopia 1916-1930. *The International Journal of African Historical Studies*, 16(2): 263-279.
- Marcus, H. G. (1970). The End of the Reign of Menilek II. *The Journal of African History*, 11(4): 571-589.
- Marcus, H. G. (1996). The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejoinder. *The Journal of African History*, 7, 1.
- McKale, D. (1998). *War by Revolution Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I*. Kent, Ohio and London, England: The Kent State University Press.
- Minawi, M. (2018). *Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi*. 1. Çeviren Ayşen Gür. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, J. D. F. & Roland, D. (2006). *The Cambridge History of Africa from 1905 to 1940*. Cambridge University Press.
- Omar, M. O. (2002). *Somalia A Nation Driven to Despair A Case of Leadership Failure*. Mogadishu: Somali Publications.
- Omar, M. O. (2006). *Somalia Past and Present*. Mogadishu: Somali Publications.
- Omer, A. H. (2002). Emperor Menelik's Attempts Towards Political Integration: Case Study from North-Eastern Shoa (Ethiopia), 1889-1906. *Annales d'Ethiopie*, XVIII: 231-243.
- Omer, A. H. (2013). The Coup d'Etat of September 26, 1916: Different Perceptions. *Journal of Ethiopian Studies*, 99-120.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Orhonlu, C. (1996). Habeş Eyaleti. *DİA*, 14, 363-367.
- Ortaylı, İ. (1981). İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu. *100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi*: 24, 479.
- Ostebo, P. D. & Terie, D. (2013). *Muslim Ethiopia The Christian Legacy Identity Politics, and Islamic Reformism*. Palgrave MacMillian.
- Öztürk, L. (1995). Etiyopya. *DİA*, 11, 491-496.

- Polat, Ü. G. (2015). *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Polat, Ü. G. (2019). *Türk-Arap İlişkiler Eski eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Prouty, C. & Eugene, R. (1994). *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea*. Scaracrow Press.
- Prüfer, C. (2018). *Germany's Covert War in the Middle East Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I*. Çeviren Kevin Morrow. London--New York: I. B. Tauris.
- Riva, R. D. (2009). Lawrence of Arabia's forerunner: The bizarre enterprise of Leo Frobenius, aka Abdul Kerim Pasha, in Arabia and Eritrea (1914-1915). *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgendandes*, 99: 29-111.
- Samatar, S. S. (1982). *Oral Poetry and Somali Nationalism The Case of Seyyid Muhammad Abdille Hasan*. London: Cambridge University Press.
- Schaefer, C. (1992). The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia 1905-1931. *The International Journal of African Historical Studies*, 25(2): 361-389.
- Smidt, W. G. C. (2014). Glossary of Terms and Events of the Lij Iyasu Period Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations. *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, 181-205. Berlin.
- Smidt, W. G. C. (2001). The Coronation of Nagus Mikael in Desse in May 1914: a Photograph From The Nachlass Jensen and its Historical Background. *Annales d'Ethiopie XVII*: 361-373.
- Smidt, W. G. C. (T.Y.). The Foreign Politics of Lij Iyasu in 1915-1916 According To Newly Discovered Government Papers. *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*.
- Smidt, W. & Thubauville, S. (T.Y.). Leo Frobenius and Northeast Africa: An Indiscreet Secret Mission and the Foundation of Ethiopian Studies at the Frobenius Institute. *Cultural Research in Northeast Africa German Histories and Stories*, Frankfurt am Main, Mekelle: Frobenius-Institut.
- Strachan, H. (2004). *The First World War in Africa*. New York: Oxford University Press.

- Şahin, F. K. (2016). *Çanakkale Savaşları ve Kara Afrika Basını Savaş, Basın ve Propaganda*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti 1800-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tepedelen, K. (2007). I. Dünya Savaşının Unutulmuş Bir Cephesi Etyopya. *Belleten*, LXXI(261): 745-752.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Albümü*, (2010). I. Cilt 1920-1950, III. Yasama Dönemi Milletvekillerinin Özgeçmişleri (02.09.1927-04.05.1931).
- Yıldız, F. (2018). *The diplomatic relationships between the republic of Turkey and Ethiopia* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Addis Ababa University. College of Social Sciences Center for African and Oriental Studies, Ethiopia/Addis Ababa.
- Yılmaz, T. O. (2020). *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zewde, B. (2001). *A History of Modern Ethiopia 1855-1991*. Addis Ababa: Addis Ababa University Press.

Dijital Kaynaklar

- Dikbaş, K. (2017). *Necaşi'nin Ülkesinde Son Osmanlı Konsolosu*, <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/necasinin-ulkesinde-son-osmanli-konsolosu-h14794.html>, (14.03.2020).
- Frobenius Enstitü*.
- [www.https://frobenius-institut.de/en/collections-and-archives/photo-archive](https://frobenius-institut.de/en/collections-and-archives/photo-archive), (05.03.2020).

DİZİN

-A-

Abdullah Hasan, 37, 67, 69, 72, 108, 125
 Abdullah Sadık, 15, 41, 121, 140
 Abuna Matewos, 21
 Addis Ababa, 8, 11, 20, 24, 26, 27, 30, 33, 35, 37, 39, 42, 43, 45, 48, 50, 52, 54, 57, 60, 63, 64, 65, 66, 73, 76, 77, 79, 84, 85, 88, 89, 90, 93, 95, 98, 100, 103, 107, 109, 113, 114, 117, 119, 121, 122, 128, 130, 133, 134, 135, 138, 140, 143, 151, 170
 Adwa, 22, 29, 41, 142
 Ali Said Paşa, 71, 133
 Alman, 4, 6, 8, 11, 29, 30, 39, 41, 44, 49, 51, 53, 57, 58, 60, 62, 63, 66, 73, 76, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 89, 91, 93, 98, 99, 100, 101, 104, 115, 118, 127, 130, 132, 133, 136, 146, 147, 150, 151, 168
 Arthur Salisbury Lawrence, 120
 Asmara, 24, 30, 53, 103, 142
 Avusturya, 4, 29, 30, 62, 65, 73, 82, 107
 Ayesha (Emden II), 93

-B-

Berbera, 35, 36, 48, 67, 69, 74, 108, 113, 118, 125, 140
 Beyyene Yimer, 42, 99, 108

-C-

Carmelitch, 134
 Choising, 93
 Cibuti, 23, 24, 26, 27, 31, 33, 34, 42, 45, 47, 59, 60, 61, 63, 65, 70, 74, 78,

79, 102, 108, 118, 125, 133, 139, 148, 165, 166
 Cont Colli, 34

-D-

Darbe, 108, 117, 126, 131
 Desaix, 91, 96
 Deyr-üs Sultan Manastırı, 13
 Dr. Schnee, 58

-E-

Emden, 93
 Emil Kirsh, 73
 Enver Paşa, 56, 76, 77, 127
 Eritre, 30, 35, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 65, 84, 85, 91, 97, 99, 100, 102, 103, 111, 118, 141, 142, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162
 Ermeni, 41, 42, 121

-F-

Fitawrari Hapta Giyorgis, 135
 Fransa, 22, 25, 31, 33, 36, 42, 46, 47, 57, 60, 62, 64, 72, 107, 120, 133, 139, 141, 142, 144, 148

-G-

Gondar, 22, 40, 111, 142, 150, 151, 165

-H-

Habeş Eyaleti, 4, 11, 12, 15, 33, 41, 42, 45, 48, 50, 69, 70, 75, 77, 111, 112, 168
 Habeşistan Ulusal Bankası, 26, 139
 Hall, 9, 65, 88, 89, 90, 91, 96, 104, 151

Harar, 15, 17, 18, 21, 24, 27, 30, 33, 34,
35, 36, 41, 45, 46, 47, 50, 57, 61, 66,
69, 70, 72, 78, 84, 99, 110, 112, 114,
117, 121, 126, 127, 129, 137, 140,
150, 151

Hargeisa, 30, 33, 123, 129

Hristiyan, 18, 39, 40, 53, 67, 72, 73,
84, 110, 113, 117, 126, 133, 135

Holtz, 83, 134

Hudeyde, 35, 36, 96, 101, 103

-I-

II. Menelik, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 35,
40, 41, 68, 107, 109, 112, 116, 122,
138, 150, 151

-İ-

İtalya, 13, 22, 24, 25, 30, 34, 35, 36, 49,
52, 55, 57, 60, 64, 65, 70, 75, 83, 99,
101, 120, 121, 126, 140, 142, 144,
167

-J-

Jigjiga, 73, 112, 117, 118

-K-

Kaptan Tutt, 100, 102

Kermelitch, 83

Kızıldeniz, 1, 11, 12, 22, 26, 27, 31, 42,
44, 48, 63, 69, 74, 75, 81, 84, 86, 87,
91, 92, 95, 97, 98, 101, 102, 104, 114,
140, 146, 147, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162, 165

Kunfuda, 76, 79, 91, 93, 95, 97, 98, 99,
105, 155, 161

-L-

Leo Frobenius

Abdülkerim Paşa, 6, 8, 57, 81, 82, 85,
86, 88, 89, 92, 93, 96, 99, 100, 101,
104, 133, 146, 150, 154, 166, 169

Lij Iyasu, 5, 6, 17, 21, 33, 34, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 52, 55,
60, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 79, 91, 99,
107, 108, 109, 111, 113, 114, 115,
117, 121, 123, 125, 126, 128, 131,
132, 134, 135, 138, 141, 143, 146,
147, 166, 169

-M-

Maskal, 34, 137

Mazhar Bey, 5, 18, 25, 30, 34, 37, 39,
42, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 56,
57, 58, 60, 61, 63, 64, 69, 70, 72, 75,
77, 78, 81, 98, 100, 113, 127, 130,
133, 134

Mısır, 4, 11, 12, 13, 24, 26, 29, 33, 35,
41, 48, 51, 55, 56, 58, 62, 66, 81, 84,
85, 86, 91, 93, 95, 96, 114, 125, 139,
143, 146, 156, 169

Mikael, 20, 40, 53, 55, 56, 100, 116,
122, 127, 129, 131, 135, 169

Moshi, 58

Mösyö Sola, 35

Mr. Archer, 85, 125

Müslümanlar, 48, 73, 84, 128, 135

-N-

Naggadras, 20, 110

Nil, 25, 29, 45, 57, 59, 62, 65, 115, 143

-O-

Ogaden, 34, 36, 67, 68, 73, 118, 140

Osmanlı, 2, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 25, 27, 30, 34, 35, 37,
38, 39, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 54,
55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 66,
67, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 79, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 93, 95, 96,
98, 99, 100, 101, 104, 113, 114, 122,
126, 132, 133, 134, 146, 147, 163,
165, 167, 168, 169, 170

-R-

Robert Mors, 62, 82

-S-

Sadık el-Müeyyed, 5, 15, 16, 18, 24, 39, 75

Sadık el-Müeyyed Azmzâde, 16

Sami Bey, 90, 93, 101, 147

Seyyid Muhammed Abdullah Hasan, 68

Shoan, 109, 112, 122, 126, 129, 131, 147

silah ticareti, 27, 42, 139, 148

Somali, 17, 23, 30, 33, 34, 35, 45, 47, 48, 49, 59, 60, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 86, 108, 112, 115, 117, 124, 125, 127, 129, 133, 134, 136, 140, 167, 168, 169

Sudan, 22, 29, 39, 45, 47, 57, 58, 60, 63, 71, 72, 73, 83, 85, 89, 100, 102, 115, 121, 124, 139, 143, 151, 166, 167

Süleyman Rifada, 92

Syburg, 57, 64, 85, 134

-Ş-

Şerif Hüseyin, 44, 95, 105, 112, 114, 116, 123, 147

Şeyh Hamuda, 61, 78

-T-

Tafari, 21, 34, 47, 50, 119, 127, 130, 135, 141, 143, 151

Tana Gölü, 22, 115, 142, 147

Taytu, 21, 26, 126, 131

Tesemma, 22, 40

Thesiger, 52, 85, 99, 114, 116, 118, 127, 128, 129, 130, 138, 141, 142, 143

Thomas Edward Lawrence, 119

Tigre, 12, 30, 36, 41, 52, 55, 122, 135, 151

Tsana misyonu, 141

Türk-Alman, 49, 57, 60, 74, 81, 85, 119

-V-

Vollo, 53, 55, 56, 58, 66

Von Mücke, 93

-W-

Wingate, 29, 36, 52, 53, 71, 72, 84, 85, 86, 102, 110, 114, 115, 116, 118, 121, 124, 141, 142, 164

-Y-

Yafa, 88, 90, 104

Ydlibi, 110

Yemen, 12, 27, 31, 35, 41, 42, 48, 52, 54, 56, 59, 61, 65, 71, 76, 77, 78, 79, 102, 104, 133

Yemen Valisi Mahmud Nedim, 31, 61, 79

-Z-

Zaphiro, 52, 116, 151

Zawditu, 125, 131, 137, 151

